

1904.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVIII.
КНИЖКА XI. ЗА ПАДОЛИСТ

ЗМІСТ.

АНДРІЙ ПАРАЩАК: Із поезій I—II.....	89
ЛЕОНІД ГРОТА: Байки I—III.....	90
МАКСИМ ОЛІЙНИК: От тобі школа.....	92
ГРИЦЬКО КЕРНЕРЕНКО: Щілюще зілля.....	95
ОРИЩИН: В горальві.....	100
ІВ. КАЛЕНИЧЕНКО: Лихо за лихом.....	103
ІВАН ОХРИМОВИЧ: Чари.....	123
ГР. КОВАЛЕНКО-КОЛО- МАЦЬКИЙ: З Кавказу на Україну	135
Новочасна польська сатира	145
З дороги.....	163
ЮРІЙ КАРАСЕК: Миліттин гай.....	172
ВОЛОДИСЛАВ ОРКАН: Костка Наперский....	176
АДАМ АСНИК: Із поезій I—IV.....	183
—	
ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ: Київське історичне то- варство Нестора-лі- тописця.....	65
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: З сучасного робітниць- кого руху (Кон. буде)	73
П. ВАГЛЕР: Новітні вигади в ста- рині (Конець).....	101
NON EVRIBUS: Шевченко і критики..	116
Хроніка і бібліографія...	130

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка

Original from
під зарядом К. Величківського
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ІЗ ПОЕЗІЙ АНДРІЯ ПАРАЩАКА.

I. Співай мені пісень.

Співай мені пісень
Про втрачений мій рай —
Журних, сумних, понурих
Пісень мені співай!

Розвіє сіру млу
Могучим махом крил,
І топить накипілу з літ
Зневіру власних сил...

Люблю я ті пісні
І звучний голос твій,
Несе він з пороху землі
В палату ясних мрій.

Я слухати готов —
А ти почни лишень
Журних, сумних, понурих,
Безрадісних пісень...

II. Недолітку дівчині.

Очиці в тебе мов алмаз,
Погідні, чисті, як роса —
А волос кучерявий —
Чого сьмієш ся раз-у-раз?
Чому ворухить ся коса
То в лівий бік, то в правий?
Гляджу на тебе, то тужні
Озвуть ся в серці струни...
Чому цвितеш ти не мені,
Чудова красуне?

Очиці в тебе миготять,
І сьміло тонуть у моїх,
А позирк їх лукавий:
Рухливі вії затремтять
І зір твій хитро перебіг
То в лівий бік, то в правий...
Гляджу на тебе — жаль і жак
Снує думки ворожі:
Чи не підеш ти на той шлях,
Де хліб дають за — рожі?...

Леонід Грота.

Б А Й Ю И.

I. Орачі і муха.

У полі орачі орали;
 Домів над вечір повертали,
 І в волика в дорозі
 На розі
 Сиділа муха.
 На зустріч друга. — Відкіля?
 А та послуха
 І далі
 Йй каже: — Звідкіля?
 Та-дже-ж орали!

II. Не питай!

Тарас возив із ліса дрóва
 І здібав Гната. — Що то в вас,
 Питає, дядьку? А Тарас
 Йому і каже: — Що? полова.
 „Яка полова? Се-ж бо дрова!“
 — А коли дрова,
 То, хлопче, знай
 І не питай!

III. Митьків каптан.

У Митьки в каптані щось лікті виглядають.
 — Дак що-ж! — проказує, — же-ж лікті зашивають!
 Не бавячись, за голку він,
 Та до колін
 Каптан припав, ну ладити нодерте:
 Мало не чверти
 Рукáвнів одкарнав
 І лікті налатав.
 Каптан у Митьки знов на диво!
 Рукам по трохи соромливо...
 Та все це труньки!... Але щось
 Із Митьком кепське повелось:
 Хто-б не вирнув, із Митьки кпить ся.
 Прийшлось круг себе обдивить ся.
 Та Митька мій
 Не був дурний:

— О-о! — сьмієть ся. — Тільки всього?

Та я такого
 Вдам каптана, що на за́каз!
 Чи то біда у перший раз?...
 Обтяв він фалди в каптанá,
 Рукавні надточив любенько,
 Тай на шпацір пішов гарненько,
 Хоча з рукавнями одна
 В його спина.

Миколо, голубе! не кпи ся,
 А подиви ся:
 Чи не такий
 Бува й сюрдúтик твій?

Максим Олійник.

От тобі шқола...*)

Старий Остап сидів на лавці, та грубими нитками зшивав подерту шлюю. Жінка Горпина порала ся коло печі. Під печею на лаві сидів невеличкий девятилітній хлопчина. З за пазухи виглядало кілька печених бараболі і кусень сухого хліба. Під пахою тримав книжку і табличку. З його великих сивих оченят капали мов перли дрібні сльози, спливали по білім личку і падали на чорні посідані ноженята. Плакав хлопчина, а батько лаяв і сварив:

— То Бог дав мені кару якусь — не хлопця! Проси — не послухає, бий — не послухає... Але я тобі раз кажу і то вже остатній, що до школи більше не підеш! Щоб я мав п'ятку за тебе заплатити, то заплачу, я покажу твоїм професорам, що їх карі не бою ся. Ти, синку, з книжки хліба їсти не будеш! Перше, як ще стільки письменників, стільки вчених не було, тоді й нам хлопам лекше було жити на сьвітї, а тепер? Тепер куди лиш обернеш ся, то все пан та пан!... Ти хлопе, то лише плати та плати, аби мали пани за що бавити ся! Іще й красно їсти! А тут чоловік хлепне троха голого квасику і з тим іде в поле та робить мов той віл у ярмі, що аж очі тобі на лоб вилізають!

*) Максим Олійник, се парубок 21 літ з Нивиць пов. Камінецького. Має лише III класу нормальну. Вчив ся лише з книжок, які роздобував йому один товариш, такий же бідний ученик. Охоту до читання має дуже велику. Цілими ночами, навіть при сьвітлі місяця читає. Гарний також з нього бесідник. Подаємо тут першу пробу його писання, в якій можна бачити прикмети справжнього таланту. — *Ред.*

Кинув шлюю на серед хати, погрозив злісно кулаком хлопцеві та вийшов на двір.

Горпина наляла в чорне горнятко зимного молока і скоренько понесла за піч хлопцеві.

— Цить, Івасюню, не плач! На трошки молока, та пий скоро, поки батька нема, і вдягни ся в свитину, та вже підеш з ним у поле орати, бо видиш, яка біда! Що зробиш? Правда, кільки вже разів набив ся тебе за дурницю! Та я сама була-б рада, щоб ти щось умів так як людські діти, але щож я зроблю сама?

— Чого-ж, мамо, Степановому Федеви не боронять ходити до школи? — запитав заплаканий хлопчина.

— Бо видиш, сину, вони богачі, то мають звідки платити за науку, а ми? Ми їм не рівня! Скоренько збирай ся, Івасю, бо вже батько йде, зараз поїдете в поле.

Насипала в миску печених бараболі і поставила на лаву.

Осіній вітер свobodно гуляє по полю. Сонце сьвітить ясно, та його проміне не гріє вже, не пече так, як у літі. В горі високо, довгими ключами, вибирають ся журавлі до теплого краю і сумним голосом прощають ся з нами.

На невеличкім загоні оре Остап із сином стерню. Остап іде за плугом та раз-у-раз погукує на малі, худі коненята. Івась веде їх за повід та підіймає високо маленькі босі ноги, бо гостра стерня коле їх немилосерно.

Сонце зачало спускати ся що раз низше і низше, доки не закотило ся в кінці за ліс на спочинок. Остап випряг коні і пустив їх пасти ся, а сам приніс два оберемки сухих гиляк, наклав огонь і ліг на сухому пирівні. Івась сидів із другого боку на землі, їв сухий хліб і дивив ся в ту далечину, де закотило ся сонце.

— А правда, Івасю, — обізвав ся батько, — видиш, се найліпша школа! Плужок, ціп, мотика, то твої струменти! З них жив твій дід, батько і ти будеш з них жити! З книжки хісна тобі не буде!

Івась слухав і дві великі сльози покотили ся по його лиці. Легенький вітрець вицілував ті горячі сльози з його лиця і поніс ся на легких крилах далеко-далеко...

Остап перехрестив ся, укрит ся свитою і васнув. Івась виняв тихенько з за пазухи книжку і зачав читати. Огонь блиснув яснійше, заглянув у бліде личко хлопчини і погас...

Івась сховав книжку за пазуху і ліг на батькових колінах. Його закрила мрака грубим, сірим покривалом, а посеред тої мраки, яким блиском заясніла зьвізда його безнадійного щастя. Він підніс руки, аби сю зьвізду зловити, але вона пурхнула і поплила поволи враз із тою мракою високо-високо і стала між найяснішими зьвіздами...

Він її вже не досягне !...

Грицько Кернеренко.

Цілюще зілля.

Леся була хороша та красива дівчина. Велике вражіння зробила вона на мене своєю чарівною, чудовою красою. Ця дівчина не була мені до вподоби, як завжди бува це між дівкою та парубком; о ні! Мені вона инче вподобалась, инче я її любив тай тепер так саме люблю. Це не любов звичайна, це сьвята любов, не егоїстична і не матеріальна. Я любив її очі, її чудовий стан гнучкий, волосся якое живописно та гарно розкуйовдане, її якийсь оригінальний ніс, голос, погляд — усе, кажу, любив я в ній, всім я любував ся, як любують ся красивою та майстерно зробленою статуетою з мармуру. Де-кільки років пройшло, як я її бачив. Через людей тільки чував, що вона дівчина вже рослява та на вид хороша; а малює, так просто на диво! Живе у Петербурзі, вчить ся рисувати, грає на фортепяні, на різні курси ходить, а за малюнки свої то вже не одну премію брала. І радий я був за неї, і втішно було мені чути так хороше про неї.

Літом 19.. року, саме в липневу спеку, поїхав я в гості до своїх знайомих верст за двацять п'ять. Я й помислив собі: „Поїду пізнійше, як спека вже почне опадати“. Та таки, признатись, мітив я й на те, щоб приїхати прямо на обід; знайомі мої жили по панському й обідали пізно.

Так я й приїхав. Поздоровив ся з братом та сестрою (це-ж і були мої знайомі: він доводив ся мені двоюродним братом, а вона сестрою), тай питаю, як водить ся, чи живенькі, чи здоровенькі і таке иньше. Сестра до мене й каже:

— А у нас хтось є! А хтось до нас приїхав!

— Хто-ж такий? — питаю я.

— Ходім обідати, тим часом і вона прийде, ти й побачиш її.

Сказала мені це сестра тай пішла до столу, на котрім уже стояла горяча страва. В цей самий мент у двері з сусідньої кімнати вийшла чорнобрива, не дуже висока дівчина, трохи вклонила ся тай промовила:

— Здорові були!

— Здорові, Лесю! Яка-ж зміна в вас, і пізнати не можна! — промовив я до неї; бо й справді велика зміна в неї була від тоді, як я її бачив. В цей мент я нехітю помислив, що все те правда, що я від людей про неї чув.

Посідали обідати. Де про віщо балакали: про вчення, про штуку, про те, иньше... Я-ж дивив ся на неї та любував ся. Вся вона була поетична, артистична, весела та прудка... і нехітю сам я себе спитав: „Не вже-ж і вона недобра, не вже-ж і в неї все це, що здаєть ся чарівним, хорошим, усе це, кажу, нещире, все роблене? Не вже й вона, ще така молода людина, та вже закоштувала житевої правди та щирости? Не вже і в її ще молодім серці пóтайно схована та сама гадюка, без котрої я так рідко зустрічав жінок у сьвітї?... Далі я вже не міркував і сам себе дорікнув у тім, що може вона й справді чиста й правдива, а я на неї таке вигадую. І знову я любував ся, дивлячись на неї. Обід тим часом скінчив ся.

Сонечко почало все низче та низче сідати і вже не так гріло своїм промінням.

Верст з п'ять від економії брата був гарний лісок. Я його дуже любив, бо в йому все так хороше й відлюдно. Кожний раз було, як їздив я в гості, хоч і не на довго, а було поїду туди: там якось вільно міркуєть ся, гарно там і з рушницею поблукати і душа там якось задовольняєть ся.

І на цей раз після обіда схотіло ся мені поїхати у той лісок. Я й кажу:

— Чи не поїдете зо мною, Лесю?

— Поїду, як буде ваша ласка, — любо відказала мені Леся.

Ми поїхали на бідці одним конем. Кінь був хороший, вороный; бідка-ж на двох колесах була гарно зроблена по американському фасону: у двох там добре сидіти, самому й поганяти можна.

Поїхали ми та ще взяли з собою малого хлопця, сина брата мого, літ пяти; бо як почали ми з Лесею сідати на бідку, то він пустив ся в такі реви, що хоч край сьвіта тікай. або бери й його з собою; так ми його і взяли.

Леся взяла віжки.. і віжки держала вона якось чудно.. Дорогою ми все балакали. Вона балакала з жаром, з душею; не раз дорікала мене в тім, що я дуже песімістично дивлюсь на життя, що старість ніколи не втече від нас, по цій причині треба бути завжди веселим, як кажуть, лихом об землю вдарити.

За балачкою і ліс перед нами з'явив ся. Прийшло ся переїздити невеличку греблю і дорога вже прямувала в ліс. Гребелька була поганенька; я взяв віжки в руки та гарненько минув греблю і знову вручив віжки Лесі. Тремтяче взяла вона віжки і направила коня у лісок. Нас разом обняло прохолодою. І я й вона замовкли.

Над цим лісом колись і хазяїни були, був у йому порядок і справа, а тепер хазяїнів немає, тим то в ліску так дико й безлюдно. Високі тополі повистроювались у ряд по обидва боки, як салдати ті на муштрі; по рівних тополях тільки й видно, що тут саме те місто, де колись була стежка для панів, (лісок і п'ятдесят десятин панської землі належали вже давно селянам), а тепер усе позаростало то пирієм, метлицею, а то й густим чагарем. Кінь наш настобурчив вуха, переминаючись боязко з ноги на ногу. У ліску повіяло пахощами від дерев та від трави.

Дівчина мовчала: під силою вражіння чудового, поетичного ліса вона може боялась, а може й не хотіла й слова промовити. Тай самому мені не хотілось балакати. Сухе, пересохле віття гучно якось тріскало під колесами; кінь жахаючись оглядав ся то в цей, то в той бік; ще раз ступив тай зупинив ся...

— Возьміть віжки, а то я боюсь, — якось вирвалось у Лесі й це слово було знову початком речі.

— Ой, як же тут хороше! — з криком промовила Леся й замовкла.

Кінь зупинивсь, бо наскочив на старе зрубане дерево; я звернув у бік і ми поїхали далі. Дороги вже не було видно і я пустив коня на впрямець. Не було-б з нами дитини, то може ще й довго попоїздили-б ми у тому лісі, та боялись за дитину, щоб бува ще не застудити її, а тут ще й хмари почали збирати ся.

Заїхали ми в саму гущавину. Дерева тут високі і мов проміж себе так любо говорять; то гоїда їх вітрець тихенько, то птаство з гиком по верх тих дерев літа, то ковшня гуде проміж травною.

Чудова картина відкрила ся перед нашими очима, як тільки ми виїхали на узлісся: небо все вкрило ся темними, грізними хмарами, котрі то там, то сям розсікали ся наче золотими гадюками — то блискавки одна за другою виблискували, то разом зникали у темному просторі грізних хмар.

Грім зі страшенною силою загуркотів над нашими головами і мілким дробом перекочував ся далеко десь зникаючи. Навкруги повіяло прохолодою, дрібний дощик починав по трохи крапати. Кінь наш побіг веселїше. Дощик починав припускати все дуще та дуще; ми обоє бояли ся за дитину та поїхали швидче... Я подивив ся на Леся і вона мені здала ся такою хорошою та правдивою!...

— Що, як би нас кінь поніс так, щоб аж дух забило?...

Не вспіла ще вимовити сього Леся, як почав я хльоскати батоном коня; кінь поніс нас так швидко, що тільки й чути було, як вітер гудів проміж вуха... І нараз я перестав хльоскати коня і соромно мені стало за те, що я з примхи Лесиної ні за віщо побив так сердешну скотину... Я вихопив у Лесї з рук віжки і разом зирнув на неї. Леся руками затулила свій вид і радісно, радісно реготалась... і в цей мент вона мені здала ся такою гидкою!.., і чого було їй реготатись?...

— Ой, як же ви мене побили батоном! за те й покатали добре! — ледве дух спиняючи промовила Леся та показала мені свою спину, на котрій ще видні були паси від батога. Мені разом стало соромно і я ніяк не міг втямити, як це я замісь коня та полосував батоном Леся?

— Чом же ви мене не зупинили? — запитав я її.

— Не хотїла зупиняти: ми так швидко летїли, так гарно було!... а ви все одно, батоном бєте коня, та розгоняючи батїг — мене по спинї... За те як хороше, як хороше було!... ох!... аж дихати важко!

В моїй голові разом промайнуло: чи правду вона каже, чи щире все те, про віщо вона говорить із таким жаром? Я ще раз

пильно подивив ся на неї і зустрів її чистий, правдивий погляд...
В цей мент я увірував!

Чи довго ще буде в неї ця щирість, чи довго ще вона буде такою правдивою, якою видала ся мені в цей мент?... Вона була так саме правдива, як та природа, котра грізно стояла навкруги нас.

Ця недовга поїздка в ліс була цілющим зйллям для хворого мого серця та душі!

Орищин.

В ГОРАЛЬНІ.

По скінченій роботі в затири сходив я на перший поверх і в галерії приглядав ся машині.

Я любив слухати її ритмічного туркоту змішаного з бренькотом трибів від помпи, що раз-у-раз тягнула воду до збірника. Вже давно бажав я обслуговувати її; я бажав смерти машиністови. Заздрим оком слідив я кожний його рух... Машина стоїть, як скований велитень-силач; але стоїть грізно і, здасть ся, ось-ось пирснуть кайдани і силач вирветь ся... Підходить машиніст. Повідкручував курки від циліндра, покругив колісцем від труби і велитень шипить: виганяє воду з циліндра. Машиніст попихає ногою і обома руками розмаховє колесо, аби переправити корбу через мертві точки, і машина вже гуляє. Чому вона його не зловить і не потре? Тоді я був би машиністом, бодай тимчасовим.

Раз, коли видавали горілку в магазину, машиніст набрав того благородного напою в горнятку і так собі догодив, що аж заслаб. То була вода (а властиво горілка) на мій млин. Горальник призначив мене до машини, бо видів, що я мав до того дуже велику охоту. Годі висловити, з якою гордістю пускав я машину в рух, з якою любістю попихав я обома руками і ногою розмаховє колесо. Одно мене тільки гризло, а то, що я не міг намастити корби, коли машина була в руху, а що я так подивляв на моїм попереднику. Мазив я його, коли машина стояла, але то не вистарчало, бо при довшім руху корба скрипіла і свистіла дуже жалібно. Тоді я на великий острах горальника звільняв машину і мазив корбу. А немало натерпів ся я від дотинків одного товариша, котрий раз

підглянув, як я, узброєний в баньку з оливою, гонив за корбою, а не можучи лійкою потрапити в порівку, всадив баньку між корбу і дрюк, а ті пігнули її до не пізнаня. Від тоді докидав завсіди, коли йшов попри мене : „А намасти-но корбу, бо свище!“

За тиждень очунав мій попередник і я пішов назад до затирні.

По всій роботі розходили ся жонаті по домах ночувати, а ми нарубки лишали ся в горальні. Стелили собі на галерії свити і лягали.

Заким нас сон зморив, говорили ми байки або иньші кавалки. Кітловий любив оповідати, як то подорожні вміють із верби горілку течити.

— Я-ж видів на власні очи, — каже бувало, — як раз такий драшпуга провертів у вербі діру, заткнув у неї дудку і наточив собі повну флящину горілки. Або раз, — то вже оповідав мені Микулів Максим, — один дідич не хотів такому подорожному дати запомоги, а він також вивертів у вербі діру, запхав у неї дудку і випустив тим способом усю горілку з магазину в рів.

Коли я доказував безосновність таких небилиць, бож як би який чоловік міг таким способом течити горілку, то наточив би собі багато, продав і не потребував би ходити за жебраним хлібом, то кітловий зараз мені й рубне :

— Який ти дурний, хоч був у школах! А хто-ж купував би таку горілку, що вже перейшла через чортову міць?

Старий Микита Павлишин, наглядач над парубками при волівни (він знав ся на худобі) ночував часом також із нами. Він знов оповідає бувало, як раз чорт позпускав із ланцюгів усю худобу, а його самого вкинув у бражарку; щасте, що хоч браги не було багато та що не була горяча.

Найраньше вставав грубар і палив під кітлом. Коли паромір показував чотири атмосфери, машиніст пускав машину, а я йшов на стрих молоти солод. Тої роботи я найгірше не любив, бо вона відбувала ся десь коло пятої години, коли я ще „в середині“ спав. Моя віячка попадала ся дуже часто між шпичці колеса від млинка, а раз то я мало руки не позбув ся. Як я в таких разях завидував тим товаришам, що обслуговували парник! Вони могли спати мало не до семої, бо бараболі могли в парнику і без їх помочи варити ся.

Коли вже варені бараболі витиснено з парника до затирні, я, затерши їх солодом, міг чекати спокійно, доки не охолонуть до

11°. Тоді сходив я звичайно на кадкарню. Там збирали ся підчас обіду майже всі парубки. Сюди зносили нам із домів їду. Ми сідали на сідцях і сербали з близнят борщі та проковтували галушки. Часом, коли страва була за надто горяча, ми мірили термометрами її теплоту. При тім вели ся нераз досить філософічні розмови. Павлишин Микита оповідав, що коли був при обдукції того Пиліпа, що попарив ся в бражарці, то завважав, що чоловік у середині подібний цілком до свині. При тім виступали йому сльози з очий. Уже не знаю, чи то були сльози жалю, що чоловік такий подібний до свині, чи сльози радості, що він, Микита дійшов до такого відкриття. Знов Шпотилів Петро противив ся тому і кавав, що як би свиня з'їла такого горячого борщу, як він (Петро), то запекла би ся. На те відповідав Микита такими позаплутуваними аргументами, що ледви чи дав би їм раду навіть той, що вміє точити горілку з верби.

Як прийшов до кадкарні який недосвідний, ми заставляли його нюхати затир, що кие у кадках, і мали немало сьміху, коли він відскакував від кадки з заплаканими очима.

От, добре було.

Ів. Калениченко.

Л к ж о з а л к ж о м.

Давно збираєть ся Кирило Неткач купити собі корову, але ніяк не спроможеть ся; хоч коли й збереть ся десятків на два рублів, то дивись і розтратить їх; не те, так друге що будь вирветь ся: то воза нового купив, то ворота поставив, тай самому-ж таки не ходити голодрабцем, козушину купив за десять карбованців.

Воно як би ті заробітки більші, або земельки наділів два, то й можна-б як небудь охвірувать ся: продав би зайвої пашні тай справив, що тобі треба, а то-ж усього один наділець ледви-ледви тільки вистарчає прогодувати свою сімю. Ще хоч хвалити Бога сімья не велика, усього пять душ; двоє тільки таких маленьких дівчаток, що за дарма хліб їдять.

Парубійка в його слава Богу даремно вже шматка хліба не з'їсть: цілісіньке літо в економії беть ся і кожного місяця приносить до дому аж цілих шість карбованців.

Але шож, як шість карбованців, великі хиба гроші? Вони-ж на його й ідуть: таке прокляте заведеніє в сьвіті настало, хоч що хоч роби, а шоб чисто одягать ся... Шоб і пенджак шерстяний був, шоб і чоботи витяжки з брижами були, і сорочка ситцьова з квітками, та ще й попругою ремінною підперізувать ся, он куди хватай! Так почали витівать молоді хлопці, що прямо скоро зовсім із панами зрівняють ся.

Попробуйте сказать якому небудь дурню про се: куди ти, мов, пнеш ся до багачів? на що ти за послідні справляєш таку

дорогу одержу, яка тобі зовсім не до лиця? — то він тобі такого заспіва, що ти ще й з роду не чув.

— Хиба в мене, каже, душа з опуцька, або багач кращий од мене? Хиба тільки багачам жить та красувать ся в гарній одержі, а нам і ні?

Отакій одвіт як почувш, так більше вже й охоти не буде балякать.

Отак то: хоч Неткачів Петро й заробляв рублів по скілько в місяць, та старому Неткачови мала користь із того була.

Але-ж він таки й сам зумів зібрать ся за се літо рублів на скілько: то поле чуже орав, у кого коний не мало ся, то копи в поля возив, а то діждавши осени буряки пиряв у сахарний завод, тай заробив за все те аж двацять і шість карбованців.

— Оце, — дума він, — як діжду сьвятої Покрови, поїдемо з жінкою на ярмарок тай купимо собі корову, а то за зіму Бог зна що трапить ся, щоб і гроші бува не потратили. Та на зіму й скотина дешевше продаєть ся. Всяке між людьми бува: то харчів бува малувато, або скрутно приходить ся, то вже яка-б там корова не була, а лихо бачивши треба її збувать. Харчів у мене, слава Богу, стане на зіму: возів з чотири добрих гичи привіз із панських буряків, гречана солома гарна єсть, на половину з березкою, половка всяка: гречана, вівсяна, хобіттячко, на двох із конем у волю стане. А зіму, Бог дасть, переживши, вона нам на літо телятко приведе, і будем тоді їсти молочко... Не буде вже тоді жінка безпереч докорять мені, казать за кожним обідом і вечерєю: „Всі люди як люди, а ми як нелюди; у всіх молоко єсть, усі їдять молотну кашу, а ми тільки й давимось сухою“...

Так думав собі Кирило Неткач, та не так воно прийшло ся.

Днів за три перед Покровою приходить у село чоловік із панської економії підводу наймать. Неткач під той час стояв коло свого двора і балакав із двома сусідами.

— У кого тут єсть добра коняка, щоб повезти канторщика на город? — пита той чоловік селян.

— А хиба, — кажуть селяни, — в економії коний своїх не стало?

— Та коні то — каже — єсть, та не дають чогось.

— Мабуть то нашкодив щось?

— Та було, — каже.

— А скілько він дасть за те? — запитали селяни

— Та казав: і трьох карбовалців не пожалію.

— Та дешевше й годі везти по цій путі, тай то ще як у кого охота буде.

На дворі, бач, грязюка здоровенна була: днів три під ряд дощ такий лив як із відра, по всій вулиці скрізь калюжі стояли, мов ті озера були.

— За три рублі і я повезу, — сказав трохи подумавши Неткач. — Коняка в мене путяча, — думав він, — кладь не важка буде. Дві душі їхати-ме всього, він та я; хоч дорога й грязькувата, та за день доїдем, 25 верстов усього, та відтіль за день доїду, два дні всього згаю і добюсь трояка.

— Коли-ж він казав їхать? — пита Неткач того чоловіка.

— Та зараз, — каже. — Оце йди запрягай тай поїдем в економію, він доси вже зібрав ся.

Неткач не довго думавши, скорій у двір, посипав коню овесця і став лаштувать ся. Підмазав гарно віз дьогтем, помостив на возі куль соломи, щоб м'яко було канторщику сидіти, набрав мішок вівса невійки для коня, а потім запрягши коня, накинув сірак на плечі і поїхав в економію. В економії Неткачу довго не прийшлося барить ся; канторщик уже зібраний був, зараз же сіли й поїхали.

З дому виїжджали вони, — нічого не було; од'їхали верстов скільки в поле, почав дощ бризкати, далі більший, ще більший, а скоро такий пороснув як із відра. Але того мало, що дощ: ще й вітер підняв ся з холодного краю, та такий холодний та здоровий, так і проймає до кісток. Верстов в 15 проїхали, а дощ і не думав переставати; поменьша на яку хвилину троха, а потім знов ще й більший припустить.

В Неткача давно вже й рубця сухого не було, тай і змерз як собака, аж зубами цокотів; не радий був, що й поїхав.

— От нечиста мати понесла мене, — лаяв він сам себе. — Дурнішого над мене й не пайшло ся!

Але про троячку як здума, зараз веселіше йому зробить ся.

— Ну та нічого, — дума тоді, — як небудь доїдем до города, ні терши ні м'явши нічого не буде; хоч і обмокну добре, та за те троячка добюсь, а Кузьма та Ягор і сухими дома будуть, та хвига їм буде.

Незабаром стали вони переїжджати село. Канторщик дивиться, що Неткач обмок як куриця і зуботряси ловить, звелів повернуть до винопільки.*)

— Підвертай, дядьку, та випем по сотці, щоб тепліше було їхати, а то я, — каже — хоч і не обмочився (у його бач зонтик був), та од вітру здорово змерз.

Під'їхали до винопільки. Канторщик вийняв з кишені гаманець із мідними заціпками, достав відтіть срібного коповика і сунув Неткачу в руку. Неткачу того й треба було: бігом побіг і виніс дві сотки. Випили їх нахилки.

— Однією й не розігрієшся! — каже канторщик киваючи головою, — іди та ще по одній виноси!

Виніс Кирило ще дві сотки. Висмоктали й ті.

— Отепер так буде, — замовив канторщик. — Хоч і більший вітер підніметься, так не померземо...

Канторщик після цього запалив цигарку, а Неткач достав хліба кусок із торбинки і поїхали собі.

Канторщик не пивши горілки, мовчаком їхав, мов язик у його прив'язаний був, і п'ять слів за всю дорогу не промовив. Але випивши дві сотки зараз веселіший став і забалакав до Неткача, почав оповідати про своє горе.

— От, — каже — дядьку, яка в світі неправда. (Канторщик був іще парубійка, а тим бач і звав Неткача дядьком). Скільки не годив управляючому, скільки не старався, в усеї сили старався!... А от один раз не вгодив і все моє пропало... Розщитали мене і коня не дали. А за що? спитав би його. За пустяк діла, котре нічого й не стоїть...

— Не журіть ся, паничу! — одказав під кінець Неткач, у котрого теж пішла переміна од горілки: так йому зробилося весело, як неначе він найшов де сто рублів грошей, і тепло йому стало, аж душно, як би дощу не було, то й сірач би зкинув. — Не журіть ся, — продовжав він усміхаючись, — такому молодому та розумному скрізь місце буде...

— Об тім то я, дядьку, не клопочусь, місце я найду яке захочу... Дуже жаль мені тої правди, за що вони розщитали мене, як би знав?...

*) Нар. етимологія зам. монопільки, се-б то шинку.

Довго вони вели таку мову, поки і в город приїхали, а приїхали туди пізно вже, сьвітло давно посьвічене було. Одправивши канторщика куди слідує, Неткач і собі поїхав на постійний двір ночувати. Кінь його по грязькій дорозі їдучи зовсім був пристав, на силу ноги тяг. Неткач поганяючи коня розмовляв до його:

— Нічого, гнідий, одбули своє. Як не як, а добили ся гро-
яка. Аби на постійний приїхать, там нам добре буде: ти будеш
у сухому стоять, під повіткою, а я в теплій хаті спати-му.

Але приїхавши на постійний двір, Неткачу вже й місця не
було під повіткою; не тільки що під повіткою, і серед двора було
повно коний та возів. Вози все стояли найбільше з городинюю,
з капустою, з буряками, з картоплею. Діло, бач, було саме під ба-
зарний день, то иньші селяни, щоб не опізнити ся на базар та не
прозівати тим часом доброї ціни, і повиїжджали у город на ніч.
І не хотіло ся Неткачу становити ся серед двора і лишати коня
на дощі гібити цілу ніч, але пнакше годі було. А дощ усе лив
тай лив, не думав і на хвилину переставать, а часом ще й мете-
лиця летіла.

— Ну вже-ж як небудь переночую. Адже й людські серед
двора ночують, — подумав так собі Неткач і став випрягать. По-
дивив ся, що людські коні повкутувані лантухами та ряднами,
і свого обкутав лантушиною, насипав овесця в задок і пішов у хату.

Обігрівши ся в хаті виїняв шматок хліба з торбинки і став
вечерять. Повечерявши пішов до коня навідаться та підсипати
йому вівса, як що той він поїв. Доходить Неткач до коня, дивить
ся: кінь його стоїть чогось не веселий, голову повісив аж до землі
й вівса не їсть.

— Чого-ж се ти зажурив ся, що й вівса не хочеш? — ба-
лака Неткач до коня. — Води хйба тобі дати? Ось і води дам.

Узяв, пішов, води витяг цеберку, колодїзь у дворі був. Під-
носить під морду цеберку з водою, а кінь і води не схотів.

— Що-ж се воно таке? — дума Неткач. — І вівса не хоче
їсти і води не пє. Хйба того, що втомив ся він дуже? Ну, нехай
одпочине трохи, ще ніч велика, успіє до сьвіта попоїсти.

Полаштував на йому лантух, котрий був ізсунув ся на один
бік, підбавив вівса ще трохи в задок і пішов у хату спати.

Неткачу після дороги спало ся добре, дарма, що він на мо-
крому ліг і мокрим сїраком укутав ся; за ніч і не прокидав ся,
аж тільки перед сьвітом устав.

Уставши накинув скоренько сірачину на плечі і побіг до коня подивить ся, чи живий він, чи здоровий, чи поїв овес так ще йому підсипать таї лаштувать ся до дому, бо дорога не близька була. На дворі вже починало свитать, дощу вже не було, а був якийсь легесенький туман і маленький морозець. Доходить Неткач до коня і закаменів в ляку: кінь його стояв однаковісінько так, як і ввечера: в понуреною головою, і овес не рушаний був. Холодно, холодно стало на душі в Неткача, мов гадюка обвилась у його коло серця. „Із'їв коня я, — дума він, — збагнітував ні нащо. Чого мене понесло по такій лихій годині? Ах дурень я, великий дурень, дурнійшого і в сьвітї не водить ся!“

На дворі тим часомзовсім уже розвиднілось. Деякі й мужики повиходили запрягать своїх коний, та виїжджати на базар. Підступили до Неткачового коня, стали його облапувать та совіти прикладати.

— Твій кінь, чоловіче добрий, замерз здорово, — казав Неткачу старенький дідок. — Тобі було-б його поставити під повіткою та сухою рядниною обкутать добре.

— Та я його лантухом укривав, — каже Неткач — та тільки, бач, мокрим.

— Ото-ж то й є, що мокрим, — казав дід, — тим то він і захворав у тебе. Запрягай його та прогони добре, щоб він трохи розігрів ся, отоді він і їсти буде і поправить ся.

— Та ні, — сказав другий чоловік, полапавши коня за вуха, — тим йому не поможет ся, що прогониш. Чого-б він там замерз? Адже-ж ось і другі коні серед двора почували та Бог милує, й нічого. Се його якась хвороба напала, обгодував його або що.

— Ти збігай, чоловіче, коновала найди, щоб кров йому пустив, а то щоб чого й поганого не вишло.

— Де тут найдеш того коновала, — подумав Неткач, — поїду помалу до дому, може воно за дорогу минеть ся.

Розплатив ся з хавяїном за ночівлю й поїхав. Верстов три проїхав нічого, кінь ішов помалу, далі почав становить ся, ще далі більше, більше, а потім і зовсім став, хоч убий, ні в місяця. І так бив ся, бив ся Неткач і на силу к' півдню прибив ся в те село, що горілку з канторщиком пили, як туди їхали.

В селі тим чоловік був знайомий Неткачу. Попросив ся до того чоловіка в двір, розпріг коня там, а сам розпитавши чоловіка

побіг скорій за коновалом. Поки Неткач знайшов та привів коновала, то в коня вже й духу не було, здох.

Заплакав гірко Неткач по коню тай прийшов до дому в самою лугою.

— Отак же жінко, — казав він ступаючи в хату, — не їли ми свого молока в роду і не доведеться й їсти!

І розказав про своє тяжке горе. Заплакали всі горячими сльозами тай осталися бідувать без коня.

Падіж робучої скотини для бідного чоловіка таке велике нещастя, що й розказати про його не можна; з гибіллю коняки чоловік усього лишається, мов без рук остається. Кінь для його все: він його й возить, він йому й робить із усеї сили, і все хазяйство мужикове за конем держить ся. Не будь тих коний на сьвітї, хто й зна щоб люди й робили тоді. Але багацько таких людей, що й сеї доброї скотини не пожаліють: лишають їх бідолах жмені тії вівса й охапка сїна, годують коний соломою та половиною, а те все продають та гроші пропивають. А тож тільки жменя вівса та охапок сїна й єсть усеї на всі кінські ласощі і вся їхня плата за дуже важкеє працювання!

Спершу Неткач думав без коня быть цілісіньку зиму. — Яким ним робота зимою? — думав він. — До млина тільки з'їздить тай усе. Аби годувать його даром, лучче ті харчі продать, так гроші будуть. Але пробувши два місяці без коня, так йому опротивіло, що гірше й не треба: самий пустяк — мішки в млин одвезти, і то ні на чому, і то йди до сусїда просить; дасть сусїд коня раз одвезти, а на другий раз уже й губу копилить... Тай то: хіба-ж кожного разу стане тії совісти лїзати до чоловіка в вічі? Підеш, попросиш раз, а в друге вже й стидно йти.

На силу витрївав Неткач два місяці без коня; так йому здалося довго, як наче три годи вже він без його був.

Дождавши сьвятого Миколая почав збирати ся на ярмарок коня купувать, а на дворі саме така заверюха захопила ся, що й сьвіта божого не видно: несло, мело, крутило й вертіло на всі боки і засипало снігом із гори й з низу.

Але він і на заверюху не подивив ся; устав пораньше в досьвіта, укинув собі окраєць хліба в торбинку, узяв у руки добрий ціпок, щоб не страшно було полем самому йти, перехрестив ся із двора йдучи і пішов на ярмарок.

Заверюха на дворі добре нагулявшись за день, притихла паче трохи, коли не коли вірве з стріхи снігу, кине як хто лопатою таї знов стане тихо; мороз теж не великий був.

Але се тільки в дворі так було. У поле вийшов Неткач, там уже зовсім иньше стало: і вітер більший був, і сніг здорово несло, а дороги й кришки не видно було, скрізь біло й гладко.

Поки лежала дорога поміж ровами, Неткачу добре було йти, мов по вулиці: по той бік рів і по другий, (панська земля була обкопана ровами). Верстов три пройшов добре. Як же ровів не стало, хоч назад вертай ся, ніякого слідочка не видно, все снігом заметено; хоч би ще ті зірки видно було на небі, по зірках би можна прямувати, а то й ті десь у хмарі поховались.

Іде Неткач і веселить себе думкою: аби вовка не пострічати в полі, а заверюхи я не боюсь і без дороги обійдусь, навпростець дойду. Мені не сто верстов іти, п'ятнацять усього чвалать, п'ять верстов, здасть ся, вже пройшов, а десять як небудь перебіжу. Хоч би скорше свитать починало, тоді мені лучче стане йти, почнуть люди їхати на ярмарок, то може хто й підвезе трохи.

Іде, йде та все думки дума: — Добре я зробив, що не послухав жінки та не одложив до масниці, все таки тепер дешевші коні, ніж на масниці, та ще бува як і не такого попадеш, то можна тоді його збуть, а иньшого купити.

На дворі почало вже розвидняти ся. Неткач трохи зрадішав, пустив ся скоріше йти, та все озирать ся раз пораз назад. От, от, — дума він, — хто небудь їхати-ме та підвезе його. Але скільки не озирав ся, не їхав ніхто.

А заверюха все своє робить, крутить та несе, та де далі більша розбираєть ся, так у вічі й бє, хоч очий не розплющуй.

Пройшов іще трохи.

— Що за знак? — балака собі, — пора-б наче хутору вже бути, а його ось і не видно. Чи я часом не збив ся з дороги?

Став, постояв, подивив ся кругом, не видно нічого.

— Ні, мабуть ще я не пройшов семи верстов.

Подумав так собі і пішов далі. Йшов, ішов і надумав ся.

— Чого мене понесло по такій халепі? Хто тепер буде на тому ярмарку? Ет, там і собаки не буде. Давай вернись до дому, перебудем як будь до масниці, а тоді й купимо.

Постояв трохи і завернув ся.

Як почав іти назад, як почав, уже й змерз добре і їсти захотів, а ровів як нема, так і нема. Стане, постоїть, дивить ся, дивить ся, не видно нічого. Біліє сніг тай усе, та далеко й не видно. Зовсім бідолаха закрутив ся, не зна куди й іти : направить ся в один бік, іде, йде, не видно села ; повернеть ся на другий — чеше, чеше, аж утомив ся, а села як нема так і нема. Бідоласі вже й страшно зробилось.

— Пропав я, — дума він, — пропав ні за що ! Не дай Бог до ночі, як не потраплю в село, тоді капут мені, замерзну.

На дворі вже й смеркати починало, а Неткач усе по полю блукав та прислухав ся, чи не загавка де собака, або півень закукуріка ? Ні того, ні другого не чуть було. Пристав зовсім, і ноги не несуть. З горя бідолаха аж плакати став, тай не диво : хоч кому так страшно видимої смерті.

До самої півночі бив ся по полю, ледви-ледви потрапив у село, тай то прийшов не з того краю, що виходив, а з другого кінця. Чуть живий уліз у хату, увесь у снігу заметений і пучки на руках і на ногах проодморожував.

І щож : ся проходка по снігу даремно не пройшлась для Неткача. Як захворів після сього, як захворів, цілу зиму як в проваляв ся. І пона привозили заприцащать, трохи був і не вмер. Але для Неткача сим лихо ще й не скінчило ся.

Дождавши масниці Неткач став трохи вичухувати ся, почав по хаті помалу ходити, їжу деяку став їсти, але до роботи ще не гідний був : куди-ж йому до роботи було йти, що він і на чоловіка не був похожий ! Цілу зиму проболіть не аби що ! Як би шкура не держала, то й кістки-б його розсипались.

В середу на масниці балака Неткачиха з старим Неткачем :

— Що нам оце старий робити ? В Якимівці оце на масниці ярмарок, хто нам коня піде купувати ?

— Та я вже й сам про те думаю, — каже Неткач.

— Ну так як, підождем хіба до Ягорія, поки ти одужаєш ?

— Е, ні, стара, до Ягорія далеко ждати, тоді вже й вівси посіють. Треба тепер купувати.

— Та хто-ж нам його купить ?

— Та хто-ж, ви й ідіть в Петром, людий попросите, вони вам виберуть і виторіують.

Побалакавши отак старі, Неткачиха й пішла розпитать сусідів, чи не їхати-ме хто в ярмарок, щоб і їх підвезли туди. Розпитавшись приходять до дому.

— Була я оце, старий, у Левченкових, вони завтра їдуть на ярмарок, лошака поведуть продавать; обіцають ся й нас підвезти. Тільки Кузьма мені не рає їхать. „Чого ти, каже, там не бачила? Ми й з Петром купимо“. Так як же старий, ти скажеш, чи їхать мені, чи не їхать?

— Хто й зна, що й казати, — каже Неткач. — Петро в нас роззява здоровий, у таке бува втешеть ся, що коли-б і гроші там не пропали.

— Та нічого, старий, ми йому прикажемо, щоб він Кузьми слухав ся, а Кузьма чоловік знающий, в конях його ніхто не прошибне. Тай Петро нехай привчаєть ся, бо не маленький, слава Богу, вже девятнадцятий наступив, пора вже до діла привчати ся.

На другий день під'їхав Левченко з малим за Петром під Неткачів двір. Петро тоді вже був зібраний, зараз сіли й поїхали. Неткачиха виражаючи Петра аж за фіртку вийшла та приказувала: Ви-ж глядіть, Кузьмо Тихоновичу, самі дивіть ся там, щоб помилки бува не вийшло. Я на вас Петра припоручаю, а ти Петре тож слухай ся дядька, самовільно не поступай.

— Та не турбуй ся, Григоровно, — казав Левченко, — усе гаразд буде. Наче ми маленькі, чи що? Нас ніхто не проведе.

Сіли в сани, перехрестились на дорогу і поїхали собі.

Їдучи дорогою пита Левченко Петра:

— А що, багацько взяв грошей на коня?

— Та рублів трицять, дядьку.

— Ото й нічого. Тепер, здаєть ся, коні не дорогі, за трицять рублів можна доброго купити.

— А на що ви свого лошака ведете продавати? — запитав Петро. — Хиба він не годить ся по хазайству? Ви лучче-б кобилу продали.

— Еге, Петре! Чого-б то я не схотів! Лихо заставля продавать, нічим у касу заплатити трицяти рублів. Певне, як би ті гроші мали ся, я-б ні за що його не продав, коняка добра з його буде, він хоч ростом і невеличкий, але сила в його добра: скільки на кобилу снопів накладав, стільки й на його, і хоч би тобі раз де затнув ся, бігом цілу дорогу йде, раз по раз за віжки придержуй.

— Отакого-ж як би й собі попасти! — сказав Петро.

— Попадем, Петре, попадем, я вмю їх вибирать, не раз доводилось.

Дорога до Якимівки не далека була, 15 верстов усього; к' півдню сонце не підбилося, а вони вже й там були. В Якимівці ще того дня ярмарок ні сякий ні такий був. Поставивши коний на ярмарку, купили малому гостинців, щоб коний беріг, а самі подались по ярмарку роззяви половить.

Цілий той день провели так, ні одного діла не зробили. Петру коня не купили і Левченко свого не продав. Дождавши вечера заїхали на постійний двір переночувать.

Народу на постоялому дворі багацько було, ті з кіньми приїхали, ті вивезли що небудь продавать, а ті купувать, кожному своє діло було. Левченко та Петро вибрали в кутку порожнє місце, поскладали одежу свою і стали вечерять.

Повечерявши питає Петро Левченка:

— А що, дядьку, чи скоро тут полягають спать?

— А на що тобі треба? — каже Левченко.

— Та я хочу піти в трахтир чаю напить ся, а то після риби води захотїлось.

— Так що, піди, аби не барив ся, а то щоб чого не той...

— Та я не забарюсь.

І пішов.

Приходить Петро в трахтир, попросив собі чаю, сїв і не. Людий у трахтирі багацько було, все чай пили. Не Петро чай і розглядає то на людий, то на картини, що по стїнах висїли. Але картини та люди мало його цікавили. Йому цікаво було дивить ся в кімнату: там за столом сидїли якісь два молоденькі панки, ні в одного ще не було ні вусів ні бороди, волосся на голові тож було маленьке і стирчало як на їжаку. Петро спершу подумав, що то мабуть були якісь канторщики з економії, бо одежа така була на їх, як і на тому канторщику, що батько в город возив, котрий був Петру аж опостилїв, що місяця ходячи до його записувать ся. Сї два панки, що Петро на їх очи пялив, чаю не пили, вони з якимсь чоловіком в карти грали на гроші і раз по раз вигукували: Красна виграє! Чорна програє!

Петро бачише раньше чув про таку гру в карти; чув він про се од своїх хлопців, котрі в городі жили і пробували грати, опо-

відали, що й вигравать приходилось, як коли то й по десятку рублів вигравали.

— А що, як би й собі попробувати, — подумав Петро, — чи не виграв би й я десятку? Он як би виграв, яку-б тільки радість зробив домашнім! Доложив би ту десятку до своїх, тай учистив би за 40 карбованців коня.

Як ось той чоловік, що грав із панками в карти, прийшов і сів в боку коло Петра.

— А що, виграв скільки небудь? — запитав його Петро.

— Та пощастило, — каже. — Аж цілу п'ятьорку добив ся.

Почувши таку штуку Петра ще й більша взяла охота: пійду, спробую, може й мені вдасть ся.

Напив ся скоріше чаю, оддав пятака трахтирщику і пішов туди в кімнату, став коло стола і дивить ся. Тим часом підступив туди й другий чоловік і став грать у карти. Спершу тому чоловіку не повезло: аж цілих два карбованці програв. Почухав ся за вухом, що не везе, зараз хотів було й од стола удирать, але чогось роздумав ся і положив іще карбованця; і так за яку хвилину виграв аж чотири рублі той чоловік; схсавши гроші в кишеню чоловік той більше вже не схотів грать і пішов од стола.

— А чого-ж ти, хлопче, дивиш ся? — питають Петра. — Ану лиш спробуй свого щастя! Красна виграє, чорна програє! Діло без обмани...

І хочеть ся Петру спробувати, та боїть ся.

— Гарно, — дума, — як виграю, а як мої пропадуть, тоді що кавати? Та може не пропадуть, дай спробую, рублем на геру не злізеш. Що буде те й буде.

Подумав так собі і виїняв із пазухи хустку з грішми. Гроші в Петра були самі срібні, рубльовки та коповики, такі все, що було на що глянути. Одібрав де старші два коповики і положив на стіл.

Панки побачивши Петрові гроші, тільки осміхнули ся собі: з цього, мов, буде чим підживить ся. Взяли тай пустили за Петром виграш. Виграв Петро карбованця.

Добивши ся карбованця, Петро такий радий став, що куди; панки ще й не казали йому, а він сам положив на стіл, та аж цілих три карбованці...

Повезло й на сей раз Петру: виграв і сі три карбованці.

Такі легкі та скорі заробітки так роздрочили Петра, що він став далі грати аж на цілу п'ятишницю, але не тут то було: Петро кладе гроші на стіл, а панки не хочуть на п'яторку грати.

— Що там за гра на п'яторку, аби мазать ся! Давай на цілого білета!

— Клади ось отакого! — сказав один панок положивши на стіл четверну нову бомажку, таку що ще й неламана, аж лупотить.

Петро побачивши четверного білета аж губи свої полцаав. — Он як би мені його виграти! — подумав він. — Коня-б за півсотні купив би і чоботи-б гарні справив. Але далі роздумав ся. — Ні, не хочу, страшно на таку силу, не дай Бог не виграю, тоді за що коня купувать?

— Ну, так чого-ж мовчиш? — питають Петра. — Боїш ся, чи грошей немає?

— Та грошей то в мене стане, та страшно, щоб лиха не було.

— Ей ти трусій! Такому щасливому та бояти ся грати. Самі гроші в руки лівуть...

Почувши Петро, що його панки щасливим зовуть, і подумав: та може й правда, що я щасливий. Вже як би не везло мені щастя, то я-б не виграв два рази. Давай ще захожусь, може й тепер удасть ся.

Одлічив з хусточки 25 карбованців і положив на стіл. І щож? положив Петро гроші, та тільки й бачив їх: пропали, програв!

Стоїть мій Петро і душі в собі не чує; до того злякав ся, що й слова не промовить. — Що-ж тепер робити? — дума. — За що коня купувати?

Постоявши трохи виїняв хусточку з грішми, полічив: 9 рублів усіх осталося.

— Давай ще на п'яторку захожусь, — подумав собі, — може тепер виграю, то хоч аби який кінь буде за 14 рублів.

Надумав ся так і положив п'яторку на стіл. І щож: не везло й сей раз Петру, програв і сю п'яторку.

Як заголосить тоді, як бухне панкам у ноги: — Братці! голубчики, поратуйте! оддайте хоч десятку мені назад, я за вас цілий вік буду Бога молити!...

Скільки не плакав, скільки не голосив, не дали й рубля йому.

— Ми, — каже — не силували тебе грати. Іди геть собі, не дамо й одної копійки...

Наплакав ся Петро добре, тай пішов із пустою кишенею на постоялий двір. На постоялому дворі люди вже давно полягали ся спати, але Левченко ще не задрімав, і як Петро прийшов із трактира, він його тихенько попитав:

— А що, напив ся чаю?

— Та напив ся, — муркнув Петро.

— Ну, тепер ляговись тай спи з Богом.

Ліг Петро укутавшись кожушиною з головою і почав журить ся та плакати об грошах, але плакав нищечком, бояв ся щоб Левченко не вчув та не попитав, чого він плаче.

До самої півночі плакав та журив ся, та думав на всі краї, але скільки не думав, скільки не морочив свою дурну голову, не міг придумати такого, щоб грошей де розжити ся та купити хоч аби якого коня.

Під кінець ось яка думка заворушила ся в його голові: — Піду втоплюсь, одначе мене батько вигонить із дому як собаку. Хоч так, хоч так пропадати, втоплюсь, так хоч люди не знатимуть, що я за дурень такий був.

Надумав ся так собі і вийшов з хати в двір, щоб там сторожа в колодязь рисонуть — колодязь він примітив у дворі. Але як вийшов на двір та побачив у дворі повно саний і коний, то про топління зараз і забув ся.

— А що, — майнула в його думка, — як би тут коня вкрати? Узяти нищечком, вивести з двора тай гайда на всю ніч до дому?

— Ні, не вкрадеш, — подумав він далі, — визнають, хто вкрав. Як кинуть ся завтра, що мене не буде на постоялому дворі, ну, і визнають, хто вкрав.

Через хвилину подумав: — Це як би в другому дворі попробувати, там би не знали, хто... Давай піду попробую, що буде. Коня вкрати не дуже тяжкий гріх, а хоч і гріх обижать людей... та я буду в такого красти, в котрого двоє або троє коний, щоб і тому чоловіку було на чім їздить.

Надумавши ся таку штуку і пішов через сїни на вулицю. На дворі було темно й тихо, де-не-де тільки собаки гавкали та півень який з просоння какарикав. Світла по хатах теж не видно було.

Підходить до одного двора, заглянув крізь тин, дивить ся — коний чимало в дворі, тільки лихо: аж двоє собак... Почувши, що хтось підійшов під двір, собаки почали гавкати.

— Тут діла не буде за собаками, — подумав Петро і подався до другого двора.

В другому дворі собак уже не було, але й тут не так! У хаті ще сьвітилось.

— Що-ж вони тут роблять? — подумав Петро і підійшов до вікна. Вікна в хаті не позамерзали кригою і Петру все було видно, що там робилося. В хаті за столом сиділо аж шість душ мужиків баришників, горілку пили, і були вже добре випивши, бо так здорово гомоніли, що аж на вулицю чуть було.

— Ого! — подумав Петро, — тут украсти як раз плюнуть, за гамором не чути буде в хату, хоч і грюкну чим небудь. Тільки хороше, як фіртка та ворота не заперті, а то й тут діла не буде.

Підійшов, спробував тихенько фіртку й ворота, обоє були заперті. Хотів перелізти через тин, подивився: височезний здорово. Зовсім не везло Петру, але він ухитрився і зайшов із городу. Тут хоч і ворота заперті були, але з боку був малесенький тинок, і Петро не довго думавши як та кітка дряп, дряп по тину і вліз у двір. Став, подивився кругом, не чуть нічого, одні тільки коні хропуть жуючи сіно коло саний. Саний у дворі стояло усього четверо, але коний було багацько: штук по четверо коло кожних саний, і коні все добрі були, високого росту й жирні. Роздивившись, що в дворі нема нікого, Петро розчинив тихенько фіртку на встіж і став одв'язувати коня; одв'язав, і ногу вже був закинув на його, щоб верхи вискочити з двора. Хвилина одна, і Петро був би на вулиці і тільки й бачили-б його, але тут трапила ся така штука, якої Петро й до віку не сподівався: його піймали в дворі!

Діло се ось як скоїлось. Як з'їжджали баришники на постійний двір ночувати, їх було аж вісім душ, шість душ старих мужиків, а два хлопці років по сімнацять. І от як роздивилися баришники, що двір не певно був обгорожений, то вони про всякий випадок узяли тай заставили своїх хлопців берегти коний у ночі, одному до півночі, а другому з півночі, і зараз же з вечера оддали хлопцям вечерю і вислали одного до коний. Парубійка вийшовши на двір забрався на сани, обкутав себе сіном, щоб тепло було, і лежав собі байдуже, так, що Петро його там і не примітив, але він Петра запримітив і ждав, що Петро буде робити. Підождавши, поки Петро став на коня сідати, він скоріше вискочив із саний і вхопив обіруч Петра за кожух, і як у дзвін ударив, гуконув на все горло:

— Злодій! Злодій! Рятуйте!

У Петра в ляку й душа вискочила. І втікати не став од парубка; тай втікти-б йому не впало: він не вспів і оглядїть ся, як його вже баривники обкружили і понесли на кулачках у хату. Зараз же йому там скрутили віжками руки, розпитали його, відкіль він єсть, і як водить ся при такому випадку, дали доброї прочуханки і одпровадили в холодну.

Левченко вставши в ранці дивить ся: Петрове тільки місце знать, де він лежав.

— Де-ж се він? — дума Левченко. — Хиба солодкий чай був учора, так і сьогодні захотїв?

Умив ся, помолив ся Богу, пішов, запряг кобилу, не приходить Петро.

— Ну, він мене й на ярмарку найде!

Розплатив ся з хазяїном за ночівлю і поїхав з двора.

Поставивши коний в кінному ряду приказав малому берегти, а сам поки покупщики наз'їжджають ся, пішов по ярмарку подивить ся, та може й Петра чи не зустрїне де. Ходив, ходив, на все передивив ся, але Петра нїде не бачив. З тим і прийшов до коний.

— Не було Петра? — пита малого.

— Нї, не було! — каже малий.

— Що-ж воно се значить? — клопочеть ся Левченко. — Хто-ж його за се розумним назве? За ділом приїхав, а пішов роззяви ловить. Хиба таки він оце й досї чай не? За таку годину й пан успїє напить ся, не то що нашому брату.

Вже на дворі й обідня пора була, і Левченко лошака свого продав, а Петро не приходив. Левченко аж розсердив ся на його; він, бач, думав, що Петро з ким иньшим купує коня, а з ним не схотїв через щось.

— Тай ненавижу я таких людей, — балакав він сердячись. — З дому їхали за панєбрата, а тут як од якого ворога ховаєть ся. Цевне з ким иньшим злигав ся. Пійду по ярмарку та побачу, якого він там біса собі напав.

Пішов по ярмарку, ходив, ходив, не напав Петра. Питав і сусїдів деяких, нїхто не проказав.

— Ну, біс його забери, коли він такий! — сказав так із серця і поїхав до дому.

Приїхавши до дому перехопив трохи борщу і пішов до Неткачових пробрать добре Петра, щоб так по свинячи не робив, і подивить ся на коня, як що вже привів із ярмарку.

Приходить туди, питає: — А що, дома вже Петро?

— Ні, — кажуть, дивуючись Неткачові, — Петра ще немає. Та хіба-ж ви не разом їхали з ярмарку?

— То то й є, що ні! — сказав з серця Левченко і розказав, як його обдур Петро.

Неткачові почувши таку штуку почали Петра лаяти, що так погано зробив. Довго клопотались. Цілу годину просидів Левченко в Неткачових, хотів дождать ся Петра, щоб таки добре його пробрать, але не дождав ся і пішов до дому.

На другий день прибіга Неткачиха до Левченка і плаче.

— От, каже, нема Петра ще й досі! Се щось инше з ним трапило ся.

— Та що за сторія? — здивував ся Левченко. — Чого він там заночував? Хіба сказати, пізно коня купив, так тим і заночував?

Поклопотали ся так собі і пішла Неткачиха до дому.

— Отак дурням і вдасть ся, — казав Левченко після Неткачихи. — Ото як злигав ся з Циганами, вони йому і всукали каліку, а тепер і нехай поводить ся з ним.

Уже на дворі й півдня було і вечір став, а Петра все не було з ярмарку. Пройшла й ніч, Неткачові й на волосину не спали, все ждали та виглядали Петра, і думали вже про його богзна й що.

Але не в одних Неткачових душа мерла за Петра. Левченка й самого острах напав і він журив ся не згірше Неткачових.

— Коли-б його не вбито, — думав він. — От ще на мене напасть буде, скажуть люди, що то я його вбив, або зарізав. Пеня чого не робить. Забезвищо одвічати-меш!

І що-ж? Як думав Левченко, так воно й вийшло... Хіба-ж ті люди які: як один тюкне на кого, тоді і всі тюкають. Як почули, що Петро не вернув ся з ярмарку, і почали пенять на Левченка, що то він Петра десь убив або зарізав.

На третій день вібрало ся душ десять у Неткачову хату і почали молоть язиками:

— Що се ви про Петра думаете? Чого ви не заявляєте куди слідує? Ви думаете, де він дівав ся? Його Левченко вбив. Що йому таке! Загледів ото, що в Петра гроші були, узяв і вбив його

на дорозі, гроші забрав, а Петра в снігу зарив. Такі пригоди бували вже не раз.

Неткачові тільки плакали, не знали, що їм і діять, і думки вже всі погубили.

— Ви оце й не гайтесь, — казали їм мужики. — Зараз оце йдїть у ратушу тай нехай староста посла за врядником, урядник скоро діло найде. Він як прицупить Левченка на кринпіль, то він зараз признаєть ся, куди Петра запроторив.

— Та що там ми врядника будемо ждять! — додали другі, котрі були сердиті на Левченка. — Ходїть, та самі до його пристанемо, може він і нам признаєть ся.

— Та вже й так, що ходїть оце, — підхопили треті, — се діло не пустяшне, не собака пропав, а чоловік... Він чи не він його вбив, але коли взяв ся везти парубка, то мусїв би й берегти його.

Всі гомонїли на Левченка, один тільки старий Неткач і не покладав на його такого тяжкого грїха. Він лежав на полу гірко зітхаючи і казав на всіх:

-- Що ви, братці, балакаєте? Побійтесь Бога, на що ви грїх такий великий берете на свої душі? Чи Левченко нехрист який, що став би чоловіка губить? Грїх вам буде за це...

Що їм не казав Неткач, як їх не вговорював, усі в один голос: ходїть, тай ходїть! І вже були зібрались і йти, як ось у хату сусїльдесяцький.

-- Ходїть, тїтко, в ратушу, староста кличе, бомага якась вам з волости прийшла.

— А що, Кириле? — загомонїли мужики. — Не наша-ж правда вийшла? Оце десь уже й найшли Петра вбитого, ну й прийшла звістка з волости. От сякий-такий! От душогубець! — лаяли всі Левченка. — Ходїм оце в ратушу та почуєм, що там читатимуть, тоді ми його й живого не оставимо.

Приходять у ратушу. Неткачиха підступила до стола, а мужики поставали коло порога.

— Чи Петро твій дома? — пита староста.

— Ні, нема, — каже Неткачиха і почала розказувати, як він поїхав із Левченком у ярмарок. Староста вислухавши до кінця покивав головою і каже Неткачисї:

— От, Григоровно, з Петром щось погане трапилось. Піймали його в Якимівці з кіньми, коний чи що крав. Оце бомага прийшла з волости, що його вже в острог посадили.

Мужики почувши таку штуку, зо стиду як солоні поробили ся; ніхто й слова на те не сказав, зараз же й потягли ся з ратуші, аж тільки на вулиці загомоніли :

— Ледачому туди й дорога, — сказав один.

— Вже й так, — підхопив другий. — Добра дитина не піде коний красти, не стане людей обіджати.

— За нечистою силою тільки гріха схопили на душу, — додав третій. — Таке знесли на чоловіка, що сором тепер і в вічі глянути Левченку.

Неткачиха почувши таку звістку пішла скорій Левченку розказати, а потім розказавши добавила йому :

— Хоч може Петра й засадили в острог, тільки то його за безвинно, бо чого-б він пішов красти, коли в його було 30 рублів гроший? Се таке, що зовсім на правду не похоже.

Але Левченко вислухавши Неткачиху не згодив ся з нею і киваючи головою сказав їй :

— Ти за Петра не ручай ся, в його хоч і гроші були, та на гріх майстра нема. Він як пішов ото в трахтир, там його й збив якийсь гаспид. Хиба туди путні ходять?

— Приїдуть ся нам поїхати у Якимівку та розпитати, де його там піймали, а тоді ще аж у острог добить ся, самого Петра спитати, отоді хиба визнає правду.

Другого дня їздили вони в Якимівку, але й там мало дознали ся. Почули тільки, де Петра в дворі піймали, та як його барашники трохи не вбили, „що чуть тільки живого та теплого повезли на город, бо ногами не здужав і йти“.

В Якимівку їдучи вони думали, щоб відтіль і в город заравом поїхати, але як почули, що Петра зовсім прибито до півсмерти, то мусіли вернути ся до дому та взяти білу сорочку й штани на смерть Петру.

Боже мій! що тільки передумала Неткачиха про Петра, поки в острог добили ся! Не надіяла ся вже його й живого бачити. А як ще там побачила його! До того Петро був увесь побитий, що й пізнати трудно було, такі сині вареники лежали по під очима, що й очий не видно було, так і позакипали кровю. Сердешна як побачила Петра, так і залилась гарячими, на всю камеру заголосила.

— Мій синочку, мій соколику, та куди-ж ти забрався в таку неволю!

А як же, матері та не жаль сина!... Левченко чужий, і то заплакав на Петра глядячи. Цілої пів години пробули в острові, усе розпитували Петра та плакали над ним; але їх самих ще й не допустили туди: в них там був і острожницький надзиратель, котрий стояв, поки вони й не пішли відтіль, і все те до кришки чув, що Петро розказував, як він у острог попався.

Із острога йдучи Левченко та Неткачиха запитали надзирателя про Петра:

— Скажіть, будьте ласкаві, чи довго йому в острові бути?

— Хто його зна, — сказав він. — Як що все отак воно було, як він розказував, то здається, що йому великої покути не буде за се: місяців з чотири посидить усього, а може трохи й більше.

Надзиратель таки правду й сказав, Петро не довше й сидів в острові: під Маковія й до дому прийшов. Тільки вже з Петра тоді діла не було путнього: поки в острові не сидів, такий був веселий та жартовливий, що на вулиці тільки його й чуть, а в острога прийшовши де те все й подівалося, і на вулицю перестав ходити. Хоч коли бува й діла нема дома, а він усе в хаті сидить, а найбільше як повиходять з хати, лежить донебудь.

— Ти-б пішов, Петре, проходився куди небудь! — скажуть було батько або мати до його.

— Ні, мамо, пройшла вже моя гульня, мені тепер соромно й на вулицю вийти: „Острожник, скажуть, Неткачів“.

Бідоласі мабуть-то баришники печінки одбили: усе жалівся на лівий бік та кашляв, як стара овечка, а далі став і кровю хрякати; старі возили його й до ворожок, — нічого не помогло, хирів, хирів та в ципіпівку й Богу душу оддав.

Іван Охримович.

Ч А Р И.

I.

Ой ті чарівниці, ті чарівниці! Не одного вони з розуму звели, не в одній хаті спокій сколотили!

А в Івана і Олени Зазуляків що було? Сім літ жили з собою як Бог приказав; за весь той час не було між ними ні одної сварки, ні одного гніву, ні п'якого фальчу. Ніхто в селі не міг би за них сказати злого стільки, що синога за нігтем.

Одно знало за друге, що робить, одно без другого нічого не починало. Прийде бувало купець на подвірє купити що, то перше слово Івана було: „Пождіть, купець, іду порадити ся газдині, що вона скаже“. А в хати без газдині нічого не позичив би нікому, хоч би плакав, стелив ся перед ним не знати як.

На ярмарок ходили враз: він тримав худобину на воловоді, а вона продавала, бо була умовнійша, знала купцеви приповісти. Він держав на воловоді, а вона прибавала торг, ховала гроші ті в пазуху, аби у нього хто не відзвичив, бо він був м'який, а вона більше туга.

До церкви йшли обоє разом: вона поперед гей би його провадила, а він позаду ступав її слідами. Коли змогли ся на воли, каже раз до нього йдучи до церкви: „Ти Іване ставай мені в церкві перед намістним образом коло Якова Балана! Адже ти воловий гавда! Що будеш вистоювати по кутах, як який послідний старець!“ Ну, і Іван послушав, пішов і став на переді коло Якова Балана на диво всім людям.

У Петрівку тягнули ся з дітьми на відпуст до Бовшівця або Погоні. Хоч як Іванови не впадало, хоч як не мав охоти через косовицю, хоч як відпрошував ся, то таки їхав, коли Олена сказала, що годить ся конечно поїхати. Не було як противити ся, бо вона чинила ся май розумнійшою.

Діточок приждали ся троє: найстаршого Михаська ладили нарік посилати до школи, середуща Юстинка місила вже і пекла на вулиці хлібенята з болота, а наймолодшій дитині в колісці було всього три місяці. Юстинку вчили вечерами отчешу. Раз якось сказала Олена: „А най по ти Іване! покинь учити Юстинку отчешу, бо твій отчеш якійсь інакший як мій, та вона лиш баламутить! Най Михасько вже говорить твій, а вона мій!“ І Іван не перечив; він подумав: може бути, що жінчин отчеш ліпший як його.

А коли не змогла жінка, крижі розболіли, о, то тоді Іван кудкудакав коло неї, як коло писаного яйця, не дав їй подвигати ся, доносив води, а як треба було, то й до печи ставав.

Досить того, жили собі так, що все село їм завидувало. Не одна молодиця кликала ся на Івана Зазуляка, лоточила голову чоловікови: „Диви ся на Івана та Олену Зазулячку! О! тій то раз добре! Що то може добрий, несупротивний чоловік! Коби мені так хоч один день, як їй увесь вік“.

Та бачите нараз став Іван як не той: посоловів чогось, ходить сумний, стонихає, їда його не бере ся, жінка йому не мила, діти не веселять. Покмітила се Олена та раз вечером колишучи дитину відізваля ся:

— Що тобі, чоловіче, що ти нині місця знайти собі не можеш? Присідаєш то тут то там, стонихаєш... Яку ти журу можеш мати?

— Щобись знала, що маю велику журу, але ти мене не питай!

— А хто-ж тебе має питати ся, як не я, тай кому маєш сказати, як не мені?

Довго надумував ся Іван, чи казати, нарешті зважив ся опустивши очи в землю: — Я не повинен тобі того говорити... Ярина мене зчарувала.

Олена пустила коліску з рук і схопила ся на рівні ноги.

— Та як? та коли? та що зробила?

— Таке зробила, що заєдно стоїть мені перед очима... Хоч би не знать що робив, заєдно на очи лізе...

— А Бог би тебе побив! Чи не публіка, ну?! Колиж то було?

— Я сам не знаю добре, коли... Так мені здаєть ся, що як Ярина була у нас на хрестинах у кумах та як до мене перешила, то я відразу як не той став. Мусіла або чогось досипати, або слини своєї впустила, або що...

— А Бог би тебе побив! Ну дивіть ся, люди добрі, що той говорить! — чим раз більше горячила ся Олена.

— Я-ж тобі, жінко, говорю на те, аби-сь щось радила. Я хочу, аби між нами добре було, аби-сь відтак на мене не марикувала, як би що до чого... Відроби, що вона паробила, радь що!

— Я тобі таке пораджу, що не бій ся! Обоїм вам окропом очи випарю, — закричала почервопівши і заколисала дитину в такою силою, що колиска аж до стелі підлітала.

Дивив ся Іван на ту роботу і солоденько заговорив:

— Оленко, а перевернеш дитину, уважай!

— Уступи ся мені в очий, паскудо, кажу тобі, бо макітрою голову розсаджу! — закричала сердито та ще дужче підкидала колискою.

Іван уже більше не відзивав ся. Поволеньки засунув ся боком за стіл, посидів хвильку, потім перевернув ся на ослін, протягнув ся та роздумував, чи добре зробив, що сповів ся жінці, чи ні. Йому здавало ся, що якось лекше стало йому на серці, як би якийсь камінь зсунув ся з грудий, тай Ярина не налазила йому так перед очи. Незабаром і заснув.

Але Олена не спала. Довго не могла знайти собі місця на постели, кілька разів прокидала ся, била кулаком о стіну і говорила: — Що хлоп, то гадюка! Хоч би не знати який був добрий, то рівно гадюка!...

II.

Раненько досвіта схопила ся Олена з постелі. Поглянула в вікно, чи не заспала, хутко стала перевязувати запаску, далі хустку, як би спішила ся кудись. Іван зачувши жінку і собі підвів ся за стола, присів, а сперши голову на обі руки дивив ся крадьки на жінку, як вона надувши губи відвертала ся від нього.

— Пантруй ми дітий, доки не верну, — сказала остро.

— А ти куди йдеш? — запитав з легенька.

— Куди йду, туди йду, а тобі не треба того знати, — відрубала і вилетіла за двері.

Скочила до комори, намірила миску пшона жовтого як золото, всипала в хустину, завязала узол і лиш майнула поперед вікна. Перелізла перелаз, перебігла огород, далі поправцювала просто до Сафатихи, що сиділа за третьою межею. Баба Сафатиха була знахорка: знала до дітй, помагала на уроки, знала корові молоко привернути і на всячину знала раду дати.

Рипнувши дверима переполохала Олена спячу чарівницю. Перелякана, розхрістана, сива, поморщена, беззуба баба злетіла з печи підтримуючи руками спідницю на костистих клубах і якось дивно стала рухати губами, що борода аж до носа підходила.

Вона зашипотіла: — То ти, любко, так рано приходиш до мене тай така задихана. Най ся преч каже — чи не заслабла у тебе дитина?

— Не дитина, ні! Ви й не сподіваєте ся, чого я прийшла... Ярина мені чоловіка вчарувала, жити мені не дає!

— А диви но ся на неї! Звідниця, сотона якась! Та що йому зробила?

— Дане якесь дала, чи що, що за нею пропадає.

— Ой то раз сотона, мервенна сотона! — І нагнувши ся до вуха Олені шептала дальше: — Я ото йду раз шляхом, буде тому три педілі; тямлю, в суботу, а вони обое стоять коло криниці, ніби воду беруть, а тут так посьміхають ся, так очима стріляють на себе, регочуть ся... Я стара, не бій ся, добре око маю, лиш поглянула тай від разу зміркувала, що то щось недобре заводить ся.

Олена закусила губи, почервоніла.

— Нічого не зроблю, лише візьму горячого окропу під запаску, підійду до неї тай левкву їй окропом у самі очі, тай тоді най уже сьміє ся, най шкірять ся до кого хоче...

— Йой, не роби того, не роби! — вговорювала знахорка хитаючи головою.

— Гадаєте, що не зроблю? Зараз зробила-б, лише страшно мені йти від маленької дитини до криміналу.

— Ой гріхи, гріхи! Не роби того, любко! Скоро що зроблено, то я маю на то раду. Я їм обоім таке вчиню, що одно на друге не подивить ся, одно друге здалека буде обходити.

— Зробіть же таке, зробіть, Сафатишко! Я не хочу дурно... Скажете дати корунку, дам, скажете дві, дам дві...

— Буде добренько, буде, не бій ся. Ратую людей, тай тебе поратую, — заспокоювала знахорка зсипаючи пшоно до миски.

Олена не забавила довго у Сафатихи, квапила ся до дитини.

Вже в дверех закричала на чоловіка вимахуючи рукою.

— Іди вже, йди, стань собі коло криниці, та може вийде до тебе !..

Видивив ся Іван здивований.

— Ти щось таке говориш, — сказав ніби не розуміючи.

— Ой, уже мені добре доповіли люди, як ти вистоював із Яриною коло криниці та як ви переморгували ся !

— Та я ходив по воду, що правда, як ти не змогала, як була в злогох, бо і хто-ж мав іти ? може ти мала йти ?! А що вона не раз і собі вийшла по воду, то я тому не винен !

— А чом же ти саме тоді виходив, коли вона виходила ? Не бій ся, як би не хотів цюцька, не вийшла би до нього муцька !

Іван скривив ся, як коли би з'їв квасний терен.

— Йой, яка ти жінко напасна ! Таке пусте ніщо, а ти собі гудза шукаєш ! — сказав виходячи з хати.

— Даж я тобі гудза, дам я тобі пусте ніщо, — крикнула Олена в слід за чоловіком.

Хоч куди говорім, Олена таки через верх причепила ся до Івана. Коли був би злої думки, був би їй не сповів ся. І Ярина не була вітрениця, ні. Її сироту нелітну силоміць випхала старшина за старого Кіндрата, на богацтво. Довго вона спирала ся, відпрошувала ся, плакала, але мати, опікуи, брат і тета загальнокали її, зацитькали. В протокулах у пан-отця мати аж два рази вщипнула її в стегно, заким сказала, що йде по своїй волі за старого. Пішла небога, але потім не одну нічку пересумувала, переплакала. Довго не могла звикнути з старим ; викала йому ; в хаті була як яка чужениця... Сумувала, сумувала, а далі кинула сумувати, чинила ся веселою, говірливою на злість тям, що її жалували. На музиках, весілях водила перед. А вибрала ся з неї молодниця на все село : як приповість дещо, як засьміє ся, то люди очи собі зривали дивлячи ся на неї. Вона сьміяла ся, а тим сьміхом як би говорила : дивіть ся, люди, дивіть, яка я молоденька, яка я як калина, а мене віддали за старого старцуна !

Іван здивавши Ярину коло криниці любив із нею поговорити, пожалувати, пожартувати. Коли назвав її богачкою, вона говорила : „Най би був борщик і ріденький, коби солоденький!“ Коли запи-

тав про чоловіка, вона реготала ся: „Я й сама не знаю, чи маю тата, чи чоловіка!“ Іван їв її тоді очима: любив дивити ся на ті дві селянки зубів, що йому показувала, на ті очи, що в сьміху гей би скакали до нього. Його аж кортіло взяти її рукою по під ту гладку бороду або покленати по плечу, як нераз кортить дбалого гавду поплескати стрійну гладку товарину. Але тоді все йому здавало ся, що позаду нього стоїть Олена та накивує на нього пальцем.

А у себе, у хрестини, коли був під охотою, таки не видержав. Переходячи в сїнях по при неї, обіймив її рукою і тихенько сказав їй до вуха:

— Гей кумцю моя, кумцю солоденька, гей!

З того часу, від хрестин забанував за Яриною. Сам не знав, що з ним стало ся, сам собі дивувався. Агій! та Ярина то якась планета не молодиця! Що вона зі мною зробила?! Ніщо пньше, лише зчарувала, лише досипала чогось до перепоя. Силувався забути про неї, та не помагало, доки не сповів ся жінці.

III.

Сафатиха мов та кітка чатувала на Кіндрата, коли буде вертати в поля на полудне. Полола в огороді і заєдно витягала суху шию, вихляла голову по за пліт, чи не видно його. Аж ось уже ступає він із горбка, високий, похилений, понуривши голову в землю.

Коли минав її, Сафатиха піднесла ся.

— Ой, які ви Кіндрате гонорні стали, навіть помагай-Біг бабі не скажете... А я мала би вам щось уповісти...

— Бог тебе там видить у буряні... Кажу, що маєш, бо мені спішно.

Сафатиха підступила ближше до плота і оглянувши ся по за себе, чи хто не підходить, шептала:

— Хоч то не моя річ говорити, але вам скажу, бо не можу на таке дивити ся... Скажу вам, абисьте ліпше пантрували свою жінку...

— Або що?

— Ой, бо вона підходить до Зазуляка Івана...

Кіндрат стягнув брови як мітли, косо подивив ся на бабу.

— Уважай по ти, стара, що говориш, бо або їй буде амінь, або тобі!

— Та-же я виділа на власні очі не раз тай не два, як вистоявали коло криниці. Як то неправда, то щоб я більше світа божого не виділа... Ви-ж гадаєте, що вона вам щира жінка?! Келлись тут у Прокопихи сказала при людях, що ви суваєтеся їй поперед очі як того нещастя...

Кіндрат випростував ся, закусив зуби, нараз розтворив рот і плюнув бабі в лице.

— Щезай, відьмо! — сказав і пішов дальше не слухаючи, що там чарівниця відказувала.

— Пожди по, богачу, пожди! — буркотіла. — Я вам обоім іше такого харамана пуцу, що будете їсти ся, жерти ся, як ті пси скажені... Пожалуєш ти того! Ще ти рачки до мене прилізеш!...

Лютій увійшов Кіндрат у хату тріснувши дверима, що аж вікна відізваля ся. Ходить по хаті, сопе, а зубами ріже, ріже. Ярина, що порала ся коло печі, ззирає ся на нього, але їй ані в гадці, що то через неї. Він опинив ся над ослоном та вдивив ся в діру виверчену там, куди затикала ся куделя. Нараз як би ним якась гадка шибнула: схилив ся під постіль, ухопив сокиру і вибіг на двір. В шіпчині знайшов кусень бучка, нахилив ся до ковбана, витесав кілок, поплював його з усіх боків, заткнув у ремінь і вернув до хати.

Ярину застав серед хати. Напав на неї як ястріб на курку, підняв у гору оба кулаки і засичав:

— Ти, ти, ти!...

— А вам що?! — запитала перелякана кліпаючи очима і за-слоняючи ся руками.

— Га! ти вже знюхала ся з Зазуляком? — закричав, в одній хвилі здерів неї хустку, кинув під ноги, захопив її за рамя і силоміць тягнув до ослона. Ярина сіпала ся, боронила ся, як могла.

— Чи ви вже до решти здуріли? — сказала.

— Не борони ся, мой! кажу тобі. Видиш, що маю сокиру за ременем! буде тобі амінь! — кричав задиханий.

— Та що від мене хочете? Бігме, я за нічого не свідомо! — крізь плач заголосила падаючи на вколішки перед ослоном.

Кіндрат раз-два зібрав волося руками в один скрутіль, перепхав крізь діру, вийшов з за ременя кілок, застромив, а вдаривши три рази в гору сокирою, пришпилів її до ослона.

— Вже ліпше рубайте, зарубайте, нехай не мучу ся з вами!

— Рубати тебе не буду, ні, але за кождий раз таке з тобою зроблю, як будеш вибігати...

— Або ви мене з душею купили? — на весь голос закричала люто блиснувши очима.

— Пст... пст... тихо ми будь, бо ще й рот завяжу! Не гвалтуй, бо як прийду вечір, то на всю ніч тебе так лишу, — страшив старий і накинував пальцем холячи по хаті. — О, я вже нині твого полуденку їсти не буду! — сказав, ухопив із полиці кусень хліба і вийшов.

На дворі заскрипіли ворота за Кіндратом, а Ярина тяжко закляла: — А щоб ти більше не вернув ся! Щоб ти там і застиг!

Її стала кидати ся, термосити ослоном із усеї сили, але тяжкий старосьвіцький ослин і не порухав ся. Плачучи обмацювала кілок, чи не дав би ся вибити кулаком або витягнути зубами. Потім нагадала собі, що має чоботи на ногах; стягнула, біла запятком, та пуста була її робота, лиш умучила ся. Находили на неї страшні гадки: коби мала ніж у руках, то втяла би волося по при саму голову на публіку людську, або таки встромила би ніж у груди, аби раз уступила ся всім із очий.

Її взяв великий жаль до матери, брата, всеї рідні і стала голосити: — Втопила ти мене, мамо, втопила! випхала з хати, випхала! Чи я тобі заваджала дома? А чи я в тебе не одна була? Чи я тобі може багато хліба переїла?!

— А ти братіку любий, тіш ся тепер, тіш, що мене позбув ся! Хотів ти, аби тобі було широко, аби я йшла на сторону! Ну, маєш тепер уже широко, маєш!

— А ти тіточко масноязика! Ти казала, що я буду в добрі плавати! Диви ся, який мені тепер гаразд!

Згадала і небіщиків, тата та бабу. Плакала то голосила, переставала то знов зачинала.

Під той час переходили два косарі вулицею. Проти Кіндратової хати запитав молодший старшого: — Чуєте, стрію! відай хтось заводить у хаті! Чи може мені причуло ся?

— Скіць та подиви ся.

Косар відхилив ворота, підійшов до вікна, притулив лице до скла і бачить дивне диво: жінка простоволоса сидить на землі,

голову сперла на осліп та ще й руками обіймила. Нічого не кажучи став махати рукою. Підійшов другий, подивився.

— Се щось недобре, ходім у хату.

Довгий час мошили щось коло дверей, підважили якось засув, увійшли. Молодиця не заводила вже, лиш хлипала. Призирали ся їй з одного і другого боку.

— Та ти небогонько пришпилена! — промовив здивований старший косар. — Ото раз воріг тяжкий! Не мав сумління, гей! Ов, ов, ов, таку молоденьку та так карати?!

Вхопив чим борше поліно з під припічка, трібував вибити кілок.

— Але о! забив воріг на віки віков! Біжи по, Николо, на двір, та принеси камінь, а замахний який!

Никола вніс каменіще, став гатити зпід споду.

— Йой, бійте ся Бога! — кричала Ярина, -- не здригайте так ослоном, не торгайте!

— Ще трошечки, ще трошечки.. От уже й попустило! — сказав другий підносячи в гору кілок, на котрім повисло пару волосків.

З підпухлими очима, з поторганим, пометушеним волосем ледво підвела ся з землі Ярина, так її зломило, сколіничило.

— Тепер могоричу постав нам, молодице, що тебе визволили, — зажартував молодший.

Молодиця нічого не відповіла, лиш як довга кинула ся на постіль, обернула ся до стіни і хлипала здригаючись усім тілом як у пропасниці.

Старий постояв над нею хвилю і на відході сказав:

— Не плач, небого, не плач! Не против ся старому, глай його як можеш.. Може колись буде тобі ліпше..

Коли косарики справили ся вулицею, молодший Никола поспитав: — Ба, не знати, що з нею зайшло? За що він її так карає?

— Ніби не знаєш?! — каже старший. — Живий живе гадає, а вона таки молода, жива людина! Радше запитай, на що було її молоду за старого тощити.

Доки лежала Ярина на постелі, доти лежала; нараз схопила ся як опарена, стала бігати по хаті, як би її хто підганяв. Убула

один чобіт, другий, перевязала хустку, здоймила пішєвку з подушки, побігла з нею до комори до скрині. Вкинула в пішєвку коралі, потім метала сорочки одну за другою, спідницї, фартухи, запаски, навіть півмітки. Внесла все те до хати, здоймила з полиці завій, ледво завязала пішєвку.

Зір її спинив ся на припічку, де стояла зварена страва полуднішна. — О, не будеш ти їсти більше моєї страви! Вари собі сам або креперуй! — сказала, захопила горнець у руки, побігла до кучі, виспала страву безрогам у жолобець.

Кури під печєю журили ся. Відсупула дверці, вигнала протом кури на хату, а з хати на двір приговорюючи: — Махайте на волю! Йдїть собі по грядках, порпайте, скілько схочете! Нехай бігає за вами, аби собі аж ноги урвав! Ще безроги випустила-б я, але грїх за бараболю. За нього не грїх, лиш за бараболю!

Коло мисника стояла коновка повна води; аби не лишити йому, виляла перед самим порогом.

Упоравши ся взяла на себе бундину, поверхи надягла сїрак як серед зими, висадила набиту пішєвку на стіл, а з стола на плече. Звернула ся потім до образів, перехрестила ся і сказала: „Слава тобі, Боже, що я збула ся біді!“ Пустила ся городами, стежками до своєї матери у сусїдне село.

IV.

Пішли-ж Ярина й Іван Зазуляк людям по зубах! Весь тиждень один і другий ні про що в селі не говорили, як лише про них: як то вони вистоювали коло криниці, як старий Кіндрат підглянув їх, як пришпилив її до ослона, як вона втікала... Молодцям розвязали ся язики; на річці вимахували пранниками, але й їх язики ходили як ті пранники. Парубки протники таки не сидїли тихо. Одного вечера взяли околіт, попереязували якимись шматками, зробили з нього гей би жінку і положили Кіндратови під самі двері замїсь Ярини.

А Зазуляк не мав чого вказувати ся на село. Раз якось вечером вийшов на двір, а два парубки зга плота гукнули: „На криничнику, на! може бись вийшов до неї! вона там же на тебе!“ Довгий час ходив він, як би дурійки попоїв; був лютий сам на себе, що сьміхом став через одно пїсте ніщо.

В неділеньку що йно відобідали Зазуляки і повставали, а Олена вже вказала рукою в вікно: — А диви по ся, Іване: вже провадять ся як яка процесія. Вона з братом попереду, за ними Кіндрат зі старою. Може би й ти прилучив ся, та була би більша парада!

Іван і не глянув, ще й відвернув ся. — Жінко добра, — сказав, — прошу тебе, не їдж мене! Йой! наколи-б я дістав її тепер у свої руки, то потер би на табаку, такий я на неї добрий!

— Тепер ти такий розумний! А чому ти передше того не говорив?! — усміхаючи ся договорювала Олена. Вона була рада з себе, що добре справила ся, що хоч Ярина зчарувала була чоловіка, то все таки вона з Сафатихою відвернула чари.

Ба — не согірший чарівник був і Кіндрат. Коли не застав жінки дома, лютив ся, грозив, переказував, що шандарами її спровадить, але вже третьої днини поволік ся за нею в сусідне село встромивши літрівку в пазуху, бо без приносу якомсь ніяково було йти. Стара мати з криком накинула ся на нього: що таке і лютріян не зробив би, як він зробив, що нині не вільно пікого збиткувати, не то жінку, що могла би його до суду завдати. Аж коли поставив приніс на стіл, стала май лекше говорити. Жалувала ся, що Ярина у неї одна як око в голові, що мала женихів як того маку, що і без віна кождий був би її взяв. Ярини тоді й не видів, бо вона зазрівши Кіндрата крізь вікно втекла задними дверми до тети і весь день не показувала ся.

Коли другий раз приходив, Ярина вижкнула ся йому з перед носа з хати та лиш переказала, аби лишив її в спокою, не налазив.

Аж за третім разом захопив її в хаті, вступив ураз із матірю дорогу, просив, аби була вибачна, звиняв ся, що то Сафатиха на неї плявзу пустила, а він мало що винен, кляв ся, що того більше не буде на сьвітї піколи. Докинув іще, що купить їй коралі такі, як у війтихи.

— І не пілу і коралів ваших не хочу, — сказала.

Але мало помалу мати, брат і Кіндрат як стали просити, конюпадити, заклинати, божити ся, то таки довели до того, що на силу її зібрали і ось тепер усі разом попроварили ся.

Кіндрат утішний, що бачить уже жінку в хаті, поставив напій, виіс із кожори сметани, спра, солонини і всякого добра.

Стара розсіла ся з сном за столом та на добре розгосподарила ся. Мало що говорять, лиш уживають дару Божого та попивають смачно, немов би раді були з того, що трафила ся добра оказія погостити ся.

Лиш одна Ярина не хотіла йти за стіл, хоч її двічі просили. Вона сіла собі осторонь на постели, задумала ся тяжко, вложила руки на груди і вдивила ся перед себе засумована.

Бідна Ярина! Ні нащо не придала ся її врода, ні нащо не придали ся її чари! Бідна Ярина, продава в душею!

Гр. Коваленко-Коломацький.

З Кавказу на Україну.

(ДОРОЖНІ ЗАМІТКИ).*)

Нарешті я повертаю ся до свого рідного, любого і принадного краю! Ще кілька день, і я буду під ясно-блакитним чарівним небом своєї неї України, там, „на тихих водах, на ясних зорях, серед миру хрещеного“.. Чи дуже-ж то змінила ся моя стара неня за сих сім років мого пробування далеко, далеко від неї?... Сім років не бачив я її. Сім років пробував я серед песиголовців та бузувирів північного Кавказу. Жорстокий то нарід, і культура (звичайно, сучасна російська) довго ще не діткнеть ся його. А хто-ж винен у тій жорстокості? Хто викликає її тепер, коли той нарід пориваєть ся до освіти? Чому той нарід стоїть і досі так далеко по культурі навіть від нашого пригніченого селянина? Відповідь на се коротка і її годі шукати в якихось теоретичних лабетах. Відповіді на сі питання треба шукати не в теоретичних формулах, а в тих порядках, що існують і на Браїні, в тих фактах, на які доводить ся натикатись у щоденному життю.

* * *

*) Отсі замітки залежали ся троха в редакційній теці, та про те на нашу думку вони в головному й доси не стратили свого інтересу і тому ми друкємо їх. Хоч і які побіжні уваги нашого шан. співробітника, все таки вони насувають багато важких думок про стан української національної свідомости особливо по глухих українських місточках. Було би цікаво дізнати ся, чи бучні празники полтавський і кіївський зворушили хоч трохи сі застоїні води і чи в останніх роках видно який поступ до кращого. — *Ред.*

Ось я сиджу вже в вагоні; ще кілька хвилин, і я мушу віддати останній уклін краєви, що будучи цілком чужим мені викликав у моїм серці національні почуття. В сім чужім мені по духу краї я не мало зазнав сердешного хвилювання, хвилювання вельми приємного, що примусило мене поставити питання: „Хто я такий? До якого я народу належу?“ Тут, не де инде як тут, я прийшов до свідомости, що я складаю одиницю того трицятиміліонового народу, що має свою культуру, свою історію, свою освіту, науку, літературу і майже все те, що мають иньші освічені й культурні нації. Згадавши всі ті національні почуття, що прокинулися в мені під час пробування в сім краї, мені тяжко стало на серці: шкода було кидати сей край. Мені здавалося, ніби всі ті почуття, що я здобув їх, лишаю в сім краї і мене посіла туга. Але пригадавши гутірку „в гостях гарно, а дома краще“, я переміг себе.

* * *

Аж ось поїзд рушив. Я сиджу в вагоні між туземним елементом — Осетинами; їх тут кілька чоловіка, всі вони одягнуті в звичайне кавказьке вбрання: бешмет (одежина на взір казаків), поверх його черкеска, на ногах козячі чупаки, на голові смушева шапка, але туалета не повна, бо бракує кинжала, та сієї ласки — ношення оружжя — їх збавив уряд. Один серед них інтелігент — учитель із аула і має на голові замість смушевої шапки картуза з кокардою і, як мені здається, пишається нею, як ознакою свого поважного стану. Всі вони ведуть бесіду на своїй мові. Коли поїзд рушив, деякі почали співати своїх національних пісень, до них пристав і вчитель. Нудні й негарні їх пісні; се не співань, а якесь овече мекань; мені хочеться, аби воно як скорше скінчилося. На моє щастя вони їдуть тільки дві стації і на „Дарг-Кох“ покидають вагона і я радію, що спокійно можу віддати собі, восередкувати на якісь питання.

А проте, яке саме питання мусіло цікавити мене в ті часи? Звичайно те, що я їду на Україну, що я нарешті маю змогу жити серед своїх людей, бути в купі з ними, переймати ся тим питанням, що їх хвилює і стати одностайно з ними до роботи. А національної роботи на Україні „непочатий кут“. Як писали мені в приватних листах свідомі Українці, „кожен, хто має охоту працювати на рідній ниві народній, може обікрати собі таку роботу, яка йому більш до вподоби, бо діла дуже, дуже багато“. „Питаєте мене, що

ви можете робити для українського письменства — пише до мене один із відомих Українців і діячів на полі народньому. — Пекуча тепер у нас потреба дати народови приступну йому і ціною і змістом і формою літературу. Коли не дамо народови сієї літератури своєю мовою, то народ читати-ме книжки як і досі, мовою чужою, і буде й далі тягти ся той ненормальний факт, що просвіта несе нам темряву, бо яко чужомовна денаціоналізує, а через те й деморалізує наш народ. Ото-ж і треба тепер яко мога більше виготовати і видати дешевих книжок науково-популярних, утилітарного змісту і красної словесности. Оттут широке поле для роботи кожному щирому прихильникови народної просвіти. Навіть коли він сам не може написати книжки, то все-ж він, аби знав мову, може перекласти або переробити таку книжку уже з готового". Я цитую сього листа тому, що він мов цвяшок засів мені в голові; мені дуже схотіло ся стати до такої роботи, щоб давала якусь реальну користь нашому скривдженому селянинови, а для того треба було перебрати ся перш усього на Україну. Отже перший крок зроблений уже: я сиджу в вагоні і за які дві доби буду вже на Україні. А поки що їду і спостерегаю маючи на меті при першій нагоді покласти все те на папір.

* * *

Ось на одній стації увіходять до вагона дві постаті. В одній можна вбачити тип Українця: високий на зріст, кремезний, з довгими вусами на виголеному повному обличчю, одягнений в українську одіж; другий чоловік, котрого перший очевидно увів із собою, справляє зовсім инше вражінє: сей належить, як здасть ся, до тієї голоти, що Росіяни звивають „босая команда". Зацікавлений першою істотою я дізнав ся незабаром, що ся людина належить до тих дуків-багатирів, що перейняті гадкою лишень про свій жолудок: вони прызивають ся в Кубанщині „Тавричанами" і займають ся на своїх, почасти чималих маєтках головно вівчарством. Про сих добродіїв нераз трапляло ся читати в кавказській пресі, як вони визискують робітників. Наймаючи от таку голоту як отсей, що сів до вагона, вони нахабно заморюють її голодом, даючи таку страву, що її й свині не стануть їсти. Про те дітям своїм дають освіту, але роблять се лишень з шанолубства.

Зачепивши в своїх замітках сих глитаїв я не можу обійти мовчанкою одного прикрого факту. За свого життя на Кавказі мені

трапилось познайомитись із одним учеником-гімназістом N-ської гімназії, що був сином Тавричана; батько його мав півтори тисячі власного ґрунту на Кубанщині, тисяч із 8 овець, словом, чоловік був заможний. Скінчивши гімназію, сей молодик вступив до київського університету. Будучи знайомим із ним, коли він учився вже в старших класах, я чув від нього прихильність до своєї нації; він пишався навіть своїм історичним прозвищем (а фамілію він справді носить якогось чи курінного чи кошового отамана війська запороського; се прозвище я стрічав, здається, у Дмитра Яворницького). Отож коли він їхав до університету, я гадав, що ще одним членом побільшає українське коло в Києві. Аж стрівши сього студента якось років через два я почув від нього на свій запит у сій справі таку відповідь:

— Господь з ними, з тими нікчемними ідеями! Так спокійніш живеться.

— Що ж ви робите в Києві в вільні від лекцій часи? — спитав я його.

— А що роблю: вчусь грі на роялю, купив за вісімсот карбованців гарний рояль, беру лекції співу, на човнах по Дніпрові катаюсь, коли застаюсь на вакації в Києві, а ідеї ті... одна лишень небезпека.

Слухаючи таку відповідь я пошкодував об одному лишень: чому наш старий Дніпро-Славути не проглине і досі сього завідомого підляка, підляка з переконання?

* * *

Я вже за Ростовом і їду Катеринославщиною; від часу до часу стрічаю українські села з біленькими хатками, що причепурилися до стрічі великого сьвята; іноді чую по вагонах гутірку на рідній мові і на мою душу повіває щось нове, приємне, ласкаве. Пригадується мені мимоволі наш любий, незабутній Тарас Григорович під час повороту з заслання... Що відчувала тоді його висока душа!...

„Станція Успенская, поїздъ стоить 7 минутъ“, -- проказав кондуктор переходячи поуз вагона. Не встиг поїзд зупинитися, як до мого вагону насунуло сила пасажирів робочих, виключно з Великокоросіян. Не знаючи звідки взялось їх стільки на українській території я запитав одного; виявилось, що се були шахтарі, родом переважно з Орловщини, і поверталися на празники до дому; тут

тільки я пригадав собі, що в Катеринославщині є вугляні копальні; про те я не знав, що по них роблять майже виключно Великоросіяни. Зацікавлений сією справою я постарався вступити в розмову з одним шахтарем і розпитати його про дещо; передаю мою розмову з ним у перекладі.

— А що, — питаю, — важка у вас робота?

— Важка, пане, майже цілий день під землею доводить ся бути.

— А багато вас робить на шахті?

— На французській півтори тисячі чоловіка.

— Що-ж, виключно свої все, Великоросіяни?

— А то-ж хто ще?

— А місцеві люди хиба не наймають ся? — питаю.

— Їх не приймають, — одвітує.

— А чому не приймають?

— Вони по довгу не роблять. Поробить тобі до літньої пори, тай кине; от їх і не приймають через те.

З відповіді мого бесідника я міг помітити неприязнь до місцевих людей, і я не помилив ся.

— А живете, питаю, в „хахлами“ у злагоді?

— Ще-б то не жити у злагоді! — одвітує він іронічно. — У такій злагоді живемо, що отсе недавно ціле село рознесли в кінець.

— За що-ж то? — питаю.

— Прокляті „хахли“ чисто пеклом дихають на нас, нічого продавати нам не хочуть, за відро капусти 80 коп. цуплять. От наші як зібрались отсе тай дали їм чосу!... Ну, й вони-ж як зашопадуть інколи нашого, то ледви живого пускають!

Аби покінчити сю невеселу розмову я спитав на останці, яка плата на копальнях? Виявило ся, що платять там не зле: від 1 р. до 1:50 р. на день.

В сій компанії я мусів їхати аж до станції Мерефа (станція ся під Харковом). Тут я повинен був устати, аби перейти на другу залізницю, що йде через Полтаву на Миколаїв.

Проїхавши сією залізницею кілька станцій, я зачепив ся на якийсь час у своєму родинному місті в Харківщині, де я не був увесь час свого пробування на Кавказі.

* * *

Місто се прозиваєть ся Валки. Воно належить до тих медвежих кутів, що в Росії їх сила силенна, і де інтелігентні люди спадають на живих мерців: ніщо їх не хвилює, нічим вони не цікавлять ся опріч хиба карт. Зденаціоналізована в кінець інтелігенція та байдужо дивить ся й на народ і вимагає від останнього здійснення лишень перед нею шапок. Заселяє те місто виключно український нарід, що зберіг іще де в чім власну патріархальність, хоча мова вже чисто змосковщена і її гидко навіть слухати. Але дивуватись тут нема чому, бо оберігати народню мову тут зовсім нема кому.

Пробуваючи в своїому місті Великодні сьвята, мені доводило ся вести де з ким з інтелігентів, яких фамілії належать до українських, розмову на національні теми. Боже милій! Що за байдужність, не кажучи вже до своєї нації, але й взагалі до всього ідейного на сьвіті! Брак якого будь інтересу до всього, що хвилює й переймає і чим живе сучасне видатне суспільство..

Ох і земле-ж моя дорога! Чи прокинеш ся ти коли зі сну, що геть чисто огорнув тебе? !...

Балакав я між иньшим із учителькою волосної народньої школи і зрадів, що знайшов хоч одну ще живу людину, хоча вона теж стоїть уже однією ногою в труні і мені шкода стає сієї людини, шкода, бо її неминуче засе ота брудота, серед якої вона мусить жити. Ось один вразок моєї розмови з нею:

— Скажіть, будь ласка, — спитав я її якось, — у вас є тут народний дім. Що він виявляє в себе?

— А там є чайна, сцена зроблена для вистав, аудиторія читань для народу.

— Се добра річ, — кажу. — І робить ся там щось у сім напрямі?

— Чайна тільки функціонує тепер.

— А давніш?

— Давніш... давали вистави... читали...

— Що ви так ніби непевно одвітуєте? — питаю я.

— Та що! Мені просто соромно за наших інтелігентів. Знаєте, які вони ставили пєси для народу? От ви відай не поймете віри: „Женитьбу Белугіна“, „Горе от ума“. Чи правда, пєси відповідають задачі?

Я тільки розкрив рота.

— Не дивуйте ся, се у нас річ звичайна.

Далі я спитав у неї, як їй подобається вчительство і як вона поводить ся з учениками в школі.

— Мене хлопці люблять, і я се діло теж люблю; правда, важенько трохи, — відповіла вона мені.

— Кажете, люблять, неважаючи на те, що може женете з них рідну мову мов нечистого духа?

— Ото вже ви помиляєтесь. Хоча наше начальство й рекомендує балакати з учениками російською мовою, але я особисто не вважаю на те і в приватній розмові балакаю з ними по українському.

Рекомендує... Се иньшою термінологією — забороняє балакати українською мовою, — помислив я собі.

Мене вражала ще та обставина, що тамошні інтелігенти (коли можно назвати людей подібних до товарюки інтелігентами) не почувують обовязку лати якусь розумну забавку народови хоч на свята, аби відвернути хоч трохи той нарід від піячення та безчинств, що доводилось мені спостерігати на вулиці. „За для чого-ж тут існує — питав я себе — товариство тверезости? Невже для того тільки, щоб виставляти „для народа“ „Женитьбу Белугина“ та „Горе от ума?“

Неприємне вражіння справило на мене родинне місто, дуже неприємне, і я бажав як найскорше вибратися з нього.

* * *

Та ось я знову їду на залізницю. Везе мене до неї селянин чоловік років сорока, з слободи Ковягів, що лежать за 7 верст від міста. Розпитую про дещо свого візника і дізнаюся, що ґрунту селяни мають дуже мало (по 1¹/₂ десятини на душу), заробітку ніякого, і через те багато виселяється то на Амур, то в „Акилимський край“ (Акмолинська область). Спитав я його дещо й про школу.

— Школа у нас, пане, хорошая, два годи як вистроїли, коло трьох тисяч стоїть.

— А дітвй з охотою віддаєте до школи?

— А чом-же, отдаюм.

— Учитель у вас гарний, простий з народом?

— Нічаго, харошій чоловік; а всьотаки прошлогодній вчитель був лучше, той так харашо поїл, і дітвй навчив поїть, просто чудо!

Я не зрозумів спочатку останнього речення, бо вперше чув вираз „поїть“ і тому поспитав у нього, про що він каже.

— Дітий, говорю, понавчав поїть у церкві; та ще він так харашо грав на скрипці, його через те і взяли у Харьків, казали: архирей покликав.

— А в школі, — питаю, — не забороняють дітям балакати по своїому?

— Як то?

Він очевидно не зрозумів виразу „забороняють“.

— У школі, кажу, не боронять дітям, не запріщають балакати по своїому, так як дома балакають?

— А, ні, не запріщають. Вот коли хто схоче та має средства отдати в городську школу, то там запріщають по мужицькому говорити, а щоб значить уже по вченому гаварили.

Мене дивувало, що о скільки я старався балакати з ним народньою мовою, о скільки він силкувався — звичайно несьвідомо! — калічити свою мову.

— А в Москалях ти не був? — питаю.

— У салдатах я не служив.

— А „ванькуєш“ давно?

— Оце первий только год як купив тарангас.

— Вот ми вже і приїхали, — промовив він підвоючи мене до воїзалу.

— Пекуча потреба (ой, яка пекуча!) — пригадав я собі злізаючи в повозу, — дати народови приступну по мові-книжку, аби зберегти ту мову серед народу від напливу тих виразів, що я навів зараз, почувши їх із уст самого народу.

* * *

На останці мушу навести ще одну стрічу на залізниці, стрічу, що теж неприємно вразила мене.

Отсе-ж я знову в вагоні і на шляху до Николаїва. Ось я проїзджаяу стації „Коломак“, „Іскровку“, „Кочубеевку“. Сї назвища викликають в мені спогали. Перше назвище слободи, де я побачив божий сьвіт і що стрічається у Котляревського „Наталці;“ останні два — нагадують давнє минуле в історії нашої вітчизни — епохи гетьманування нашого останнього борця, Івана Степановича... Аж ось незабаром і сама „славна Полтава“...

Шкода, що я не вродився поетом, або хоч ським таким певним письменником, аби міг перекласти на папір усі ті почуття, що я зазнав проїжджаючи поуз сих історичних пам'яток...

„Слова й ілюзії гинуть, факти застаються“ — сказав славетний російський письменник Дмитро Писарев. Пригадав я сей вираз тому, що він незабаром справдився на мені. Як тільки поїзд наблизився до Полтави, так мої ілюзії геть чисто згнули, а натомість зв'явилися факти, які я й наведу зараз.

В Полтаві до мого вагону понасідало багато семінаристів Ново-Бугської вчительської семінарії, що повертали назад відпрацьовувати дома сьвята. Всі вони були з України і, звичайно, Українці, але, як виявилось погім, далеко не сьвідомі Українці, і всі вони також денаціоналізуються як і той хурман, що віз мене з Валок до воґзалу, з тою лишень ріжницею, що сей денаціоналізується несьвідомо собі і вбачає у каліченні мови поступ, а семінаристи денаціоналізуються з примусу свого начальства.

Я звернув увагу перш усього на те, що всі балакають між собою якоюсь мішаниною: мова їх взагалі українська, але пересипана геть чисто російськими виразами. Я не стерпів і запитав одного, що балакав із товаришем:

— Вибачайте, панове, — звернув я до них, звичайно по російському, — що я перебиваю вашу розмову. Чому ви не балакаєте однією якоюсь мовою? Ваша сьогочасна мова повинна, мені здається, ображати слухача з боку, коли у нього є якесь національне чуття, хай буде той слухач чи Українець, чи Великоросіянин.

— Але ви особисто дивуетесь певно з того, що ми балакаючи по українському вживаємо російських виразів? — спитав мене другий.

— А хоч би й так.

— Так лекше балакати і ми звикли вже до того, — відповів він чистою російською мовою.

— Се не гарна мавера, — вдарився я трохи в мораль. — Адже ось во мною ви балакаєте гарно по російському, то чому-ж і з товаришем не балакаєте на сій мові?

Далі побалакавши ще трохи на сю тему, я викликав їх на щирість і довідався, що вони всі родом Українці, та мало знають рідну мову з причини незалежних від них, що семінарське начальство забороняє їм читати українські книжки, маючи на увазі вихо-

вати з них народніх учителів, але вони все таки дістають книжки потай і читають. Один із моїх оповідачів вийняв навіть рукописні українські вірші якогось Кузьменка, що живе десь у Катеринославщині і продеклямував їх; я шкодую, що не списав тих віршів, написані вони досить гарно, в них оплакується сумний стан українського селянства.

Поза все се мене вразила ще одна обставина: як той так і другий з моїх бесідників не знають про відкриті пам'ятника Котляревському і на мій запит до них, о скільки відповідне місце обібрано для пам'ятника, вони лишень зливалися і засоромилися, що не знають про постанову своїйому національному письменникови пам'ятника.

8 цвітня 1900 р. Херсон.

Новочасна польська сатира.

В 1903 р. почало було виходити в Кракові три рази на місяць польське сатиричне письмо п. з. „Liberum veto“, де піддавано їдкій критиці суспільні хиби передовсім польської суспільности. Предметом тої критики була політика, література і штука, — формою сатира, іронія і сарказм. В виданю брало участь багато видних польських письменників, а сама редакція була в руках молодої генерації. Їм повело ся справді зробити Liberum veto органом свobodної, незвичайно смілої сатири, якого не мала ще польська сатирична література, органом вільним від брудної порнографії та дикої національної пристрасти — двох коників, на яких вивідають майже всі сучасні т. зв. гумористично-сатиричні польські часописі. Про те, а може власне для того письмо не могло вдержати ся і після півторарічного животіння мусіло в половині 1904 р. упасти. Щоб показати нашим читачам обсяг і методу тої новочасної польської сатири, подаємо тут декілька цікавіших уступів в українськiм перекладі, пояснюючи заразом поодинокі місця в нотках.

Ось на початок два зразки сатири на наші шкільні відносини.

І. Наукова програма галицьких гімназій

по проекту гр. Тарновського.¹⁾

1. Найважнішим і одиноко обов'язуючим предметом є наука релігії.

¹⁾ Гр. Тарновський президент польської Академії Наук у Кракові і історик польської літератури, прихильник реформи галицького шкільництва в клерикальнім дусі.

2. Ученик може бути увільнений від науки латинської мови, коли навчив ся на память міністрантури.¹⁾

3. Науку польської мови належить зредувати до оповідань про сьв. Кінгу і Ядвігу і до студіюваня писань Кайсевича,²⁾ Шуйського і місцевого кс. катехета.

4. Науку німецької мови (з огляду на добрі відносини між Пузиною і Вільгельмом³⁾ полишаєть ся, обмежаючи її до оповідань про сьв. Боніфатія, Геноефу і до читаня Кльоштоккової Месіяди.

5. Наука французької мови з причини конгрегаційних законів у Франції заборонена.

6. З причини великої (на жаль) скількості Жидів касуєть ся науку про додаванє, відтяганє, множенє і діленє, з виразною одначе пригадкою афоризму Сенкевича, що 2+2 не все буває 4.

7. З природничих наук вистарчає опис корови, когута і анекдотичної бестії з пропуском неприличних органів.

8. З науки історії треба вимагати від ученика: вичислити всіх членів династії Габсбургів (правих і лівих), усі анекдотки про Габсбургів, усіх пап із датами. Цікавійшим ученикам треба вяснити, що Марія Тереса заняла часть Польщі зі сльозами в очах, що мусіла викинути за вікно три батистові хусточки, змочені тим цінним плином (вони коштували 15 двачцигерів) і що добродушний Кавніц⁴⁾ уратував її від сназмів, загортаючи 78.000 квадратних кілометрів Польщі.

9. Наука льогіки остро заборонена.

10. Ученикам, що виходять із гімназії, вільно вибирати тільки два фахи: теологічний виділ або кадетську школу.

II. Про ученика бурлаку.

Від найвчаснійшої молодости був революціонером. Протягом двох тижнів дер кождоразове убрале і брав за те субітку, але се помагало мало. За хвильку приходив знов із підбитим оком і толкував ся, що він тому не винен, тільки горобець. І так усе.

¹⁾ Міністрантура — услуга при латинській Службі божій.

²⁾ Кс. Єронім Кайсевич відіграв видну ролю в польській еміграції по 1831 році у Франції і був головним ініціатором заснованя закону Змартвихветанців.

³⁾ Пузина — польський кардинал у Кракові; Вільгельм — теперішній німецький пісар.

⁴⁾ Тогочасний австрійський міністер.

Народню школу скінчив на селі, отже дали його до гімназії, а щоб „вийшло дешевше“ і була опіка, впакував його батько до бурси. Здивованю хлопця не було границь, коли дізнав ся, що: „ніколи не вільно виходити з забудованя бурси, не вільно підчас silentium розмовляти і т. п. „не вільно“. Але два дні по відчитаню устави він уже переліз паркан і ходив до вечера по місті. Коли вернув, покликали його до о. директора, який знав уже, що він переліз паркан. Той по батьківськи наторгав йому вуха й обіцяв, що на другий раз зріже йому шкіру. Се видало ся йому дуже несправедливим, але сидів тихо. Одначе за кілька днів знов обвинуватили його, що підчас вечері кинув при всіх ковбасу під стіл. О. директор був нечувано обурений.

Терпіли його два роки, на третій уже був неможливий.

Мусів покинути бурсу і жити „на станції“. Чим далі в класи, тим більше зміцняло ся його революціонерство. Читав що раз більше, що раз ширші круги розвертали ся перед ним, казав ся вже, коли прийшло ся йому вчити ся літератури Тарновського, обгледків із історії природи, і став викликувати підозріння у всечеснійшого катехета. До церкви перестав носити кнжочку, раз на загальне згіршенє заснув підчас „прийміте, ядіте“, раз прилапав його катехет, що на екзорті відізнав ся за нього хтось вищий: „е“ і т. п. Зібравши всьо те до купи, дали йому при кінці року в VI класі за справою всечеснійшого катехета наганні обичаї і виписали на сьвідоцтві: „відходить без перешкоди“. Отже сказав собі в душі: „Хай їх!“ і в Марнова поїхав до Прасла.

— Що-ж ти, хлопче, хочеш? — питає його худий як скінка директор, що від часу до часу видушував прищики на чолі.

— Я... прошу пана директора, просив би прийняти мене.

— А які-ж маєш обичаї?

Шидловский кашельнув і зробив міну чоловіка, якому „дають сира“.

— Но, покажи сьвідоцтво! Е... доганні — е... то я не можу тебе прийняти.

— Я буду старати ся... прошу пана директора, я... там був хорий — не міг ходити до школи... не оправдали мені трохи годин... але я тут „сло' чести“...

— Хлопче, диви ся мені три мінути в очи!

Шидловский зробив о скільки міг найдурнійший вираз лица і дивив ся три мінути.

— Но, прийму тебе, але памятай, хлопче, у нас так не можна як у Марнові.

— Але... я... зовсім нічого...

Приняли. Місяць сидів тихо. Кортіло його одначе поговорити щось. Отже зачав на „станції“ про хибну шкільну систему, далі ширше про хибний суспільний устрій.

Від часу до часу вирвалося йому із „за перегороди зубів“ безбожне слівце.

Раз зачав обережно сумнівати ся про сотворенє світа в шістьох днях. На те йому товариш :

— Ге, та ти якийсь такий песиміст, чи що ?

Ученик, що носив гордо чотири паски на висеченим ковнірі і прислухувався тому, затремтів.

Песиміст... песиміст... так... він щось чув про таких... ага... отець катехет говорив, що песимізм, то така секта... то в загалі щось... рани божі... Кров ударила йому до голови. Вхопив шапку й бігцем побіг до тітки.

Задиханий зараз зачав тихо :

— Тіточко, ходіть по до другого покою.

— Осипцю, що-ж тобі, дитинко, чого так поблід ?

— Тіточко, та у Вижиговської є такий із сестри песиміст, що то без Бога і без нічого. Що він там говорив, аж волосє на голові стає.

Тут із перестрахом оповів розмову.

— Ай Божечку ! Е... то треба до отця катехета. Як запаскудять ся гімназія, то що то буде ?

І тітка чим скорше до отця катехета. По дорозі здибала паню Жибулїну, що також „тримала“ студентів і розповіла їй усьо. Ся вітхала :

— Но, моя пані, що то тепер не вигадують ті шкраби. То треба до ксьондза.

За хвилю була тіточка у ксьондза

— Слава Ісусу Христу, єгомостуцьку, бо я от із важним інтересом.

— Ну, що-ж ?

— Матінко Божа ! У Вижиговської є такий зі сестри гімназії пессифіліста.

— Що ? що ?

— Я то там не знаю, як то докладно, те тільки знаю, що без Бога й нічого, як який Кальвін.

Тут оповіла всьо докладно, що то на кождий випадок якийсь небезпечний іст, і аби не запаскудити гімназії, треба би і т. д.

На другий день покликали Шидловского до канцелярії. Директор із отцем катехетом почали індаґацію, а по тім директор сказав :

— Видиш, хлопче, вже довше тебе тут не можу тримати в гімназії, — почав директор даючи йому сьвідоцтво.

— За що, прошу пана директора ?

— Ти вже там знаєш, за що. Я не хочу робити тут авантур. Бачиш, я тут написав тобі вже : „відходить без перешкоди“.

Шидловский кинув оком на сьвідоцтво і доглянув доганні обичаї.

— Прошу пана директора — за що я маю доганні обичаї? Я не був караний цілий рік, нічого мені не доказали, слідства не мав тепер ніякого ?

— Хлопче, йди від мене. Ти повинен був сказати : дякую пану директорови і чемно відійти.

— За що? За те, що в осьмій буду мусів платити 40 ринських ?

— Хлопче, йди від мене, бо скажу терціянови викинути тебе.

Шидловский машинально відійшов, проведений з'їдливым зором добрсдушного отця катехета.

Йшов сходами, а в душі шуміло питанє : За що ?

Волік ся вулицею і щось у нім ломало ся... може на завсїди...

III. Два скупарі.

Матеріал для будучого Моліера.

Почекальня І кляси на залізничім двірці в Хабівці. Гр. Потоцкий сидить на фотелі й гравить обід. За хвилину входить гр. Замойский з куферком у руках і розглядає ся підзорливо по залі. Його завважає гр. Потоцкий і підбігає до нього. Сердечні привитаня.

Гр. Потоцкий. Як ся маєш, старий скупиндряго! Що-ж там, сам двигаєш куферки? Чи тебе не стане на слугу?

Гр. Замойский. Мій милий, в хвилі, коли в краю панує загальна нужда, нам не вільно тратити гроший. Ощадність повинна бути для нас першою й найважнійшою заповідю. Не жому.

їздити першою клясою, ані оплачувати пакера, тому що не беру державної пенсії і репрезентаційного додатку.¹⁾

Гр. Потоцкий. То правда, але я знов не арендую проїнації, ані також не беру провізії з капіталу народних почувань, що ульоквані в Морськім Оці...²⁾

Гр. Замойский. А я не подаю неточних податкових фасій.³⁾ (Хвиля прикрої мовчанки).

Гр. Потоцкий. Прошу тебе, полишім на боці ті рекрмінації. Нас називають скупиндрягами. Я гордий в такої опінії і стараюся на кождім кроці робити ощадности. Приміром на офіційальні принятя видаю ледви десяту часть суми, яку присилають мені з Відня. Замість шампана даю звичайну кислятинну в содовою водою, а наші гості просто одушевлені тою знаменитою французькою маркою... Хе, хе, хе!..

Гр. Замойский. То ще нічого. Я подаю гостям на стіл ковбасу без шкірки, бо шкірку відпродую ковбасникови. Чай запарюю в чайнику пять разів. Хе, хе, хе!...

Гр. Потоцкий. То ще нічого! Я запрошую малярів на чайок, а потім даю собі за дармо декорувати залі. В мене мусить служба збирати після кожного принятя недокурки в папіросів і робити з них нові папіроси. Подаю їх на стіл як єгипетську спеціальність. Хе, хе, хе!...

Гр. Замойский (з запалом). І то ще нічого! Я ходжу в одній парі шкаршиток чотири тижні, потім відвертаю їх на другий бік і знов ходжу чотири тижні. Мила вживаю раз на тиждень, а голяреви плачу три крейцарі. Хе, хе, хе!...

Гр. Потоцкий (ще з більшим запалом). І то ще нічого! До моїх палат заїздить велике число шляхти, щоб заощадити готель. Я приймаю їх із отвертими раменами, а трінкгельди потручую службі з пенсій... Хе, хе!.. А вуголь для опалу кажу брати в Добродійного товариства, бо то все виходить дешевше. Хе, хе, хе!...

¹⁾ Натяк на суті побори гр. Потоцкого як намісника.

²⁾ Гр. Замойський — властитель Закопаного і Морського Ока і бере суті доходи з того «народового» купелевого місця.

³⁾ Натяк на широкозвісний в недавнім часі факт, коли гр. Потоцкий, нпні намісник Галичини, подав фальшиву фасію доходів, щоб заплатити менший податок. В тій справі була навіть внесена в австрійським парламента інтерпеляція руського посла В. Яворського.

- Гр. Замойский** (з ентузіазмом). Так, то вершок ошадности. Але й я можу дечим похвалити ся: вживаю паперу... тільки з власної папірні. Після одноразового ужиття кажу його сушити і вживаю... вдруге... Хе, хе, хе!...
- Гр. Потоцкий** (чує себе побитим і мовчить. Чути портієрський дзвінок. Пани вибігають із почекальні).

А ось сатирична ілюстрація до відносин наших залізничних урядників, що після удержавлення залізниць опинили ся ще в тяжшій залежності, ніж були під приватними компаніями.

IV. Про злого й доброго залізничного урядника.

Містерія в двох розмовах із postscriptum.

Залізничні власти видали розпорядок, який наказує функціонерам отрясти ся з довгів до дня 30 червня 1904 р. Хто не сповнить сього наказу, тому загрожено спиненєм авансу, а навіть дисциплінарним слідством.

Річ діє ся д. 30 червня 1904 р.

I. Розмова зі злим залізничним урядником.

Директор. Я покликав вас сюди, щоб запитати, чи ви поступили згідно в розпорядком пана міністра? До нинішнього дня ви мали отрясти ся зі всіх довгів. Що-ж скажете?

Злий зал. урядник (борє ся сам із собою, по хвилі). Пане директор...

Директор. Перепрашаю. Пригадую, що невиконанє розказу наведе на вас дисциплінарку!

Злий зал. урядник. Пане директор... Я заходив у голову, яким би способом позбути ся своїх довгів, одначе нічого не вигдав...

Директор (із урядовим обуренєм). Так? За ту зухвалу відповідь...

Злий зал. урядник. Пане директор... Я скликав усіх своїх віритель і відчитав їм піднесеним голосом розпорядок пана міністра, жадаючи при тім, аби усунули свої претенсії. Висьміяли мене і радили меві піти до дому божевільних.

Директор. І що-ж дальше?

Злий зал. урядник. Я не послухав тої ради і лишив ся при залізницї.

Директор. Менї здаєть ся, що недовго тут забавите. Бачу пляму на вашім мундурі...

Злий зел. урядник (із цинічним усьміхом). То пляма в росолу, пане директор. Минулого тижня мали ми на обід мясо...

Директор (обурений). Ото-ж то власне. Нерозумний люксус. Житє понад стан. Ось причина ваших довгів. Власть того не стерпить!...

Злий зел. урядник. Але-ж пане директор! Запевню, що сплачу всі свої довги, коли тільки заавансую...

Директор (у найвисшій пасії). Такому чоловікови ще аванс у голові! Дам я вам тут аванс. (Урядовим тоном.) Оповідіаю вам, що з причини житя над стан і нерозумного люксусу видаю вам дисциплінарку і зупиняю аванс на 50 літ. Геть мені з очий! (Злий зелізничий урядник відходить із безсоромним усьміхом).

II. Розмова з добрим зелізничим урядником.

Директор. Я покликав вас сюди, аби запитати, чи ви поступили відповідно до розпорядку пана міністра? До нинішнього дня ви мали отрясти ся зі всіх довгів. Що-ж скажете?

Добрий зел. урядник. Прошу ласки пана директора, мельдую послушно, що вже від трьох місяців не маю ніяких довгів. Маю тільки довг вдячності для пана директора...

Директор. То мене тішить. Добре робите, що поступаєте відповідно до розпорядків начальників. Тільки трохи доброї волі, а можна управити своє житє. Хиба-ж ні?

Добрий зел. урядник. Так, пане директор. Перед трьома місяцями вхонили ми в двох у вагоні багатого Жида і відчитали йому розпорядок пана міністра. В часі читаня ми тримали над ним піби револьвер. Жид зворушив ся і віддав нам усю свою готівку.

Директор. Як то стало ся, се мене зовсім не обходить. Досить, що ви управити свої довги. Власть більше не жадає. Найважнійше, не жийте понад стан.

Добрий зел. урядник. Пане директор, я з жінкою пемо три рази денно лімоняду без цукру по реценті „Gazety Lwowskiej“. Напій дешевий, здоровий і дуже поживний. Зовсім заступає молоко.

Директор (одушевлений). Досконало. То мені подобаєть ся. Ось взір зелізничого урядника.

Добрий зел. урядник. Коли дістану на першого пенсію, несучу зараз половину до Брацтва доброї смерті. Треба більше дбати про душу, як про тіло.

Директор. Дуже добре, ви мені подобасте ся.

Добрий зел. урядник. Прошу ласки пана директора, коли-б я міг просити про аванс?...

Директор. Але-ж розумієть ся. Запишу собі ваше ім'я. Ну, йдіть уже, бо я спішу ся. (Добрий залізничний урядник відходить щасливий).

* * *

Postscriptum. Злий залізничний урядник стратив право до авансу на п'ятьдесят літ. Добрий залізничний урядник ждав на аванс п'ятьдесят літ. Один і другий не діждали ся того часу. Злий зел. урядник згинув при карамболі поїздів; добрий зел. урядник умер наслідком перепою лімонадою. Тіло доброго зел. урядника відпроварило на місце вічного спочинку Брацтво доброї смерті; тіло злого зел. урядника відпроварили до гробу зажурені вірителі.

V. Обережно з поезіями.

В другій половині 1903 р. появил ся в „Słow-i Polsk-im“, органі вшехпольського напрямку в Галичині, отсей вірш п. з. „Z chłopskiego serca“.

Pomocy!

Cisza zaległa polskie nasze siola —
 Okropna cisza — znak wróżby złowrogiej:
 Plemię tam polskie w siermiędze ubogiej
 O pomoc braci swoich starszych woła,
 Litości żebrze, bo wróg nasz zuchwały (poz. Русини),
 A taki nędzny — nienawiścią zieje,
 Karczemnem słowem kazi polskie dzieje,
 Tocząc bluźnierstwa na dni polskiej chwały..
 O, kiedyż wstaniesz, Polsko nasza święta,
 Z łoża niedoli, ukarzesz tyrany,
 Łamiąc na wieki niewoli kajdany?
 O, kiedyż zerwiesz cierpliwości pęta?
 Do Ciebie, Matko, żałośnie wzdychamy,
 Zbudź w piersiach braci mocniejszej ochotę
 Iść na tę wielką obrony robotę —
 Edenu wolności otworzyć bramy!..

— — — — —
 Jak na zbawienie — my na was czekamy!

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXVIII.

11

Original from
 UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
 URBANA-CHAMPAIGN

Автор підписався „Wszepolski włościanin z pod Gródka“. Вже число розіслано передплатникам, уже порозліплювано його по рогах львівських улиць, коли показалося, що гарний вірш має не дуже гарний акростих. Сей факт наробив широкого розголосу по цілій Галичині і був предметом поданої тут сатири в *Liberum veto*.

Редакція „*Słow-a Polsk-ogo*“. Начальний редактор сидить при бюрку. Входить пан у пелерині і подає редакторови папір.

Редактор (підозрено). Що се таке?

Пан у пелерині. Вірш, який я хотів би помістити в вашім почитнім письмі...

Редактор. Вірш? Може акростих? Чи власний?

Пан у пелерині. Властиво... не власний. Його автор, селянин із під Тарнобжеґа...

Редактор (глядиць що раз більше з підозрінєм).

Пан у пелерині. ...селянин, що переняв ся читанєм всепольських часописий...

Редактор (вибухає). Пане, не вірю ні в яких всепольських хлопів... То всьо скриті Русини...

Пан у пелерині. Як то, пане редакторе. „*Ojczyzna*“¹⁾ пише в кождім числі, що сотки тисяч селян згуртували ся коло всепольського прапору...

Редактор. Ви кепкуєте з мене... Ви також Русин. Зараз вакличу Студніцкоґо.²⁾ Зараз переконаємо ся. (Дзвонить).

Студніцкий (входить і пронюхує хвильку носом, потім кличе). Тут десь мусить бути Русин... Бий Русина! (Вбігають возні і редактори).

Пан у пелерині (схоплений двома слугами, падає під їх ударами на землю і стоґне з болю).

Редактор (переглядає його вірш). Ніяк не можу знайти акростиха. Ані з боку, ані з кінця, ані на вхрест... Пане Войтіх...

Пан Войтіх. Може в задгузь? І таке лучало ся в „*Słowie Polskiem*“...

Пан Борнштайн. А може з ваду?

¹⁾ „*Ojczyzna*“, популярний орган для народу, також вшепольського напрямку.

²⁾ Студніцкий, всепольський публіцист, характеристичний тип галицькоґо хамелеона, що в короткім часі бував і соціалістом і лодовцем, а в кінці перейшов до всепольського габору. Заклятий ворог Русинів.

Пан у пелерині (стогне). Ратуйте! Я не Русин! Я в „*młodej Polski*“!

Редактор. З „*młodej Polski*“? То самі Русини. Покажи, де акростих!

Пан у пелерині. Змилуйте ся! До всього признаю ся... Я переписав вірш із поеми Каспровича про Кордецького... зі „*Słowa Polskiego*“...

Всі. Ах, так! В такому разі вже можете йти. Перепрашаємо за помилку. До побаченя!

VI. Новий меценат штуки.

Підслухане малярем у маляря.

Доцент др. **Льочек** (міна зарозумілого доробкевича). Я чув, що у вас можна дешево купити образи...

Маляр (не дочувши). Може оглянете мою робітню?...

Льочек (перед більшим полотном, що представляє сцену гри в карти). Зовсім не злі... щось у роді... *plaine aige*'у... пригадує Некліна...

Маляр (здивований). Некліна? В якій же-ж подробиці добачуєте?

Льочек (трохи заклопотаний). Ну, так, знаєте... в загалі. Кілько-ж то коштує?

Маляр. Товариство дає мені 300 корон.

Льочек. Я дав би 30 корон.

Маляр. Прошу пана, полотно й фарби коштують більше. Де-ж модель, час, композиція?...

Льочек. Ну, правда, але хіба не стільки. Знаєте... я маю нюх на образи, але я не видів, як то малює ся.

Маляр. О, прошу пана... такі особи неразі ще трапляють ся...

Льочек. А маєте образи по 30 корон?

Маляр (із усміхом показує декілька дрібних пейзажів без рамок). Ті міг би я відступити вам дешево.

Льочек. Знаєте, отсей і ті два увійдуть. Я взяв би ті три. Отже по 20 корон?

Маляр. О скільки пригадую собі, ви жадали в ціні по 30 корон.

Льочек. Ну так, але як гуртом, то хіба щось опустите?

Маляр (звуждений). Ну, нехай буде вже й так.

Льочек. Тільки, знаєте, не знаю, чи то буде гармоніювати з моїм сальоном. Може-б ви прийшли...

Маляр. Такі дрібні річи, прошу пана, сумніваю ся, щоб могли...

Льочек (надумує ся і платить 60 корон). Отже прийдете повісити їх у моїм сальоні?

Маляр (із усьміхом). О, що до того, то не обіцую. То міг би збити вам ваш слуга, або ви самі, пане доктор...

Льочек. Отже ви гадаєте, що мій льокай...

Маляр (перериваючи). О, прошу пана, в нинішних часах добрий льокай розумієть ся на таких річах.

Льочек. Отже до побаченя!

Маляр. Прощавайте.

Епілог. Якийсь час опісля наш маляр дістає такий білет:

Поважаний Пана! Тому, що два закуплені мною образки не гармоніюють з моїм сальоном, звертаю їх вам і повідомляю, що мій льокай має уповажнене відібрати мою належність у квоті 40 корон.

З поважанєм

Доц. Др. Льочек.

Маляр (відібравши два образки, виймає з мошонки 40 корон і дає їх льокаєви). Віддаш отсе, мій любий, своему пану і скажеш, що як іще коли вибере ся до мене, нехай зажде, аж знайду мешканє на поверсі зі стрімкими сходами. Розумієш? (Дає йому на пиво).

Льокай. Що його там та нерозуміти, прошу ласки пана. Вже не один із моєї ласки їхав у низ. Кланяюсь.

УІІ. Їж і голуби.

Арабська казка для вжитку кс. біскупа Валенгі, як матеріял для будучої куренди.

Одного разу знайшов собі їж мешканє у стіп дактильової пальми, на якій збудував собі гніздо голуб зі своєю жінкою. Їж говорив до себе: „Всі пальмові овочі в'їдає голуб, а мені лишають ся тільки відпадки. Мушу вжити якогось підступу“. По тих словах випорпав їж у стіп пальми нору на мешканє для себе і для своєї жінки. А побіч нори вибудував мечет, де пересиджував без перерви на молитві й мореню тіла. Голуб зворушений тою незвичайною по-божністю запитав: „Як довго так живеш?“ На се їж відповів: „Трицять літ“. — „А чим живиш ся?“ — „Тим, що впаде в пальми“.

„А чому-ж саме мешкаєш під пальмою?“ — „Тому, аби навертати безбожних і поучати дурних“

„Я знав тебе не в найліпшого боку, одначе тепер хотів би наслідувати твій спосіб життя. Що маю робити?“ На ті слова голуба сказав їж: „Зачни думати про вічність і перестань тільки їсти“. „Як то можливе, коли я птах і инакше не можу заробляти на житє?“

„Нічого лекшого — відповів їж — вірви з пальми всі дактилі, поскладай їх в однім місці, а потім зійди до мене і будемо разом хвалити Аллаха та роздумувати над марницею сього сьвіта“. Голуб почувши ту раду закликав: „Дякую тобі, їжу, що ти показав мені правдиву дорогу життя“. По тім став разом із жінкою стручувати дактилі з пальми, аж усі попадали на землю. Побожний їж чигав у стіп пальми і всі стручені овочі волік скоро до своєї нори.

Коли голуб оголив пальму з овочів, зійшов на землю, а не бачучи ніде тих овочів, запитав:

„Чоловіче сьвятий, чи не знаєш, де поділи ся дактилі? Иньшої поживи не маємо і хіба прийдесть ся мені зі жінкою вмерти з голоду“.

На те відповів їж: „Може бути, що їх пірвали зі собою вітри. Одначе не гадайте, — додав із поважною міною, — що щастє лежить тільки в їдженю. Той, хто сотворив вам дзюби, не дасть вам згнути з голоду. Впрочім зайдіть до моєї нори, я відступлю вам троха своїх запасів“.

Голуб, убезпечений добродушною і побожною міною їжа, ввійшов необачно з жінкою до нори. Ледви одначе переступили поріг, кинув ся на них побожний і добродушний їж і загриз їх на смерть. Від того часу був виключним власником пальми, жив примірно і більшу часть дня проводив у мечеті на побожних міркуванях.

УІІІ. Пригода в небі.

Нещастє хотіло, що припадково вмер один зі східно-галицьких чудотворців і то так нечаяно, що ані сам небіщик ані рідня в розпущі не памятали про те, що наймудрійший з мудрих ребе не обійдесть ся в небі без добре зароблених соток тисяч фльоренів. Вже в дорозі завважив чудотворець, що якось діє ся зле. Ані

одного товариша ні товаришки, ніхто не кланяється і не здоровить — в цілій дорозі зустрічався в легковаженім співісповідників. Не довго застановляв себе над причинами, задля яких так скоро втратив пошану у своїх — був мудрий, то й скоро зрозумів, що не має нічого, що він капцан, а прецінь трудно капцанови домагати ся пошани... Коли ввійшов до неба, завважив, що і в небі всі від нього відвертають ся, або сьміють ся йому в живі очі.

Зажурив ся ребе не мало і став думати... Шукав такого, хто-б хотів поратувати його і шукав надармо. В кінці прийшов до Господа. Ставши перед престолом покірно зігнув ся і промовив:

— Господи Боже, скажи мені, чим у тебе сто тисяч літ?

— Сто тисяч літ? Чим у мене сто тисяч літ? Ну, сто тисяч літ то в мене мінута!

— А мунут? Ну добре, а чим у тебе сто тисяч ринських?

— Сто тисяч ринських? Ну, сто тисяч ринських у мене тільки що один крейцар.

— Один крейцар? Господи Боже, дай мені той крейцар!

— Ти хочеш крейцара? Добре, завжди мінуту!

На закінчене подаємо ще зразок літературної сатири. Як звісно, в 1904 році розпочав Сенкевич друкувати свою нову історичну повість із часів Яна Собеского „*Na polu chwały*“. Зараз перші розділи її виявили обік звичайних у сього автора декоративних пишнот таку шаблонність концепції та занепад творчої сили, що критика, особливо молодшої генерації, не могла не зазначити сього. Відгомонам сих критичних голосів являється й отся сатира.

IX. *Na polu chwały*.

Найновіша повість Генрика Сенкевича.

Зима в 1682 р. була остра і страшна, як ніколи до того часу. Від страшного морозу дерева в лісі стріляли неначе в рушницю. Люди ховали ся по домах і не вихиляли носів поза двері. Більше досвідні говорили: Сенкевич певно напише ще одну повість. Менше досвідні відповідали на те недовірливим хитанєм голови.

В таку пору подорожувала нічю громада осіб по часті на конях, по часті на санях. Їхали густим лісом. По переду їхав опанований шляхтич із підбитим оком і шрамом на чолі. Їхав і кляв:

— Чим даліше в ліс, тим гірше. Кара божа з тим Сенкевичем.

За шляхтичем іхало дванацять панянок, незвичайно вродливих, а подібних одна до одної як дванацять крапель води. Всі бавилися пускаючи пару з уст і тішилися, що пара під впливом лучниць ставала більше рожевою. Перша з краю крикнула:

— Ту дорогу звідкись знаю. Присягла би, що я вже раз була тут.

— І дерева ті самі. І я вже була тут — закликала друга.

— І я! І я! І я! — крикнули хором Оленка, Ягєнка, Бася, Дануся, Гануся, Мариня і всі інші.

Гомін голосів панночок заповнив лісову тишу. Столітні дуби, високі смереки стали шуміти і скрипіти, неначе хотіли привитати старих знайомих:

— Раді, раді, раді!...

Розговор ліса перервав голос їздця, що чимчикував за сьнями.

— Мовчіть, сосуди скудельні, бо заносить ся на сцену вхопленя!

— А хто кого вхопить, серденько? — запитав другий їздець, високий і худий.

— Не резонуйте, ваша милість, бо Сєнкевич того не любить. Хто вхопить, то вхопить, досить, що дівчину відібемо і віддамо замуж. Пан Сєнкевич усьо обдумав. От, дивіть ся, навіть приладив колиску.

— Колиску?

— Так, колиску. А в чім же-ж поїде вхоплена панна?

Розмова урвала ся. Нечайно залунало по лісі довге вите. Панни в крик. Шляхтич попереду перехрестив ся, плюнув і закликав:

— Чути голос вовків!

— То молоді вовки в „Głos-у“, що бажають „порубства“.¹⁾

Панни почервоніли. Сани помчали як вихор, а молоді вовки мусіли відложити свої погані похоти до часу руї.

¹⁾ Порубство і руя, вжиті Сєнкевичем старопольські слова на означене сексуальних похотий, були темою довгого і завзятого спору в варшавській пресі. Тижневник „Głos“ особливо остро виступив за се проти Сєнкевича.

Коли проминула година тої кавалерської їзди, почали коні нечаяно порскати, неначе би прочували небезпеку. І не помилили ся добродушні зьвірі. На скрутї дороги вискочило дванацять Татарів і з диким окриком: „Аллах ікбар Аллах!“ кинули ся на сани. Заки сторожа оглянула ся, вхопив кождей Татарин одну панну, вакинув на плече, сів на коня і пігнав стрілою.

— Нема наших дівчат! — рикнув Заглоба.

— Нема, серденько, нема, — вторували йому тонко пан Льонгінус і Збишко.

— Що-ж тепер робити-мемо?

— Не нарікайте, приятелі. Пан Сенкевич усьо се гарно уладить.

Ледви вивіли ті слова, коли почули тупїт 12 коний і перед здивованими лицами лицарів стало 12 гарних, уродливих юнаків.

— Хто ви, панове? — гукнув Збишко добуваючи меча.

— Ми сини його мил. пана Скшетуского. Їдемо на „літературний бенкет“, який уряджує пан Сенкевич.

— А то знаменито, бо й ми їдемо тудиж. Тільки наперед відбийте у 12 Татар наших 12 дівчат.

— Добре, — крикнули 12 синів пана Скшетуского, побігли бігцем за 12 Татарами, відбили 12 дівчат, звязали 12 Татар по-сторонками, вакинули їх тіла на 12 коний і вернули до Заглоби й товаришів.

— Хоробро списали ся хлопці — крикнув Заглоба. — А ви, мої дівчата, чи ціломудрячка нетикані?

12 дівчат почервонїли. А пан Заглоба став пильно приглядати ся спійманим 12 Татарами. Чим довше приглядав ся, тим більше видовжувала ся його пика. 12 Татар зміркували, чим воно пахне, бо одним хором крикнули:

— Татку!

— Мої діти! — рикнув пан Заглоба, — як я міг забути, що сплотив вас у Криму! Тільки те одно мене виправдує, що тоді, коли я бував по Криму, ви були ще мікроскопійно малими, а ембріольогія стояла тоді дуже низько. Ну, але ходїть із нами на літературний бенкет.

По тих словах розвязав пута 12 Татарами. Утіхам і привітам не було кінця, потім ціла громада рушила далі. По дорозі прилу-

чило ся : 12 правнуків Вініція, 12 внуків Мацька з Богданьца, 12 козаків, 12 Шведів, 12 Турків і 12 накладчиків Сенкевича. Юрба росла з кожною хвилию. Гусари і лицарики вимахували шаблями млинка, Татари і козаки кричали „уха“, панни пищали, а Заглоба ричав. Перед льокалем „Biesiad-и literack-oї“ зросла юрба до поважної цифри кількасот осіб.

Зараз перед входом до льокалю притрафіло ся мале *intermezzo*. З боку стояли два офіцери, убрані в французський мундур. Оба дивили ся глумливо на надходячу купу, а один шепнув :

— Що се за потороча повикроювана з паперу. Я присяг би, що то сини одного батька і то батька — дрантвого кравця.

Ще не договорив реченя, коли приблизив ся до нього пан Кміціц і покиваючи грізно вусами крикнув :

— Що ви панове за одні, що позволяєте собі кепкувати з чесних лицариків?

— Я Криштоф Цедро.

— Я Рафал Ольбромский.

— Не знаю такої шляхти. Забирайте ся звідси, бо вам зараз пообтинаю вуха!

— Скажи, дурню, Сенкевичеви, щоб тебе замаринував, — засичав Цедро і з глумливим сьміхом відійшов разом із Ольбромским.

Пан Кміціц став грізно стригти вухами. Всі знали, що се заповідь авантури. На щастє вийшов на веранду сам пан Сенкевич і закликав :

— Не бій ся, Кміціц, я знаю тих паничів, то порубські з банди Жеромского. Попрошу Рабского,¹⁾ щоб їх вимастив палкою. А тепер, панове, не тратьмо часу, тільки ходім на бенкет.

— Віват „літературний бенкет!“ — крикнула шляхта.

— Дякую вашим милостям, — говорив дальше Сенкевич. — З’їмо старопольським звичаєм торічну гусарську печеню і відгрівану капусту.

— Віват відгрівана капуста! — гукнула „wiaga“.

¹⁾ В. Рабский, талановитий, хоч не дуже то ідейний критик, який виступав проти »Głosu« в обороні Сенкевича і дійшов навіть до того, що прилюдно в каварні набив по пиці одного з редакторів »Głosu«.

— А коли хто занедужав на нестравність, — говорив Сенкевич, — дістане фляшку обелгорської води¹⁾ з жерела Урсус. Одначе найперше мусить заабонувати „Biesiad-y literack-y“.

Одначе ледви пан Сенкевич успів вимовити ті слова, коли ціла зібрана юрба розскочила ся з диким криком на всі боки. Показало ся, що всі вони були... анальфabetи.

Пан Сенкевич лишив ся сам із відгріваною капустою „na polu chwały“.

---

¹⁾ Obelgorek — зловна парафраза назви села Obłęgorek, закупленого Поляками для Сенкевича на »народовий дарунок«. На грунтах того села віднайдено жерело мінеральної води, яке Сенкевич охрестив назвою одного з героїв своєї повісти Quo vadis — Урсус.

З ДОРОГИ.*)

Наш від'їзд із Сибірі відбувався очевидно під щасливою зв'яздою. Ледви сіли ми в поїзд, як пасажир, що купив на останній стації газети, сповістив: „Міністра внутрішніх справ забито“. Одяг та й загалом позиція не зовсім легальних подорожних не дозволяли нам бути менше або більше отвертими і так чи инакше висловити своє становище супротив одержаної звістки, тільки подумав собі чоловік: „Слава Богу, таки нарешті...“

Прислухаєшся до розмов. Не вважаючи, що публіка як найрізномірніша, всіх з'єднала одна спільна тема: війна. Повітря пропахло війною. Всі розмови йдуть про остатні „побіди“ і поразки, про положення наших військ у Порт-Артурі, Владивостоці. З різних боків чути уривані фрази: „Куропаткін наказав... Рушили військо... Мобілізація... Японці... Порт-Артур“...

Ось два, здається, купці або субєкти з Порт-Артура. Бомби і експлодуючі прилади змусили їх забути весь чар легкої наживи, покинути багатий далекий Схід і тікати до дому. Один добився до Чіфу на китайській джонці і лиш звідси їде більше звичайним способом. На лицях і в цілїм поведженю тих панів видно якесь „азіатське“ тавро. Се перші, найбільше численні посителі „європейської“ культури в Азії. Старший із них, хитрий лис, бачив дуже багато, про все має свою думку, яку висловлює з дивним апломбом. „Плеве вбили, се, знаєте, гарно, — розповідає. —

*) Отсей нарис містить »Искра«, »Центральный органъ Россійской Соціалъдемократической Рабочей Партіи« (Ч. 73 з 1 вересня 1904 р.), що виходить у Женеві.

Дуже був острій, ну, й очевидно, студенти вбили його. Для нас, купецьких людей, він був собі нічого, а студентам дуже досолив, так вони йому і зробили капут“. З боку мимохідь дивуєшся і навіть завидуєш, як „свобідно“ той пан говорить такі страшні слова. Зрештою він із однаковим одушевленням веде розмову як про Плевне і причини його вбійства, так і про принадні прикмети японських гейш та інші красоти Манджурії. Якоюсь гнилизною заносить від того чоловіка. Чуєш, що крім жадоби легкої наживи та заспокоєня своїх звірячих інстинктів ним не руководить ніякий інший імпульс. Вона, ота жадоба наживи, загнала його туди, на далекий Схід, задержала до послідної хвилі в обложеному місті. „Сто на сто, знаєте, мали деякі виску, а то й більше; адже в мене самого був sklep у Порт-Артурі“. І та гнилятина, ті рабівники великого й малого калібру жили й поралися там на Сході, вносячи всюди в сферу своїх впливів їдь розпусти і безсоромного грабівництва, якою самі просякли на-скрізь.

— У нас, у Манджурії, знаєте, дуже просто. Тепер дуже розповсюджене нове вінчанє, „по манджурськи“. Зійшлися на два-три місяці, потім він її покине або вона втече. Частійше, очевидно, перше. Запитаєш иноді кого: „Ви жонаті?“ — „Так, жонатий по манджурськи“.

На далекім Сході репрезентанти російської культури переймаються очевидно дуже швидко східними поглядами. Зрештою і школа, яку вони перейшли, особливо за остатні місяці, коли зачалася облога Порт-Артура, була чисто азійська. Коли-б візнань проречистого купця не потвердило ще кілька Порт-Артурців, що їхали з нами в однім вагоні, ніхто-б і не повірив, що він говорить правду. „Купецький чоловік“ розповів жартом кілька характеристичних історій.

— У нас на генерала Стесселя дуже марикують, занадто вже проявляє він свою власть. Завів тепер моду: Європейців, значить Росіян, за всяку провину бити різками.*) Він що дня їздить на своїй сірій кобилі з двома козаками по місті, наглядає, бачите, за порядком, а найбільше вважає, чи не знайде такого, хто при стрічі

*) Сей неймовірний факт, що «геройське населенє» «нового Севастополя» підпадає тілесним карам по самоволі грубого салдата, оголосило тепер «Новое Время» в розмові одної з тих осіб, що втекли з Порт-Артура. По її оповіданням бють за «найменше нарушенє» таких розпоряджень, як: не виходити з дому по 8 годині вечером, не сьвітити у домі сьвітла і т. п. — Редакція «Искри».

не поклонить ся йому або просто не завважить його. Біда тоді. Зараз зупинить: хто такий? Запитає про назву, а потім відішле куди слід із запискою: виспати йому 25—30 горячих. І не те, щоб так, мужика або робітника висічуть, а ї урядникам нерав діставало ся, які не з великих. Просто біда. Ще, бачите, з робітниками труднійше. Тепер із Петербурга наїхало до Порт-Артура багато робітників, так ті, не бій ся, не дадуть себе скривдити. Народ бувалий, так що иноді й сам генерал ні з чим від'їде, хіба що вишле на земельні роботи. Дуже поганий чоловік, — реасумує „купецький чоловік“ свої спомини про Стесселя, — дуже його Порт-Артурці не люблять. І до купецьких людей ніякої пошани не має. Зовсім инакший був пан Ф. (назвав якесь імя), ввічливий, делікатний, усе для вас готов зробити. В мене, знаєте, був у склепі субектом Китаєць. Так, нічого собі хлопець, розумний, ввічливий. Але приходжу раз до склепу, — нема мого Китайця. Жду-жду — нема. В склепі нічого не хибує, але Китайця нема. З'явив ся другого дня паний. Зараз узяв ся до роботи. Ну, ні, думаю, голубчику, я тебе провчу, ти в мене тямити-меш. Зараз пишу записку до генерала Ф.*): так і так, прошу примірно покарати Китайця за самовільне опущенє праці. З тим народом инакше не можна. Розпустиш, потім біда, нічого знати не хотять. Загалом із Китайцями в нас не церемоняють ся. Дуже їх багато і дешеві. Він вам за гріш готов як віл робити. Ну, посилаю, значить, записку з тим Китайцем. І генерал зараз сповнив мою просьбу, наказав усипати скільки слід. Мій Китаєць вернув ся до дому як скупаний і вже більше не покидав склепу, — закінчив із тріумфом купець. — А вже від Стесселя такої чемности не жди. Будьте ви хоч купцем першої гільдії, за просте спасибі він вам нічого не стане робити, за все покажіть реальну вдячність. В Порт-Артурі був у мене склеп дамської й діточої обуви. Просив я, коли почала ся війна, поки ще було можна, дозволу вивезти товар із міста. Ні, не позволив, каже: здасть ся на потреби місцевої людности. Значить, діточа обув здасть ся, коли і всіх дітей вивезли з міста! А в сусідстві з кольоніяльного склепу вивезли по-тихо в безпечне місце кількасот пудів консерв, — здасть ся, вони вже не потрібні для місцевої людности! Всюди очевидно треба підмастити, — завважує купець, — ну, і я лишив ся в дурнях.

*) Мабуть Флюг, коли не помиляю ся.

Дальше він переходять до своєї улюбленої теми — до любощів. Говорить про них із упоєнем і з азійською отвертістю. Слухати стає зовсім гидко. Добре, що на найближшій станції висідає. Ось вам „один із малих сих“, один із незліченого стовпища голодних круків, що злітали ся з матушки Росії до Манджурії, прочувши добичу. Вони дійсно внесли зовсім окрему, нову культуру в сферу „варварської“ жовтої раси. Генерали Стесселі, що користують ся даною їм на час війни необмеженою властю на те, аби привернути дикі часи аракчєєвщини та біроновщини, „симпатичні“ генерали Ф., які в чємности для „купецького чоловіка“ готові привернути давно минулі, але на жаль зовсім іще не забуті часи кріпацького права, невибагливий і дуже дешевий Китаєць, „манжурське“ вінчанє... А над усім тим процентик „100 на 100, а иноді і півтора на сто“. Сей пан-купець, що саме вийшов із вагона, се яркий репрезентант тих Колупаєвих і Разуваєвих, що задля піддержання їх інтересів на далекому Сході наші війська відносять такі славні „побіди“, що задля них „російський герой вийшов на поєдинок із жовтолицим пігмєєм“.

На кождім перехрєстї, на кождій станції стоять військові поїзди. Все везуть, везуть туди на Схід, для охорони колупаєвських, разуваєвських і „романовських“ інтересів сотні, тисячі солдатів.

Найбільше резервістів. Он пройшла самарська, пензенська, новгородська губернія. Там Москвичі, Київляни... Кінця-краю нема поїздам напаківаним, важким, по півсотні возів, помальованим по пурою темно-червоною краскою, краскою запеклої крови. Із отворених дверей виглядають задумані, цікаві, сумні обличчя.

— Нема газетки, дайте прочитати, нема нової? — питають. Кидаєш або подаєш із вікна газету, якої мало не розірвуть на кусники, так багато охочих до читаня, охочих довідати ся, що дієть ся на білім сьвітї, а головно на війні. Всі вони давно вже з дому, вже не перший тиждень у дорозї. Звісток нема ні звідки.

— Що чувати дома? — думає кождий. — Як там наші на війні справляють ся? І загарливо слухає цілий вагон, як один монотонним голосом читає правительственні телеграми, написані такою варварською мовою, що лише спільними силами, і то не все, удаєть ся видушити з них кінцевий змісл: „Наші відступили, із рядів пропало стільки і стільки“. На душі стає ще важче.

— Ви звідки будете?

— Самарські.

— Отже земляки.

— З якого повіту?

— Що, їдете домів?

— Кланяйтеся там нашим, може побачите. А в вашім поїзді нема ранених? — чути перехресну розмову.

— Он там, у переднім возі мабуть якийсь їде.

Коло переднього воза зібралася вже ціла купа солдатів із військового поїзду, а з вікна, жестикулюючи і піднесеним голосом передає свої воєнні вражіння ранений солдатик. Його слухають із напруженою увагою. Аж тут засвітали на військовий поїзд.

— Гей ви, сідайте, зараз поїдемо! — кричать офіцери та капралі. Поїзд рушає поволи. Із дверей вагонів густо-густо виставилися голови солдатів.

— Прощайте, голубчики, будьте здорові! — кличуть із особового поїзду, а сей простий, звичайний привіт, який вимовляєш звичайно не вдумуючи ся в його значіне, тепер якось дивно брешуть в ухах. Чи багато то з тих соток живих, здорових людей верне домів дійсно здоровими?...

— Голубчики мої, — зітхає моя сусідка, проста баба, — адже на заріз везуть сердешних. У нас на Дону от-так баранів возять на заріз до міста. Напакують повний вагон, запруть тай везуть. І куди, пощо везуть їх так далеко?

Патріотичних розмов у вагоні зовсім не чути. Лиш один дідусь, занедбаний урядник чи писар, згадує щось про царя й вітчизну, але його слова тонуть незамітно в загальнім невеселім настрою. Занадто кидається в очи повна безглуздість сеї проклятої війни, занадто пригноблює вид везених на заріз соток здорових, повних сили людей, яких сліпа, безглузда, наскрізь перегнила, але сильна своєю величиною машина, звана самодержавієм, відірвала від рідних гнізд, родин і праці і кинула кудись у невідому далечінь для кровавої бійки з такими-ж молодимцями людьми, що в звичайний час люблять супокій, тільки пильної раси, з пильною барвою шкіри.

Військові поїзди стають якоюсь марою. Стрічаємо їх по дорозі днем і нічю, на стаціях, перехрестях... І всюди супроводять вас ті самі оклики: „Кланяйтеся нашим!“, а в відповідь лунає: „Будьте здорові!“ Всюди стрічаєте ся з сумними питаючими очима: що там чувати на війні? Слова безсилоного прокляття завмирають вам на устах.

* * *

В поїзді їде на кошт правительства багато жінок резервістів, яких забрали до мобілізації. Против мене сидить понура вагітна баба. Показуєть ся, також солдатка. Вертає домів у Томську губернію.

— Чоловіка взяли, він резервіст, а мені дали безплатний білет тай їду. От обіцяли видавати в дорозі по 40 копійок денно на страву. Говорили, на більших стаціях треба звертати ся до військового начальника, він видасть, а де його тут шукати, того начальника? Так ось і їдеш, остатні грошики проїла. А ще з Томська на пароході скільки їхати! Не знаю, що то буде. В Іркутську ходила до військового начальника, говорить: не моя річ. Так видно пропали мої грошики.

Солдаток їде багато в різних кінців Сибірі, де їх мужі були на зарібках, так що коли пп. „начальники“ заощадять на кождій по 40 копійок на день, то збереть ся кругленька сума. Одна моя знайома „заощадила“ їм за свою дорогу вже вісім рублів.

— Ми жили з чоловіком у Благовещенску. Він, покінчивши службу, не поїхав домів. Думали лишати ся в місті, заробити дещо. Та де там! Адже ще в осени оголосили, аби резервісти нікуди не відходили та аби їх на більші роботи не наймати, значить, кожного часу можуть покликати. Ну, коли чоловік прийде куди наймати ся, видять із паспорта, що резервіст тай ні, говорять, нам таких не треба. Так і жив щоденним зарібком. А тут чи багато заробиш, коли в місті резервістів може не одна сотка наазбирала ся. Перебивали ся з хліба на воду, а тепер на дорогу остатнє потратила, — закінчила баба, звисивши безпомічно голову і сумно оглядаючи свої вузли з домашнім скарбом, у яких був увесь її маєток. Гей! Мало слів, а горя ціла ріка...

* * *

На більших стаціях стоять санітарні поїзди, що везуть зі Сходу ранених. Поїзди поражають непривикле око своїм блиском, чистотою, красою. З вікон виглядають елегантно фрізовані головки сестер милосердя з червоними хрестами на грудях. Здаєть ся, ось де вже гарно, тепло, м'якко, спокійно, одначе так здаєть ся тільки на перший погляд. Раненим солдатам передовсім не стає повітря. Не вважаючи на те, що поїзди стоять на стаціях дуже довго, їх не випускають із возів. Богато в них, що можуть дуже добре хо-

дити, не боячи ся пошкодити своїй рані, даром просять пустити їх хоч трошки перейти ся, — офіцери наказують сидіти в вагонах.

— Не хочуть, бачиш, — пояснив мені один ранений, — аби ми розмовляли з солдатами, що їдуть на війну. Ті як побачать, хто з війни вертає, зараз обступлять: як та що, як було на війні? Ну, а ми, відома річ, багато дечого могли-б розповісти, і про самого Японця і про своїх офіцерів і про солдатську страву. В однім місті нам не один день видавали замість печеного хліба сиру муку, по два фунти на чоловіка, тай роби з нею що хочеш... Ну, от бачите, про вовка помовка! Ось уже капраль іде сюди, зараз у вагон нажене. До побаченя!

— Гей ти, шпитальний, що там розговорив ся? Як сьмієш виходити, коли не вільно? Марш до вагона!...

* * *

Разом з нами їде в поїзді ціла партія німецьких моряків із торговельного корабля, який привіз вуголь до Владивостока чи Порт-Артура. Всіх їх тепер відсилають коштом правительства через Сибір і Росію до вітчизни. Наше правительство платить їм до 3—4 рублі на добу кождому, а капітанови і старшині багато більше. Всіх їх коло 70 і до самого Петербурга вони їхати-муть коло 40 днів. Множиш у голові і радуєш ся, що наше правительство таке чемне для чужинців. Цікаво, кільки коштує той вуголь, якому може судило ся тепер спочивати на дні моря разом із злочасним крайсером або броненосцем.

Німці або „Германи“, як їх називають пасажири III-ої класи, почали студіюване Росії й Сибірі з найцікавішої точки — з „холодної“. На стації Байкал шістьох із них посадили туди за непошану до поліціантів, а спеціально до патріотизму байкальських послугачів. В самім початку дороги підприємчиві Росіяни витягнули від деяких із них порядну суму грошей. Німці подавали жалоби і т. д., але поліція не могла відшукати злочинців. За Челябінском крадіж повторила ся і „Германи“, видячи, що з вовками треба вти по вовчому, відшукавши злочинців розправили ся з ними своїми способами, т. є. угостили їх боксерами до пів смерти. Більше привиклі думати Німці оглядали з цікавістю нову країну і з подивом хитали головами.

— Знаєте, що мене вражає, — говорив мені один із них — от ми вже їдемо більше як пів місяця, а я доси не бачив ані

одної школи, ані одного гарного будинка, хіба тільки иноді церков кинеть ся в очи. Оселі такі рідкі... Їдеш, неначе по якій пустині. І по що Росії Манджурія, коли і в Сибірі так широко? Богато річий мене дуже дивує, — говорив балакучий Німець. — От на приклад у вас, як видно, простий наряд по більшій часті неписьменний. Якже-ж Росія думає насаджувати культуру в Китаю і Манджурії, коли сама така некультурна?

Що було відповісти на се тому балакучому Німцеві?

— І поліція у вас якась дивна, — починає він далі відкривати Америки. — На кожній стації, навіть найменшій, стоїть по кілька жандармів, а тимчасом на очах усіх так крадуть.

Мій лексикон був занадто бідний, аби пояснити тому добродушному Німцеві, по що властиво існує у нас така маса поліції і спеціально стаційних жандармів, тай загалом не хотіло ся бентежити його спокійну душу.

— Запитайте його, — просить кадетик із четвертої класи, що присів ся до нас, горячий патріот, — чи він бачив япанських солдатів і якими вони йому видали ся в порівнаню з російськими?

Німець висловлює давно вже всьому світу відомі правди: Япанець більше розвитий, розумніший, зручніший від російського солдата. Начальство, офіцери більше дбають про солдатів, амуніція у них лекша й вигідніша від російської і т. д. і т. д. Кадетик незадоволений.

— Ну, так, певно, Япанець вистроєний як лялька, — говорить він, — тай як Німцеві не хвалити Япанців, коли вони вивчені по німецькій системі?

Возне серце кадета ображене. Цікаво, як тепер пояснять тим будучим офіцерам наші сумні пораженя, нашу втеку перед „япанськими ляльками“.

* * *

Поїзд із поважною непоквапністю несе нас усе далі й далі. Ось переїхали через Урал. Починаєш дихати повними грудьми. Військових поїздів стрічаєть ся якось менше, за те в більших містах порозкидані великі табори резервістів, що дожидають своєї черги. Коло Тамбова виросло неначе ще одно місто з незлічених білих наметів. Сими днями виходить відси 16 тисяч війська на далекий Схід на... зарів.

До вагона сідає кілька молодих селянок; їх проводять солдати в жовтих сорочках і кашкетах. У одних і других на очах сльози. Другий дзвоник.

— Ну, прощайте, голубки!

Поїзд рушив. Жінки плачуть важкими, тихими сльозами.

— Чоловіків проводили, бідненькі, — відзивається хтось у вагоні. — Так і у нас був один резервіст. Оголосили мобілізацію, а в нього жінка вмерла при дитині. П'ятеро лишила на руках. Він неначе зовсім із глуздів зсунув ся: „Куди, говорить, я дітий подію?“ Почали їх висилати, в поїзд пакувати; він на годинку перед від'їздом випросив ся в офіцира до дому.

— Певне верну ся, — говорить, — он вам правдивий Господь.

І дійсно вернув ся, та такий якийсь веселий.

— Тепер, — говорить офіцирови, — мені однаково, чи на війну, чи на каторгу, я спокійний.

А то він усіх дітий перерізував на прощанє. „Однаково, — говорить, — із голоду погинете“.

Всі якось замовкли, прибиті тим страшно простим оповіданєм.

— Господи, яку масу горя принесла ся страшна війна, — зітхнула важко якась дама поруч мене. — І по що вона?

Всі мовчки згодили ся з нею, тай вагон неначе весь зітхнув під вагою того горя.

Переклад М. Лозинський

Юрій Карасек.

Миліттин гай.*)

Се було тоді, коли з цілої Ассирії мандрували дівчата до сьвятого гаю Милітти. Тоді ще її судьба рівняла ся судьбі всіх иньших. Не було мушини, який би торкнув ся її, аби впоїти себе запахом її шат, запахом мірри. Туга всіх паломниць була неозначена, як звичайно буває у непорочних. Із ними то йшла й марила вона, брjunатна, підбадьорена, повна тепла, в жадобою віддати себе. Індійська матерія ледви прикривала її тремтяче лоно та бедра, оперті на палких стегнах. Під сонцем цвїт її тіла темново-цеглястий прибрав краску й блиск темного металю.

В неї був жар і похіть Азіятки. Але не була гарна. Грубі були її риси. Волосє було погане, похоже на волосїнь. Єдиною її оздобою були уста широкі, принадні, пахучі, немов би зрошені вином. Вона йшла з иньшими, аби шлюбувати своє дівоцтво Милітті та віддати себе по старинному звичаю першому чужинцеви, що приступить до неї.

Коли паломницї дійшли до сьвятого гаю, завели пісню в честь богинї; опісля розійшли ся між дерева й ждали мушин. А шати їх заповнили цілий гай дразнячим запахом та наситили його ароматом арабських та індійських пахощів.

Вона сіла під мармуровою статуєю й так молила ся:

Вчини, о Милітто, нехай скоро прийде вибранець!

І нехай гнучкі та сильні будуть його члени, нехай мужество його розпалить огонь і спалахне полумям!

*) Із книжки п. з. *Lásky absurdné*. Praha, 1904.

Нехай уста притулю до уст його і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

Приходили чужинці й минали її. А були многі, що віддали себе вже першої днини й шекел прийняли в подарунку і відійшли до своїх домів. А до неї не приходив ніхто. І прийшов вечір і ніч, і вона все була сама. І було парно й душно від пахоців. У повітрі висів пристрасний тон далекої музики. Невидимі смички, бачилось, сковзали по струнах наче по білих тілах жадібні пальці. Вона-ж поникла головою й було їй важко-важко.

Як хвиля Хузуру за хвилию, йшов день за днем; більшість товаришок її давно вже вернула до міста чотирьох богів... Лише вона марно ждала. І тоді така була її молитва:

Вчини, о Милітто, нехай не буду одною з тих, що ніколи не мають вазнати кохання!

Вчини, нехай прийде мущина з далекої землі, нехай прийде мій бог, мій пан.

Нехай свої уста притулю до його уст і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

І видало ся їй, що змилосердила ся богиня. З тих, що йшли біля неї, зупинив ся нагло юнак, відгорнув довгий, барвистий плащ і забренів зелено-золотим нараменником із львиною головою. І забрюнатіло з під плаща сильне тіло. І вона зайняла ся ще темнішим полум'ям і дріжала всім тілом, а її очі мовили: Прийми мене! Кинь шекел у подолок! Нехай ти прийшов відки будь, нехай із арменських або з курдських гір, ти мій бог, мій пан!

Так хвильку гляділи на себе й здавало ся, що роздумав ся чужинець і здіймає з себе плащ, аби приймати її. Але зараз огорнув себе ним, і знов забренів нараменник, і він обернув ся й відійшов, аби вибрати собі иньшу. Тоді впала вона на землю перед холодною статуєю й заридала:

Милітто, чому не приймаєш шлюбу мого дівочтва?

Милітто, чому немає нікого, кому-б я віддала себе?

Милітто, хочу мущини, аби притулити свої уста до його, хочу в розпалі пристрасти згоріти на його лоні!

І знов минав день за днем і знов не приходив ніхто, а вона все була сама. І тоді благала богиню:

Милітто, дай мені забуте!

Вирви з мого тіла серце!

Нехай моє серце не кине проклону, нехай моє серце не зрозуміє ненависти!

І минув рік і минув другий, і всі її товаришки вернули до міста чотирьох богів. Лише вона ще ждала. І приходили нові покоління й нові юрби дівчат, і в золотих та синіх вібраціях повітря тремтіла їх туга одержати мушину. І все відходили вони з гаю дорогою покоханих до своїх домів. Лише вона була самотна й сиділа тут немов на наругу всім. Зістаріла ся, споганіла ще більше, зісохла, зівяла. Так минуло много, много літ. Давно вже відійшли матерями з гаю ті, що були дочками її товаришок. Але вона постійно ще прохала любови та молила ся:

Вчини, о Милітто, нехай не буду одною з тих, що ніколи не мають вазнати кохання!

Вчини, нехай прийде мій муж із далекої землі, нехай прийде мій бог, мій пан!

Нехай уста свої притулю до його уст, і нехай у розпалі пристрасти згорю на його лоні!

Але й тепер іще не змилосердила ся Милітта і не посилала їй мужа. І збожеволіла вона в кінці й бабусею сиділа під храмом Милітти та невсипно прохала любови. Була худа, холодна й темна мов гріб. Її погляд погасав звільна... Уста посиніли, зпопелів цвіт тіла. І в неозначену далечину біг її погляд, неначе глядів того, що мав прийти до неї.

І ось приступив мушина до божевільної жінки й видало ся їй, що нахиляє свої уста, а вона хилить ся до нього. І віддаєть ся йому. Та прочуяла мерщій: се не був коханок, тільки бог смерти, що намісь Милітти прийняв її шлюб і шекел кинув у її подолок. І відійшла з гаю, а не маючи до кого вернути (бо в її країні всі померли, яких знала), пішла в підземельє. А коли була вже в царстві вічного сну, здвигла в гору руки й закликала зично:

Мерці, перестаньте спати, послухайте мене!

Ані хвилинки я не кохала й не вазнала кохання!

Милітта погордувала мною й зробила пустим моє лоно!

Я хотіла вся віддати себе на хвильку тому, хто би покохав мене!

Послухайте мене, ви иньші жінки, що належали до своїх коханків!

Усе хотіла я дати і ніхто не прийняв того!

Але мої руки все ще здвигають ся, й уста все ще кличуть:

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Милітто! Милітто!

Не прийшов муж із далекої землі, не прийшов мій бог, мій пан!
Вічний сон. Приходить ся заснути тепер, ах, — я не належала ні до кого!

І в величавій тишині ожили мерці на часочок, і в нутрі їх затремтіло співчутє тих, що зазнали любови, до сеї, яка не зазнала її. В воглих мізках замеркотіла гадка. Висохлі серця заповнили ся на хвильку кровю і задріжали спорохнавілі уста, неначе хотіли вимовити слово давно забутої річи. Але ся, що пробудила їх зі сну, поникла тимчасом головою й почала безталанна, непожадана мріяти про безконечний сон, почала згадувати про любов, якої не зазнала ніколи, а уста ще часочок лепотіли: Милітто! Милітто!

Переклав *Слих. Молчульський.*

Володислав Оркан.

КОСТКА НАПЕРСКИЙ.

НАРИС ДО ПОВІСТІ. *)

Було се 1651 р. в столиці Підгаля, Новім Торзі. Мали вішати двох проводирів опришків: Ченца і Савку. Були се славні юнаки, хоч із опришківськими інстинктами. Через те звістка про їх спійманє розійшла ся миттю по Підгалю, а в день кари вібрала ся на ринку сила народу з околиці. Вела їх туди не сама цікавість.

Звісно: опришківство було почесним занятєм; опришок мав велике поважанє серед людей. Як чесні християни, прийшли на їх похорон. Шибениця була природною смертю для опришка. Вішанє

*) Кілька літ тому д. Вл. Оркан, гостюючи у Львові з нагоди вистави руським театром його драми »Скапаний сьвіт«, проводив вечір у товаристві руської молодіжи, де й я мав нагоду познайомити ся з ним. Між иньшим зійшла тоді розмова на Костку Наперского, на якого тоді була звернена увага польської публіки драмою Яна Каспровича. Д. Оркан досить остро критикував ту драму доказуючи, що Каспрович хибно зрозумів не лише центральну фігуру, Костку, але й його сподвижників. Уже тоді молодий польський письменник розвивав передо мною свої погляди на Наперского зовсім подібні до тих, які висловлено в отьому нарисі, що був надрукований в одній із остатніх книжок краківського журналу „Krytyka“. Справді, історія Наперского дуже добре надаєть ся до широкої історичної повісті, особливо в тій формі, як спрепарував її д. Оркан. В очах історика се оповіданє не всюди видержує критику. Те, що Наперский був сином Володислава, зовсім не така певна річ, як би виходило з оповіданя Оркана. Коли Костка до смерти батька жив при дворі, то з огляду на те, що Володислав умер з початку 1648 р., а бунт Костки почав ся в початку 1651, на його побут у домі Костків, на студії за границею, любовні авантури і т. п. лишаєть ся дуже мало часу. Одинокую доси історичну монографію про Костку Наперского написав проф. Л. Кубаля в своїх »Szkicach historycznych«, але він визискав при тім далеко не всі доступні нам жерела не то рукописні, але навіть друковані (взяти хоч би віршованє оповіданє Бялобоцкого і п. п. — *Іс. Фр.*

зовсім не пляшило. Була навіть пословиця між гірняками: На шибенциці не вішають свиний, але людей.

Прийшли тому запротестувати проти прав, яких не могли ніяк признавати в розумах, бодай сумною мовчанкою.

Зібрали ся отже скупченою громадою на ринку і балакаючи між собою невесело, вижидали години, в якій мала відбутися відповідно до приказу езекуція на опришках. На ринку були й опришки. Замішані в юрбі, убрані в звичайні одяги для непізнання, вештали ся поміж людьми і не могли собі місця дібрати від тяжкої безрадности. Думали: Чи не вдало би ся підпалити місто з котрого боку? Або знов: Чи не вдало би ся яким чудом відбити їх? Але ніякої ради ні звідки; снували як чорні тіні посеред ліса людей. А година надходила... В кінці дано знак езекуції. Острах розсів ся тишею серед юрби. І тільки чутно було якесь невідоме стуканє, мов би гатив хто скривавленим кулаком у крату — а може так здавало ся, може так серця стукали людям у грудях — і чутно було ще дзвонене дзвонів, що пліло понад містом.

В тій хвилі появил ся на ринку новоторський підстароста, Здановський. Біля нього йшов молодий чоловік, незвісний гірнякам, не великий і худенький, убраний в одяг чужинця, з дивно блідим лицем, якому додавали ще блідости: чорна борода, пристрижена в клин зі шведська, і довгі чорні кучері. Отсей молодий чоловік, присутний з підстаростою при езекуції, звернув ся до мійської ради, коли вже мали закладати опришкам на шиї стрички, зі спокійними і холодними словами:

— Як королівський полковник вербую тих двох юнаків і відбираю їх від смерти і всякої кари.

Хвилька тиші — і оба опришки вільні кинули ся йому до ніг, а юрба пірвана безмірною вдячністю закрила голосом, що стрясав мури:

— Най живє наш полковник! Най живє! Най живє!

Полковник видно ожидав тої хвилини, бо в його, спокійного доси, очи розжеврили полумям, а від того полумя почало ясніти й лице. Він вискочив на найближшу бочку і звернений до юрби почав горячо говорити, як молодий бог.

Його мова плыла по серцях, як полумя по сухім лісі. І як під подувом вітру розхолігують ся найгрубші дерева, так розхолі-

тали ся душі слухачів і почули міць. Коли скінчив — розніс ся в друге грім із тисячі грудий:

— Най живе наш полковник! Наш спаситель! Наш воевода!..
І залунав відголос аж до Татрів, другий аж по Вислу.
Тим буцім то полковником був Костка Наперский.

* * *

Станіслав Костка, що звав ся опісля Наперским, а надто Олександром Львом, графом із Штернбергу, був побічним сином короля Володислава IV, уродженим від шляхтянки Бзовскої.

Зразу виховував ся в батьківськїм домі. По смерти батька не мав одначе що робити у дворі. Королем вибрано його стрія, Яна Казиміра. Його віддано на вихованє до дому Костків, дуже побожної родини, в якій походив сьв. Станіслав Костка. Коли дійшов до літ, зник із того дому і пропав, і чутка загибла про нього.

Є ріжні здогади, де міг обертати ся. Одні кажуть, що втік на Запороже, другі знов, що поїхав до Парижа і пробував там при королівськїм дворі (бо його знали французські послы як сина Володислава), що там мав багато любовних авантур та поєдинків; навіть ходила байка, що пізнійше приїхала за ним аж на Підгалє якась блїда Діана... Найможливіший одначе здогад, що він був у Німеччині в якомусь університеті та що там студіював сьвіжі події в Англії (повстанє Кромвеля) і недавно здушену в Німеччині „хлопську війну“; при тім слїдив уважно за подїями в Польщі.

В кінці появляє ся на Підгалю, в часі, коли найбільша хмара зависла над Польщею, коли майже вся шляхта вийшла з границь Польщі з королем Яном Казиміром проти Хмельницького. Зупиняєть ся в домі Здановского, підстарости в Новім Торзі, представляючи себе королівським полковником, що має порученє вербувати гірняків.

Чому як раз прийшов на Підгалє?

Звісно: Новий Торг був королівщиною, нарід був тут вільний, безпанський, непритуплений неволею, незломаний страхом, ласкомий на волю і легко запальний до діла. При тім гірняки любили короля — бо часто в суперечках із підстаростами звертали ся до короля, як до свого пана, а король ставав по їх стороні — отже й королівський син міг почувати себе між ними як дома.

А що став і розгостив ся в домі Здановского, може й сей здогад бути правдою: що його мама була за Здановским.

Звідси роззирає ся довкола і з дивним психологічним прочутем винаходить двох незвичайних людей, втаємничує їх у свої ближні наміри і пориває їх за собою.

Були то: Лентовський, вїйт із Чорного Дунайця, званий загально „маршалком“, бо нераз проводив хлопам у бунтах проти підстарости; як заможний господар мав велике поважанє між людьми; як маршалок мав послух на цілім Підгалю; навіть опришківські громади підлягали йому. Другий: Радоцький, ректор із Пціма, який вірив, що основа Христової науки випала з людських сердець, а церков стала пустим домом, опертим на обрядах.

Ті дві особи віддали ся цілим серцем Наперському. Лентовський збирав своєю повагою гірняків, скликав розсіпані опришківські громади — а Радоцький пішов між нарід із фанатизмом у душі, йшов невпинно від села до села, як божий апостол, і голссив, що появил ся післанець Христа, який приверне на землю прогнану справедливість...

Наперський забирає Чорштин і пише листи: до Гембіцького, краківського єпископа, аби прислав йому як найшвидше військо й амуніцію, аби він міг забезпечити Чорштин перед сподіваним нападом Раковція і боронити йому переходу до Польщі; до короля Яна Казимира, до табору, щоб йому прислано з королівської вербувкової каси гроші на вербунок, який він думає робити з гірняків і Угрів. Рівночасно видає універсали до хлопів. Ось один із таких універсалів:

„Мир Господній! — Всім у загалі і кождому з окрема, вірним Й. К. Милости підданим нашого милостивого Пана, при добрім здоровлю від Господа всемогучого съвятої волі і свободи бажаю, подаючи до відомости, щоб ви як найшвидше горнули ся під мої крила під Чорштин, при пцімськім Пану Ректорі як полковнику, який вас приведе до мене і буде вам начальникувати, даючи вам усім інформації. Й. К. Милість обіцяє різні вільности всім тим, що тепер будуть стояти при мині. А ви й самі старайте ся вибити ся з тої тяжкої неволі, коли маєте нагоду. Мають вони вас зводити на ніщо, ліпше, щоб ви їх звели. Досить наїли ся вже вас ті Панки, що аж ваш плач кличе о пімсту до Бога. Тому, відписуючи вже другий раз Й. Милости Пану Ректорови, видаю сей універсал, перестерігаючи вас у тім, аби ви, як маю порученє від Його Милости Короля, не вірили ніяким універсалам, хоч би з печаткою і підписом Його Королівської Милости, бо він мусять їх

видавати в страсі перед шляхтою. Але ми робім, що маємо робити, як найшвидше і на сьв. Івана підемо під Краків. Я порозсилав уже всюди універсали до хлопів, які радо ставлять ся в Новім Торзі, а пан Станіслав Маршалок буде їх полковником. Лише прошу, щоб ви йдучи через Новий Торг не тикали Його Милости пана Здановського і тих усіх сіл, в яких побачите вінці на тичках. Костелам також, прошу, щоб була оборона, бо ми будемо бороти ся за Бога і людську кривду.

Дано в Чорштині, 22 червня, 1651 року“.

Знаючи прихильність гірняків до короля, не каже, що виступає проти короля, полишаючи се на пору, коли сам об'явить себе сином короля.

Нарід збираєть ся з цілого Підгаля. І не лише з Підгаля, з цілого воєвідства. Від Осьвенціма, Реглець, Затора вийшли цілі села з війтами на чолі, які вже потім не вертали, побоюючи ся панів, а ті місцевости заселено опісля німецькими кольоністами.

Припадок хотів, що пробоць із Шафляр доглянув якісь листи, писані Наперским, дав зараз знати про їх зміст єпископови, а той доміркував ся планів Костки. Як найшвидше вислав кілька соток кавалерії під Чорштин, аби взяли Наперского. Але облога скінчила ся нічим. Наперский описав її віршом повним гумору, і переслав той вірш Здановському.

Лентовский збрав у Чорнім Дунайци щораз більшу силу народу. Не був се звичайний розрух, як видно хоч би з листу єпископа Гембіцкого, висланого по тій облозі під Берестечко до табору, до краківського каштеляна:

„З Кракова, дня 26 червня, 1651.

Чорштин занято і обсаджено опришками. На першу звістку вислано людей, аби придавили огонь, але вони не вдіяли нічого і подумя жевріє, бо хлопство бунтуєть ся. Для любви і поратования вітчизни приїздить В. М. П. до Кракова, поруште шляхту, що лишила ся дома, зберім ся і радьмо про способи, які можливі, аби ми не зазнали утиску. Я вислав знов учора 280 піхотинців, аби пробували добути той замок, але не бачу можности. Приїздить, прибігайте В. М. П., бо то страшний огонь“.

І мусіли в таборі сильно перелякати ся, коли не вважаючи на потребу війська згодили ся ослабити сили і вислати зараз дві тисячі кавалерії, що творило з єпископською піхотою показну силу.

Костка був із двацять кількома людьми в замку, коли його обляжено. Амуніції не мав ніякої. Палив на мурах огні, бажаючи повідомити про свою небезпеку Савку, що мав сторожити в лісах. Але чи крізь ліс не видно було, чи з якої иньшої причини, досить, що підмоги не було. І, як пише літопись: „Три дни боронив ся, як лев — виривав мармурову підлогу, ломав із даху гонти, топив із вікон олово — і боронив ся до останку“. І був би може діждав ся підмоги, як би не зрада найближшого. Коли четвертого дня змучений задрімав ся спертій на мур по свіжо відбитім штурмі, Чепец, увільнений ним із шибениці, порозумів ся з командантом і за приобіцяну ласку отворив йому браму.

Наперський піддав ся в надії, що хлопці відібють його по дорозі. Але єпископський командант, мабуть прочуваючи се, покинув піхоту, а сам із кавалерією повіз Наперського швидко понад Попрад через Санч і зробивши велике колесо, прибув до Кракова.

Тут Наперський заявив в очі єпископови, що він син Володислава, і відклькав ся до сойму.

Ся заява була для нього засудом, бо єпископ надіючи ся, що король іменує його примасом, коли усуне його претендента, скликав своїх довірників і по короткій нараді засудили його без суду на паль!

День був погідний. Його везли на драбинястім возі, укоронувавши для погорди вінцем із хвої. А юрба вийшла дивити ся, як будуть тратити „королівського сина“. Та сама юрба, вічно глупа, що вела за місто Христа, та сама юрба, ласа на вішанє. І везли його Гродзкою вулицею на Кшемйонки — а він стояв гордо на возі — і глядів на Татри. Всю надію з'осереджував в очах. Йому здавало ся, що ось-ось закурять ся всі гостинці, затрясєть ся повітрє і гірняки громом снадуть по свого „вовводу“. Могли би рознести Краків — стільки їх там на Підгалю. Але тиша була велика, ні слїду голосу. Здаєть ся, що Наперський цілу душу втопив в очах — і глядів на Татри...

В кінці привезли його на Кшемйонки. Сонце стануло на полудні, білість була велика довкола і тиша, глуха як небо.

Наперський зібрав іще всю волю в очі — і довго, довго, уперто глядів... Опісля виступила йому на лице незвичайна блідість, криваві краплі поту зросили чоло, а очі зайшли помалу туманом. Обернув ся ще довкола і доглянув у юрбі кобзаря з під

Татрів. Прикликав його рухом руки і кавав йому грати і співати гірнячі пісні.

І при голосі тих гірнячих пісень вбито його на паль.

Мав 25 літ, коли згинув.

Чого-ж він хотів?...

Усунути нездару-короля, пожертвувати Хмельницькому польських магнатів, що пхали вітчину до згуби, вхопити міцною рукою керму, оперти ся на народі і утворити з Україною два народи на нових основах... Дух реформ короля Володислава жив у його сину, Костці, і він сповняв тільки заповіт свого батька.

* * *

Не знати, як король приймив звістку про смерть Костки. Одначе єпископ Гембіцький не став примасом. На соймі порушено справу Наперського, хоч пізно. Шляхта „скакала королеви до очий“, закидаючи йому співучість в убійстві братанка.

Веспазіян Коховський пише виразно на адресу короля в своїх „Fraszkach“ :

Cóż to za nowy kucharz nam się zjawił?

Miasto pieczeni, Kostkę nam na rożen wprawil.

Але по короткім часі забуто про те і Костка почав чим раз більше губити ся в тіні кривавої минушини. Історія мало говорить про нього, називаючи його звичайним авантюриком. У пам'яті народа загинув також, хоч то не так давні часи.

З тих збираних хлопів потворили ся опришківські шайки і довго-довго товкли ся по горах. Про них ходили й ходять оповідання і про якогось найбільшого їх ватажка, незвичайно шляхотного і сильного. Можливо, що особа Наперського, зльокалізована, перейшла тут на Підгалю в легенду про Яношіка...

Переклав *Зв.*

ІЗ ПОЕЗІЙ АДАМА АСНИКА.

I. Не говори.

Не говори, хоч мреш зі спраги нині,
Що висхли всі ключі й води немає!
Ти гнав за маревом пісків пустині,
А поминув струмок, що лугом грає.

Не говори, хоч би ти з туги гинув,
Що чистої любови нема на сьвіті!
Ти ясний блиск її на шляху кинув,
А мав огні блуднії на приміті.

Не говори, що все, чого здогнати
В житю не міг ти, то лиш марев диво!
Ключ чистих втіх ме иньшим буркотати,
І їх серця поїти-ме пестливо.

II. Чого так вихор вие?

Чого так вихор вие
І в небо зойки шле?
Чнісь він скарги віє,
Чи теж на смерть гуде?

На сьвіті нужд так много:
Одні в нас будять жаль;
А той, хто плаче з того,
Гоїть чужу печаль.

Та иньші, мов проклаті
І Богом і людьми,
Серця, одчаєм стяті
В злій пуці самоти.

Ніхто їх не жаліє,
Розрада їм чужа...
І безліч їх марніє
Без слізки співчутя.

Їх скарги вітер гонить,
Проклони в небо мчить...
Мов пісню смерти дзвонить,
У темноті ячить.

III. Пусті жалі.

Пусті жалі, ваш труд — мана,
Шкода в злорічах нити!
Не годне й чудо форм життя
Могильних воскресити.

Сьвіт не віддасть вам, не зновить
Ряду тих мар, що присли, —
Огонь ні меч не зупинить
В побіднім ході мисли.

Спішіть з живими сьвіжий ріст,
Житє нове приймати, —
А не в зівялих лаврів лист
Уперто скрань вінчати.

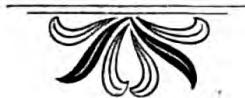
Не вернете старих віків!
Зі скарг ніщо не вийде —
Пустий ваш жаль, безсильний гнів!
Сьвіт своїм шляхом піjde.

IV. Йди далі.

Я кликав до темрі: „устань	Я демона жаху молив:
І кинь мене в ніч невидну“.	„Змети ти мій слід із землі;
Благав я мовчазную твань:	Покрий забудем, що я жив,
„Втвори мені глибіню свою“.	Відклич усі вчинки мої“.

Та дармо я жалю благав,
Як иньші, що перше жили.
Лиш голос я вчув, що лунав
Із темрі: „йди далі — та йди!“

Переклав Василь Віленко.

Київське історичне товариство Нестора-літописця.

Перша четвертина XIX ст. — то часи найбільшого запалу до романтичних ідей, що їх розбудив могучий геній Наполеона I. Рівночасно з тим запалом ідуть пристрасні студії двох наук, етнографії й історії, що будували фундамент для тих нових думок і додавали енергії народним змаганням. Всюди появляють ся етнографічні й історичні видання, що з них деякі не стратили ваги й до нині. Се була революція в сфері ідей після фізичної революції французького імператора. І „дух часу“ не міг поминути України, що представляла для тих ідей чи не найдогіднійший терен. Тут побіч праці Цертелева „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсень“ курсує також звісна „Історія Руссовъ или Малой Россіи“, найхарактеристичнійший продукт тих бурливих часів. Одначе коли тодішня етнографія, обмежена вправді на збиранє сирого матеріалу, будь що будь розвивала ся в що раз ширших розмірах, то брак серіозних студій української бувальщини відчував ся діймаючо. На те вказує переписка канцлера гр. М. Румянцева з київським археологом Берлинським і авторитетним прихильником і дослідником української старини митрополитом Е. Болховітіним.

Коло 30-тих років минулого столітя слобідсько-український, харківський університет старає ся по части заповнити той брак (Срезневський і його „Запорожская Старина“, відтак Костомарів), одначе його заходів було за мало. Тому коли в 1834 р., після знесеня університетів у Варшаві й Вильні та ліцея в Кременці, засновано самостійний університет у Києві, між київськими ученими раз у раз виринає гадка, щоб з'організувати центр історичної наукової ро-

боти. Але серйовіше забрався до тої справи звісний дослідник української старини, проф. київського університету М. Максимович, що в 1841 р. задумав у купі з тодішнім ректором київської Академії І. Борисовим заснувати в Києві окреме історичне товариство, тим більше, що таке товариство вже було не тільки в Москві, але навіть в Одесі. Тільки Київ, той — по технічному виразови М. Драгоманова — „всеросійський Рим“, не мав сталого історичного кружка. Пляноване товариство Максимовича мало називати ся „Кіевское Общество исторіи и древностей славяно-руских“.

Та гадка Максимовича стрінула перепону з боку російського уряду і не зреалізувала ся. Довгий час самотнім науковим закладом, посвяченим спеціально історії, була „Временная Комиссія для разбора древнихъ актовъ“, заснована в 1843 р. при київськй генерал-губернаторі. Але згадана „комісія“ не усунула бажання історичного товариства в Києві. Її задача була тільки оброблювати історичні українські акти, що заховали ся в часів польського панованя в міськй „Центральній Архіві“; за те ціла старинна історія України, а по часті період литовсько-руської держави опинили ся поза кругом занятя „Временної Комиссії“. Тому, як сказано, заснуванє тої комісії не усунуло гадки заснувати окреме історичне товариство.

Вона відродила ся знов у М. Максимовича в 1870 р. Він уже навіть поробив приготования заснувати нове товариство „Кіевское Общество исторіи и древностей при университетѣ св. Владимира“, одначе обставини зложили ся так, що Максимович виїхав на якийсь час із Києва, а ідеєю історичного товариства заняв ся новий київський доцент І. Хрущов. Він у купі з попечителем київського наукового округу М. Туловим, проф. київ. університету В. Іконніковим, професорами київ. духовн. Академії Ф. Терновским, І. Малишевским, В. Півницьким, М. Петровим, П. Лашкарьовим, аматором старини А. Вороїном, доцентом київ. унів. В. Антоновичем та катедральним протоєреєм київо-софійського Собора П. Лебединцевим уложив статут і його вислали до Петербурга. По довгий мандрівці з одного міністерства до другого, по осягненю згоди митрополита, єпископа, генерал-губернатора і ин. затвердив той статут при кінці 1872 р. тодішній міністер народної просвіти гр. Д. Толстой. Те нове товариство приняло назву „Историчное товариство Нестора-лѣтописца“ (Историческое Общество Нестора-лѣтописца) і існує від того часу аж по нинішній день.

Тим часом Максимович, не знав зразу нічого про заходи коло тов. Нестора-літописця, а коли потім довідав ся, то ма-буть ображений поминенєм його в так живій для нього справі почав дальше організувати своє товариство під висше згаданою назвою. Статут Максимовичевого товариства підписало десятьох людей, між ними голова київської археографічної комісії М. Юзефович, ректор київ. університету М. Бунге, проф. Селін, протоєрей Лебединцев, доцент В. Антонович і ин. Крім того проєкт згаданого товариства одобрив університетський сенат і від себе просив попечителя округа, щоб той поробив заходи коло його затвердження і асигнованя в державного скарбу 2500 рублів річно на його наукові потреби. Одначе міністер просвіти, згаданий ґр. Толстой, не potwierдив того другого товариства, покликаючись на те, що вже існує історичне товариство Нестора-літописця, а „въ другомъ подобномъ же обществѣ не можетъ здѣсь предстоять необходимости“.

Цікавий тут один факт: чому Максимович так уперто обстоював при проєкті свого товариства і чого той його статут підписав навіть дехто з тих людей, що вже борше підписали були затверджений статут Хрущова? В правді ми вже сказали висше, що Максимович міг чути себе ображеним, що він нічого не знав про заснованє товариства Нестора-літописця, одначе на нашу гадку тут грала ролю не тільки одна образа. Справу пояснять дещо ціли обох тих товариств. Метою Максимовичевого „Кіевского Общества исторіи и древностей“ було „розсліджувати вєсь, що може служити до подрібного і повного роз'ясненя історії південно-руського краю, в границях київського наукового округа“. Отже реїон розслідів — центральна Україна. Дещо инакше розумів задачі свого товариства Хрущов. Він у день відкритя товариства Нестора-літописця виголосив отверто: „Историческое Общество въ Кіевѣ, помимо личныхъ ученыхъ интересовъ специалистовъ, не можетъ не получить мѣстнаго, драгоцѣннаго для остальной Россіи, колорита“, та все таки „не имѣетъ въ виду только исторію края, а науку русскую во всей широтѣ ея“. І та „наука русская во всей широтѣ ея“ була чи не найголовнішою задачею нового історичного товариства і вона виступала також релефно і в його статті. Такі були ріжниці обох товариств, і тут треба шукати причини того, що Максимович так форсував свій проєкт і що його підписали П. Лебединцев (брат пізнійшого основателя спеціально-

української „Кієвскої Старини“) та В. Антонович, які вже були основателями товариства Хрущова.

Після відмовного рішення міністерства просвіти Максимович порішив пристати до товариства Нестора-літописця. Дня 27 грудня 1872 р. відбули ся перші загальні збори нового товариства в присутности сімох членів, де зараз іменовано пятох почесних членів: М. Максимовича, митрополита Арсенія, чигиринського єпископа Порфїрія, попечителя наукового округу П. Антоновича і генерал-губернатора кн. А. Дондукова. В 1874 р. за старанем В. Іконнікова дозволило міністерства просвіти прилучити товариство до університету сьв. Володимира і тим покінчено його формальну організацію.

Ще товариство Нестора-літописця не було офіційально затверджене, а вже почало свою діяльність. Іменно в 1872 р. членів-основателів рішили просити університет сьв. Володимира, щоб він поробив стараня коло вибору Київа місцем ІІІ археологічного з'їзду. На другім засіданю виділу в січні 1873 р. вибрали першим головою товариства М. Тулова, одначе в грудні того самого року М. Тулов зрік ся сього уряду, а на його місце став головою проф. В. Іконніков (1873—1877). Він, як у же згадано висше, зблизив товариство з київським університетом і ввів його в круг серіозної наукової роботи. За його проводу сформувала ся при товаристві невеличка бібліотека, яку поміщено в університетськїм будинку, де відбували ся також засіданя виділу. За нього університетськїй сенат дозволив друкувати в „Университетских Извѣстіях“ справозданя і праці історичного товариства. Він загадав приступити до видаваня спеціального органу товариства, одначе просьба на міністерську субвенцію на ту ціль покінчила ся нічим. Першій випуск такого органа п. з. „Чтенія въ историческомъ Обществѣ Нестора-літописца“ вийшов аж за наступника Іконнікова в 1879 р., хоч таки під його редакцією. В 1877 р. головою історичного товариства став київськїй професор славистики А. Котляревськїй. Він підніс високо престиж товариства й інтерес до нього у ширших кругів, приєднав багато авторитетних сил зпоза Київа, збогатив бібліотеку і упорядкував фінанси товариства. В 1881 р. він помер. Того року вибрали головою товариства історика В. Антоновича (1881—87). Обставини, серед яких обняв керму в товаристві Антонович, були для того товариства дуже неприхильні і вони не могли не відбити ся також на його діяльності. Майже

цілий університетський рік (13 мая 1884 — 27 січня 1885) київський університет був замкнений, а через те й товариство не могло відбувати своїх засідань. Одначе воно все поступало наперед. Найважнішою заслугою Антоновича є те, що за його провду важне місце в роботі товариства заняла українська історія, а спеціально українська археологія. Та видавнича діяльність товариства таки не могла розвинути ся. Друга книжка „Чтеній“ вийшла аж за наступника Антоновичевого М. Владимирського-Буданова (1887—93). За нього історичне товариство дістало 800 руб. державної субвенції, а то мало такий наслідок, що в 1889 р. приступлено перший раз до правильного видаваня орґану товариства, хоч іще тільки раз на рік. Редакцію „Чтеній“ заняла ся спеціально комісія, вложена в Т. Фльоринского, О. Левницького та М. Дашкевича. В 1893 р. міністерство затвердило зміну статута тов., що значно розширював діяльність товариства, між ин. через організоване публичних курсів. Коли Владимирський-Буданов зрік ся провду в товаристві, то на його місце вибрано на дальші 3 роки в друге В. Іконнікова. Короткий провід товариству А. Лазаревського, вибраного головою по Іконнікові, зазначив ся отворенем публичних курсів у Києві, придбанем матеріяльних засобів і побільшенем бібліотеки головно жертвами самого Лазаревського та сумою 1000 рублів, яку через нього подарував для товариства незвісний добродій. По впливі одного року, на який прийняв Лазаревський уряд голови, вибрано знов В. Антоновича (1896—98). За нього історичне товариство заняло ся енерґічно приготуванем до XI археолоґічного з'їзду в Києві, що, як звісно, завдяки таки членови того товариства, жандармови науки Т. Фльоринскому, зовсім не удав ся. „Русская наука“ показала ся, говорячи терміном Хрущова, „во всей широтѣ ея“. За час провду Антоновича заходив ся коло публичних курсів дуже енерґічно проф. І. Лучицький. Після В. Антоновича головою товариства став М. Дашкевич. Від 1900 р. „Чтенія“ товариства виходили три рази на рік по 10—12 арк. друку, а від XV тому вже 4 рази в формі історичного трьохмісячника.

В орґані товариства друкують ся ті праці, що читають ся на засіданях. Члени збирали ся раз або два рази на місяць і таких засідань відбуло ся від початку істнованя товариства коло 300. Майже на кожнім засіданю читано по декілька праць — усіх до 700, які зразу друкували ся в „Унив. Извѣстіях“, а потім,

о скільки не ставало місця в річнику самого товариства, також у „Кіевській Старині“. Аж у новіших часах видавнича діяльність дещо зросла. В тих розвідках обговорювано старинну історію України, а спеціально Київщини, старинну історію Славян, старинну нашу літопись, історію України під Польщею, історію литовсько-руської і московської держави, київські й інші укр. старинности, рукописні збірки, народню українську психологію, поезію і світогляд, історію церковно-славянської і української мови і літератури, історію штуки і багато-багато інших річий. Та найважнішою заслугою товариства те, що в його роботах завдяки довголітньому голові д. В. Антоновичеві видне місце заняла ще молода галузь історичних наук — археологія передісторичних і взагалі передхристиянських часів на нашій Україні.¹⁾ Крім того дехто з членів товариства на просьбу голови „Московского Археол. Общества“ гр. П. Уварової обговорював в особній комісії питанє опису пам'ятників старовини і виданя „Древностей Украины“. В 1901 р. гр. Уварова дала товариству на ту ціль 650 руб. і за ті гроші відбули ся археологічні екскурсії членів товариства І. Каманіна, О. Левицького, М. Біляшевського, В. Щербини, М. Істоміна, Е. Сіценського і В. Доманицького. Крім того згадана комісія виготовила і за дозволом духовних і світських властей розіслала всім священникам і учителям народніх шкіл на Україні квестіонар. Підчас самого археологічного з'їзду в 1902 р. організував „предварительный“ комітет, що складав ся переважно з членів товариства, археологічну виставу і уложив катальог поодиноких її відділів: первісної старини, іконографічного, рукописів і старих друків та ріжних карт і плянів. Из огляду на млявість самого з'їзду та вистава була чи не найцікавішим предметом для учасників.

Товариство Нестора-літописця удержує ще невеличкий музей і бібліотеку, що числить коло 3000 творів у звиш 6000 томах; при бібліотеці є рукописний відділ. Членів товариство має над півтора сотки і вони ділять ся на 3 категорії: почесних, дійсних і коре-

¹⁾ Важнішими питаннями займали ся: В. Антонович українською археологією, Лучицький суспільно-економічними відносинами на Україні ХІІ—ХVІІІ ст., Соболевский теорією полянських Великоросів (з того поводу вивязала ся полеміка, де брали участь усі визначніші члени товариства), О. Левицький українськими церковними відносинами Х І і ХVІІІ ст. і ин.

спондентів. Між членами товариства є багато визначних українських учених і в загалі російських авторитетів.¹⁾ Вкладка виносить 5 руб., а загальний дохід товариства разом із міністерською субвенцією і доходом із публичних курсів досягає до 5.000 рублів.

Ще згадаємо дещо про публичні курси товариства, які з початком сього року напсували не мало крови нашим львівським „руским“ і їх органи „Галічанінові“. Як ми сказали вище, історичне товариство Нестора-літописця заініціювало в 1896 р. публичні виклади для Киян, які відбуваються в університетському будинку. Одначе перед кождорічним оголошенем тих курсів мусить поодинокі теми прелегентів потвердити петербурське міністерство. Розумієть ся, „небезпечні“ для російської імперії відчити міністер завсєди вичеркує і така доля стрінула кілька разів предложені теми в української історії чи письменства. Аж в 1903 р. російський міністер перепустив один курс історії України XVI ст. (проф. Лучицького), а з початком 1904 р. повний курс історії української літератури до виступу Котляревського (проф. Перетца). Наші часописі подали звістку, що се курс офіційально-університетський, хоч по правді від нього він багато ріжнить ся, а „Галічанін“ в д-ром Ю. Яворським стояв при тім, що поки „русская“ наука в Росії не буде підчинена Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові, поти на київським університеті не почувєть ся ані словечка про українську історію чи літературу. Вивязала ся ціла полеміка, якій, як звісно, положив конець сам проф. Перетц, розтороцивши своїм письмом, писаним до д-ра Франка, всі категоричні заяви москвофільського прогностика.

В кінці важна справа. Безперечно, київське історичне товариство Нестора-літописця багато причинило й причиняє ся до історичного пізнання України; правда також, що наука стає що раз більше інтернаціональною, і імператорська Академія Наук у Петербурзі видає не тільки по російськи, а незабаром випустить

¹⁾ Між почесними членами є: гр. П. Уварова, (М. Максимович), В. Антонович, В. Ягич, А. Веселовский, в. Ламанский, М. Владимірскій-Буданов, М. Сумцов і ин., а між ними і наш автор »праруської« мови А. Петрушевич. Дійсними членами між ин. є: (Костомарів), П. Житецький, М. Грушевський, В. Науменко, М. Дашкевич, І. Линниченко, О. Левицький, В. Доманицький, М. Біляшевський, Ів. Степенко, А. Шахматов, В. Міллер, В. Перетц, Р. Брандт, А. Соколовский і ин., а між ними знов »перла« Т. Фльоринский.

у світ кілька наукових праць в українській мові і навіть (пог-
 endum! для галицьких „русских“) галицькою фонетикою, то
 все таки нашим закордоновим братам не слід би побіч київського
 історичного товариства забувати справедливого вислозу варшав-
 ського польського археологічного річника п. в. „Swiatowit“
 (1901, т. III): „kto pisze po niemiecku (цензор не пропустив
 би „po rosyjsku“), należy bezwarunkowo do niemieckiej
 literatury, a jeżeli nauka polska istnieje ma jako polska, ko-
 rzyść przynosić krajowi, — wzrastać ona musi na gruncie ro-
 dzimym; przeniesiona na obcy grunt przestaje być na-
 szą!“ А ми маємо у Львові Наукове Товариство ім. Шевченка,
 що його цілі далеко висні й симпатичніші для синів України.

Іван Кривецький.

3 сучасного робітницького руху.

---

1. Міжнародний антимілітаристичний конгрес в Амстердамі.

Приповідка Римлян „si vis pacem, para bellum“ правдива ще й досі, дарма, що від того часу, коли вона повстала, минули вже віки. І тепер ми справді живемо в часах „оружного супокою“. Держави цивілізованого світа вже довгий час не вели між собою війн, а все таки кожда держава старається безупину збільшувати число своїх військ, уліпшувати узброєне, а при тім зберегти як найбільший авторитет армії супроти решти людности. Ся тенденція проявляє ся навіть у т. зв. нейтральних державах, як Швайцарія, Бельгія, що не потребують боятися війни з сусідами, а також у Злучених державах Північної Америки, які не задовольняють ся вже своїми успіхами на полі продукції, а хотіли-б також оружною силою імпонувати „старому світови“. Одним словом, наші часи, се часи мілітаризму, який своїм тягаром пригнітає весь цивілізований світ. На військо віддає кожда держава найбільшу часть своїх доходів, до війська посилає кожда нація найліпших своїх синів, і сей податок гроша і крови стає для людськості що-раз важший. І власне наші часи, се часи дуже численних проб знайти способи полагоджування конфліктів між державами без війни, щоб тим самим усунути потребу удержування таких величезних армій. Одначе з усіх тих проб поки-що ані одної не можна назвати хоч трохи вдачною і держави на перекір усяким „лігам супокою“ що-раз пильнійше зброять ся, а на європейським небі дуже часто збирають ся грізні хмари — погрози війни.

І годі, щоб було инакше. Суперечність інтересів поодиноких держав така велика, що коли дійде до конфлікту, то ніякі фрази

не в силі його усунути, а коли якій державі трапляється нагода розширити чи свої посілости, чи свої впливи коштом сусіда, то в кут ідуть усі деклямації про висшість солом'яного супокою над золотою війною. А щоб могли розв'язати конфлікт на свою користь, щоб могли скористати з даної нагоди, на се треба приготувати оружну силу.

А хоч би навіть здійснили ся мрії тих фантастів, які хотять довести до загального супокою і розоруження в суспільнім устрою, опертім на загальній суперечности інтересів і на загальнім визиску, хоч би навіть дійсно винайдено дорогу до полагоджування конфліктів між державами без війни, — то чи тоді людськість уже визволить ся з ярма мілітаризму? О, ні! Адже кожда держава окрім „заграничного ворога“ має також „ворога домашнього“ і власне в теперішніх часах оружного супокою поборюване того „домашнього ворога“, се перша задача армії.

А той ворог, се величезна армія незадоволених, яка на цілім сьвітї зростає безнастанно. Се ті, що на перекір теоретичній свободі і рівности перед правом не мають навіть права до праці, що відділені від знарядів праці мусять на переїну то продавати свою силу за таку ціну, яка ледви вистає на мінімально людське удержане, то знов гинути в голоду підчас безробіття. І в міру того, як серед них зростає сьвідомість їх положення, вони в покірних, що здавали все на божу волю та потїшали ся надгородою по смерті, роблять ся ворогами суспільного устрою, який засуджує їх на таку незавидну долю, а що правним виразом і запорукою того устрою являєть ся держава, то вони стають, мусять ставати ворогами держави. І в міру того, як робітницька кляса осьвідомлюєть ся й організуєть ся, як серед неї зростає бажане свободи і добробуту, кріпшає також „домашній ворог“ держави і вона мусить що-раз більше напружувати свої сили, аби могли оборонити ся перед ним.

Безнастанна боротьба держави зі своїми-ж горожанами, яких вона уважає своїми ворогами, се поява, яка тягнеть ся червоною ниткою через усю історію еманципаційного руху людськості. Докази на се знайдете всюди, навіть у таких „свобідних“ державах, як Швайцарія, Франція, Злучені держави Північної Америки і т. п., а що вже говорити про иньші, менше свобідні. Для ілюстрації наведемо кілька примірів.

Зачвім хоч би від Франції, звідки угнетена людськість у-перве почула великі оклики „свободи, рівности і братерства“...

„Особливо войовничо настроєна буржуазія першого мая, в весняне сьвято робітницької кляси, коли робучий нарід усіх країн почував себе одною родиною, чує свою силу. В Фурмі в північній Франції в той саме день спробувано в-перве бездимний порох і нову систему оружя Лебеля не лише на дорослих робітниках, але й на одинацятилітніх дітях, на молодих дівчатах і жєнщинах. Робітницька кров осьватила нове узброєне і нову армію Франції! Кілька днів перед сею подією робітники розпочали страйк. Не вважаючи, що Фурмі було в стані облоги, вони рішили відсьвяткувати супоківно першого мая, свою велику надію на будуче виволєне, символ будучого щастя. По родиннім обіді та театральнім поранку устроїли страйкарі сьвяточний похід: на переді йшли діти й молода дівчина, по тамошньому звичаю, з розвитими вітками в руках, а за ними йшла купа робітників із жінками. В отсю сьвяточно настроєну купу випалила буржуазійна армія, без попереднього остереження; без бубнення, як сього вимагає закон. На землі лежало одинацять трунів: пятеро дітей, чотири дівчини, два батьки родив. Кулі провертіли стїни сусїдніх домів і поранили багато робітників та їх дітей, які навіть не брали участі в сьвятї.“¹⁾

В Італії весною 1898 р. вулиці спливали кровю страйкарів, полки за полками йшли, аби оловом нагодувати голодних, а буржуазійна інтелїгенція махала з вікон і балъконів хусточками, плєскала в долонї і кричала в дикій радості: „Лїпше цїляйте! Не хибляйте!“ Так розправляєть ся держава, що виконє панованє буржуазії, з „домашнім ворогом“ в імя „загального добра“...

В осєни 1902 р. вибух у Жєневі генєральний страйк, підчас якого правительство, вибране самим народом, не завагало ся ужити війська — народньої міліції. Вправді коло 400 горожан не ставило ся до служби, з чого одначе лише 15 мало відвагу заявити, що їх переконаня забороняють їм іти проти своїх снівгорожан-робітників, коли решта шукала вищих викрутів, — але більшість усе таки дала себе ужити до „привертаня порядку“ і супокійний демонстраційний похід, проти якого їх вислали, перемїнив ся на катованє безоружних робітників, жєнщин і дітей. Буржуазія в вій-

¹⁾ Гюберть Лагардель, Пролєгаріатъ и армія. Лондонъ, 1902.

ськових мундурах забавляла ся ловами на робітників, які їй видавали ся небезпечними; кавалеристи, що складають ся виключно з богатих горожан, бо мусять своїм коштом удержувати коний, заховували ся не ліпше російських козаків. Один із очевидців тої нагінки кавалеристів, т. зв. „гідів“, устроєної 10 жовтня 1902 р. вечером, Зандмаєр, так її описує в женеvській газеті „Le Socialiste Démocrate“ :

„Ми стрічаємо досить численну публику, мужчин, женщин, дітей, видимо навіть діточу повозку. Всі йшли поволи, аж нараз побачив я дванацять кавалеристів із голими шаблями, як летіли на нас, гальопуючи вулицею і тротуарами, посеред юрби, рубаючи на право і на ліво. Я ледви успів зі своєю сестрою сховати ся в двері одного дому, як попри нас пролетіли три кавалеристи. З отворених дверей я бачив тоді факт обурюючий, неймовірний. По тротуарі бігла мов безумна юрба, головно женщины; отворений був лиш один корідор, який швидко заповнив ся; решта женщин стовпила ся перед домом, а „гідів“, в'їхавши на тротуар, відрізали їм відворот і почали їх бити шаблями. Я бачив, як удари шабель сипали ся в корідор, наповнений народом, бачив, як пять чи шість осіб, що дивили ся з партеру, дістали удари шаблею за те, що не могли здержати ся, аби не крикнути до тих звіврів: „Ровбійники!“ Я видів, як жандарми викидали з корідорів мужчин і женщин і як на них полювали „гідів“. Попри мене проїхав офіцер, я не міг здержати ся, аби не крикнути до нього: „Арештуйте-ж нарешті тих дикунів!“ Він змірив мене очима і крикнув: „Ви Швайцарець?“ Я не успів йому відповісти: „О, так, і я в сей момент соромлю ся сього!“ — як він поїхав далі, керуючи тими ловами на людий.“

Такі випадки повтаряють ся в Швайцарії новішими часами що-раз частійше, а й сей рік не був виїмком. Очевидно, що те саме, або ще гірше дієть ся в иньших державах.

А німецький цісар Вільгельм II, який має ту добру прикмету, що говорить те, що иньші лиш думають, у своїй промові до рекрутів 1892 р. сказав між иньшим :

„Рекрути, перед віттарем і слугою Бога ви присягли мені вірність. Ви ще завадто молоді, аби зрозуміти всю вагу того, що тут було сказано, але передовсім старайте ся безоглядно слухати наказів та інструкцій, які вам дадуть. Ви се присягли мені, діти моєї гвардії, ви стали тепер моїми вояками, ви належите до мене душею й тілом. Для вас нема тепер иньшого ворога крім мого

ворога. Робота соціалістів може довести до того, що я накажу вам стріляти на ваших братів, навіть на ваших батьків та матерій (хорони нас Боже від того!) і ви тоді будете обов'язані без вагання слухати моїх наказів."

Отсі слова одного з наймогутніших володарів у цивілізованім сьвіті найліпше характеризують становище армії супроти „домашнього ворога“.

Ось де причина антімлітаристичного руху, який датується не від нині і сягає глибше, як до заступлення постійного війська народньою міліцією. Коли пролетаріят хоче здійснити свої ідеали, мусить усунути теперішній знаряд влади пануючої класи — державу, яка для оборони існуючого ладу має величезні армії. Значить ся, пролетаріят мусить поборювати армію, еманципаційний рух пролетаріяту мусить бути рівночасно рухом антімлітаристичним. А се тим легше, що армія, се-ж ніхто иньший, як самі пролетарії, і нехай вони тільки зрозуміють, чим єсть для їх еманципаційного руху армія, то теперішній порядок буде позбавлений з'організованої оборони.

Одначе в робітницьких сферах не звертано на се питанє стільки уваги, як на иньші питаєня. Соціяльна демократія, що вважає себе і яку вважають многі одиноким репрезентантом інтересів робітницької класи, в своїй критиці сучасного ладу не пощадила й мілітаризму, а зі шпальт її преси, на її зборах та з уст її послів у парламентах лунав усе оклик: „Ані одного чоловіка, ані одного шельюга на військо!“ Лунав, бо тепер уже декуди починає віяти иньший вітер... Та при всій безпощадности своєї критики більшість соціяльної демократії не йде дальше постуляту заступлення постійного війська народньою міліцією, а також сторонить від антімлітаристичної агітації серед самого війська та серед будучих рекрутів. Коли пр. в 1891 р. на міжнароднім соціалістичнім конгресі в Брісселі голандський анархіст Домеля Нювенгуїс поставив був внесене, аби розвинути агітацію в цілі викликаня загального страйку на випадок вибуху якої-будь війни, конгрес відкинув се внесене.

Лише остатними роками антімлітаристичний рух почав зростати. І так у Бельгії від кільканацятьох літ веде антімлітаристичну пропаганду серед будучих рекрутів та серед вояків організація „Jeunes gardes“ („молоді гвардійці“), що складається в більше як 100 льокальних груп і має над 10.000 членів; далі

„Група бувших вояків — антимілітаристів“. На конгресі „молодих гвардійців“ 1899 утворено „комітет жалоб“, який займаєть ся спеціально публікованем фактів знущання над вояками. Пропаганда ведеть ся й устно і при помочи преси, особливо-ж підчас асентерунку і підчас покликання до служби. З вояками за весь час їх служби удержують висше згадані групи зносини, а в потребі підпомагають їх також матеріяльно. В сій антимілітаристичній пропаганді бере також участь „Бельгійська Робітницька Партія“.

Перед кількома роками розпочав ся живіший антимілітаристичний рух у Франції, ведений подібно як у Бельгії, а також по иньших краях. Між иньшим і по польськи вийшла в Парижі однодівка „Rekrut“.

Очевидно, що сей рух стрічаєть ся з завзятим переслідуванем із боку держави, в чім знов перед веде по старим традиціям Еспанія. Ось кілька примірів тої справедливости в країні інквізиції і католицизму. За передрук справозданя про загальний страйк і антимілітаризм, яке загальна спілка робітників Франції прислала на конгрес до Дубліна, а яке пропустила і віденська цензура, дістав секретар еспанської робітницької спілки Франціско Солер 6 літ, Фр. Рей за наліпленє антимілітаристичного афіша на мурі 4 роки, Кабрера Діац за написанє антимілітаристичної статі 5 літ, Хозе Бергілльос за те саме 15 літ тюрми і т. д. Всі ті васуди повидавали воєнні суди, яким в Еспанії передають прасові справи.

В історії антимілітаристичного руху мати-ме безперечно незвичайну вагу перший міжнародній антимілітаристичний конгрес в Амстердамі (26—28 червня 1904), скликаний за ініціативою звісного теоретика комуністичного анархізму Домелі Ньюенгуйса. Докладний опис перебігу конгресу, зміст виголошених промов, текст прийнятих резолюцій і т. п. полишаємо зовсім на боці, бо се значило-б повторити в зміненій формі все те, що ми сказали доси в нашім огляді. Конгрес, як се розумієть ся само собою, мав задачу обговорити антимілітаристичний рух, його причини, його цілі і його дотеперішній розвиток у поодиноких країнах, та обдумати дороги, якими він має йти далі. Се перша проба дати біляне дотеперішньої роботи і зорганізувати міжнародню акцію проти мілітаризму, і в сім власне головна заслуга конгресу без огляду на практичні результати.

В конгресі крім більшого числа таки голяндських делегатів, що репрезентували 150 різних робітницьких спілок, взяло участь

12 делегатів французьких, 6 англійських (які репрезентували 156.000 копальняних робітників і 100 робітницьких спілок), і по одному делегатови з Бельгії, Швейцарії, Еспанії (від 40 груп), Португалії та Австрії (від спілки чеських копальняних робітників, яка видає анархістичний двотижневник „Omladina“). Коли зважити, що подорож на конгрес вимагала великих коштів, а до того участь у конгресі могла легко наразити делегатів на переслідування з боку їх держав, коли далі взяти в рахунок ту безліч привітних телеграм, листів, справоздань із дотеперішньої роботи та проєктів на будуче, то ініціатори конгресу і всі антимілітаристи можуть бути таким початком зовсім задоволені.

Дискусія вела ся на тему антимілітаризму в відношеню до руху робітницьких синдикатів, до науки, до загального військового страйку на випадок війни, до особистої дезерції зі служби, до держави, до релігії і т. п., а найважніша постанова конгресу, се утворене Міжнароднього Робітницького Антимілітаристичного Товариства, якого девіза: „Ані одного чоловіка, ані одного шельюга для мілітаризму!“ Сю девізу треба розуміти не в змислі соціально-демократичнім, т. є. аби в парламенті голосувати проти військового бюджету, тай на тім конєць, але в такім, аби пролетаріят дійсно відмовив служби в армії.

Задача сеї нової інтернаціоналки — проти чорної інтернаціоналки реакції, яка ширить незнанє і темноту і сїє ненависть та несупокій, і проти золотої інтернаціоналки фінансістів, яким їх патріотизм не перешкаджає служити народам, із якими їх вітчизна провадить війну, коли лиш можуть напхати свої кишені, проти сих двох темних сил оперти ся на міжнароднім братерстві робітників, які, усунувши гнет і визиск, дадуть світови супокій. Вона має старати ся о веденє антимілітаристичного руху ві всіх краях і бути осередком сього руху.

До головного комітету товариства вибрано на конгресі по 2 репрезентантів Англії, Франції та Голяндії і по одному Австрії, Швейцарії, Еспанії та Португалії. Що до членів комітету з иньших країв та націй нерепрезентованих на конгресі, має наступити листовне порозуміне. Довкола сього міжнароднього товариства мають групувати ся всі иньші антимілітаристичні товариства — льокальні, окружні, національні і т. д. Иньші ухвали торкають ся дальшої тактики антимілітаристичної акції. Свою працю закінчив конгрес

виданеш відозви до народів і держав, у якій головний комітет кличе народи до ширеня антимілітаристичного руху і запитує державних керманців, чи і що думають вони зробити для усуненя тягару мілітаризму.

Амстердамський конгрес, се свого рода приготованє до цілої міжнародної акції, се неначе перший крок до дальшого походу наперед. Які будуть його наслідки, се покаже другий конгрес, що має відбутися в червні 1905 р. в Оксфорді.

Для повноти додамо, що першого дня конгресу вечером відбув ся антимілітаристичний мітінг, у котрім взяло участь над 4.000 осіб.

Піднесемо також, що соціяльна демократія не тільки не взяла ніякої участі в конгресі, але також зовсім його промовчала у своїй пресі. Партії, що стремить до захоплення політичної власти, нездорово стреміти до повного усуненя армії, бо та колись, коли вже будемо при власти, може пригодити ся, а також нездорово, аби робітники, які повинні вірити в єдиноспасемість соц.-дем. партії, довідали ся, що ще хтось займаєть ся справою еманципації робітницької кляси. Тільки даром ховає струсь голову в пісок, факти не перестануть бути фактами, а швидче чи пізнійше дійдуть таки до відомости тих, перед якими їх промовчуєть ся!...

Дискусію над тим, чи сей рух для еманципації людськості позиточний чи шкідливий, лишаємо отвертою. Тільки коли хтось без інших аргументів закинув би, що задача, яку має сповнити сей рух, се неможливість, утопія, ідеалізм і т. п., то нехай за відповідь йому послужать слова Нювенгуйса: „А коли нас лають ідеалістами та утопістами, то я відповідаю: так, ми ідеалісти, але ліпше вмерти за ідеал, як жити без ідеалу, ліпше вмерти чоловіком, як жити диким звірем!“

У своїм культурнім поході людськість здійснила вже не одну „неможливість“, не одну „утопію“...

II. Міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі.

Із соціалістичного руху початків 19 в. почали що-раз різче виділювати ся два напрями: соціяльно-демократичний, що виводить свій рід від Маркса й Енгельса, яких доктрини називає науковим соціалізмом, і комуністично-анархістичний, який датуєть ся від Годвіна (конець 18 в.) і Прудона (половина

19 в.) і якого теоретичну будову вели і ведуть далі Бакунін, Крапоткін (уважаний найвизначнішим теоретиком наряду), Елізе Реклю, Домеля Нювенгейс, Жан Грав і п. В міру зросту робітницького руху протягом 19 в. розвивалися і прояснювалися також оба ці напрями, так що тепер уже зовсім ясно видні їх цілі і дороги, якими вони йдуть до них. Соціально-демократія дорогою парламентарної діяльності хоче досягнути політичну власть у краю („політична диктатура пролетаріату“) і силою тої влади завести усуспільнене засобів продукції („колективізм“), отже не зносить державної влади, тільки хоче віддати її в руки пролетаріату і оперти на як найширшій демократизації, ані не зносить системи наємної праці, тільки замість численних приватних роботодавців хоче мати одного роботодавця — державу, яка власне тому, що буде оперта на як найширшій демократизації, справедливо ухвалювати-ме відносини між працею і зарібною платою. Комуністичні анархісти йдуть значно далі і беручи за підставу суспільного устрою „свобідну злуку людей, спілок і т. д. що раз висше відповідно до потреб людського життя, стремлять до знесення державної влади (анархія — бездержавність) і усуспільнення засобів продукції й консумції („комунізм“), при чім виконувана права на консумцію має бути полишена волі одиниці. Природна річ, що дороги, якими ці два напрями йдуть до своїх цілей, мусять бути ріжні. Щоб захопити політичну власть у свої руки, треба мати більшість у парламенті, якої задачею буде перестрій суспільних відносин, значить ся, будова піде з гори, при підмові мас, які вибрали ту більшість. Щоби-ж усунути державну власть і перестроїти суспільні відносини по принципам комуністичного анархізму, на се треба дезорганізувати теперішній устрій і на його руїнах будувати з низу. Соціально-демократичний устрій, се продовжене і видосконалене, комуністично-анархістичний — противенство теперішнього устрою. Задача соціальної демократії: перехилювати державну власть на свою сторону, задача анархізму: ослаблювати її. Головна арена боротьби соціальної демократії: парламент, і то в тим більшій мірі, чим вона сильніша; боротьбу за здійснене анархістичного ідеалу мусять вести самі маси на всіх полях суспільного життя. З одного соціалістичного жерела випливають, як бачимо, дві зовсім ріжні струї, з яких одна чим дальше, тим більше тратить свій первісний характер. Соціально-демократія,

особливо праве її крило (ревізіоністи в Німеччині, Жоресісти в Франції та інші аналогічні напрямки в різних краях, які ще не обявили ся в конкретних формах), се вже лиш релікція соціалізму, а її ліве крило даром силується ратувати ситуацію, зберігати колишні революційні традиції: залізна консеквенція життя переходить над ними до денного порядку. Хто слідить за робітничим рухом у цивілізованім світі, той бачить, як із кожним роком ростуть у силу „праві“ і як що-раз більше загрожена позиція „лівих“, а хоч поки-що все ще перевага по стороні „лівих“, то та перевага з кожним роком слабша. А рівночасно росте також анархізм, який пильно потує успіхи і невдачі соціальної демократії і використовує їх, виказуючи на основі своїх принципів, що успіхи — позірні, а невдачі — конечні.

Сі характеристичні признаки соціальної демократії виявив, особливо при дебатах про міжнародні правила соціалістичної політики та про генеральний страйк, також міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі (14—20 серпня 1904), на який відповідно до постанови льондонського конгресу з 1896 р. були допущені: 1) репрезентанти всіх груп, які стремлять до переіни капіталістичного устрою власности і продукції на соціалістичний устрій власности і продукції і вважають участь у законодавстві і парламентарну діяльність конечним способом до осягнення сеї цілі; 2) всі фахові організації, які хоч яко такі не беруть участи в політичній боротьбі, все таки признають конечність політичної і парламентарної діяльности. Тим самим анархісти виключені. В конгресі взяло участь 476 делегатів, а предмет нарад крім поладження різних вступних та кінцевих формальностей становили отсі справи: міжнародні правила соціалістичної політики (резолуція про тактику партії), колоніяльна політика, еміграція та імміграція, генеральний страйк, соціальна політика і забезпеченє робітників, трости і безробіте.

Закі перейдемо до справозданя з праці конгресу, вважаємо потрібним спинити ся на способі репрезентації на нїм, тим більше, що по причині висланя на сегорічний амстердамський конгрес делегата від Української соціальної демократії в Австрії та Революційної української партії в Росії ся справа була порушена в нашій щоденній пресі. Дотеперішною основою репрезентації на міжнародних соціалістичних конгресах, на яких голосують не поодинокі делегати, а делегації яко одиниці, являєть ся державно-терито-

ріяльний принцип, по якому право репрезентації мають існуючі держави, деякі т. зв. історичні території з державними традиціями (Польща, Чехія) і деякі території, які задля їх устрою можна вважати державними організаціями (Австралія, Канада, Фінляндія). Розуміється, що сей мішаний принцип не видержує ніякої критики, бо коли право репрезентації має Польща або Чехія, то не можна відмовити його Україні, Armenії, Литві і т. д. і т. д. Але виказанем його неадекватності та несправедливості справа не кінчиться, бо ходить про те, який инший принцип поставити замість нього. Більшість соціальних демократів, у яких або поняття державності зрослося з поняттям національності (Німеччина, Англія, Франція і загалом західна Європа), або які поняття державності кладуть вище поняття національності (російська група Плеханова, Поляки в відношенню до Литви і т. п.) хвилять ся до того, аби делегації на конгресах групували ся по державам. Однак такий спосіб репрезентації випав би на некористь недержавних націй. Коли-ж прийняти за підставу групування делегацій по національностям, то по перше західно-європейські соціальні демократи побоюють ся, що з огляду на велике число націй у східній і середній Європі вони легко могли-б бути переголосовані, а по друге і тут трудність не кінчиться, бо так в одноцілних що-до національності державах, як і в поодиноких націях може бути більше соціалістичних груп, а досвід учить, що тих груп творить ся що раз більше. Дати голос кожному делегатови з окрема також не буде розв'язкою справи, бо тоді та група мала-б перевагу, котра змогла-б вислати на конгрес найбільше число делегатів. Вся трудність у виборі системи репрезентації походить звідси, що соціальна демократія вважає свої міжнародні конгреси органами з законодавчою властю, яких ухвал усі партії, що складають ся на міжнародню соціальну демократію, мусять слухати. Коли би власть лишити локальним конгресам, а міжнародне бюро і міжнародні конгреси служили би лише для посередництва між поодинокими партіями, для виміни думок та для удержування евіденції партійної праці в різних краях, тоді відпав би і спір за систему репрезентації. Але на таке поставлене квестіє не дозволяють централістичні тенденції соціальної демократії, через які розбила ся ще перша інтернаціоналка, з котрої, як звісно, викинено з половину членів — противників централізму під проводом Бакуніна, після чого наслідком надмірної утрати „крови“ ціла інтернаціоналка зникла...

Першу пробу розв'язати се питанє зроблено на париськім конгресі 1900 р., на яким кожній „національності“ (т. є. державі або території) признано два голоси — для того, що в деяких краях істнували тоді дві ворожі соціалістичні партії, а в иньших знов в одній партії були два меньше чи більше ріжні напрями. Протягом 4 літ, які минули від париського конгресу, справа стала ще більше скомплікована, головно в Росії, де організація пролетаріату з природи річи дифференціюєть ся по національностям, а справа з'єднання національних організацій в одну партію наслідком державних тенденцій Великоросів і Поляків супроти иньших, недержавних націй, не пішла ні трохи на перед, а хіба ще посунула ся в зад. З тих причин міжнародне соціалістичне бюро заняло ся ревізією прийнятої на париськім конгресі системи репрезентації, але не можучи знайти путнього виходу, лишило поки-що все по давньому, т. є. що „національностям“ (в више сказанім розуміню), записаним у бюрі до амстердамського конгресу, признано по 2 голоси, якими мають поділити ся дві найсильніші партії, а всі иньші групи (як національні так і утворені з причини ріжницї поглядів) нехай підчас голосованя прилучують ся до одної з двох партій з правом голосу.

Наслідком такого рішення справи потерпіла між иньшим делегація Бунда, вложена в 8 членів, і українська делегація в особі д. Миколи Ганкевича. Бундови мимо того, що він удержував безпосередні зносини з міжнароднім соціалістичним бюро, полишено злучити ся або з російськими соціалдемократами групи Плеханова, або з соціалістами-революціонерами, а коли група Плеханова, в якою він хотів злучити ся, заявила ся проти злуки, бо маючи лише 7 членів, в разі злуки з 8 Бундівцями бояла ся їх переваги на нарадах делегації, устроєно на сей раз справу так, що коли-б Бунд у якійсь справі рішив иньше, як група Плеханова, тоді голос тої групи неутрачуєть ся голосом Бунда. Що-до української делегації, то самого її мандату ніхто не квестіонував, а навіть не міг квестіонувати, бо рішено, що кожда делегація сама верифікує свої мандати, — тільки не признано їй окремого голосу, лишаючи прилучити ся для голосованя до одної з делегацій (австрійської, польської або російської), причасних у чім будь із українською територією. Обі покривджені делегації запротестували проти такого рішення справи перед пленум конгресу, але конгрес перейшов над їх протестом до денного порядку.

Цілий сей інцидент служить тільки одним доказом більше, як тяжко соціяльній демократії підняти ся висше теперішніх державних рамок. Очевидно не в теорії, бо ще льондонський конгрес (1896) ваявив, „що заступаєть ся за правом усіх націй рішати самим про себе і симпатизує з робітниками кожного краю, який тепер стогне під ярмом мілітаристичного, національного або якого иньшого деспотизму“, — але коли ходить про те, аби признати кожній нації рівноправність на своїх конгресах, тоді справа виглядає инакше і все таки найліпше виходять *beatī possidentes* — делеґації державних націй... Коли-б не те, то можна-б добре убавити ся тим замкненем реєстру націй на париськім конгресі.

Як ся справа буде полагоджена на будуче і чи на найблизшим конгресі українська (і всі анальоґічні) делеґація мати-ме право голосу, поки-що не знати, а партійна преса нічого про се не каже, хоч українські соціяльні демократи повинні би і в своїй і в заграничній пресі піднести сю справу і старати ся довести її до справедливого полагодженя.

Переїдїм до поодиноких справ, обговорюваних на конгресі. Завважимо, що над усіми справами, перечисленими висше, радили найперше комісії, які на пленум конгресу вислали свого референта і готову резолюцію.

В справі кольоніяльної політики прийато резолюцію, в якій конгрес, зазначивши нищенє природних богатств по кольоніях та важкий, часто кривавий гнет автохтонного населеня, вкладає на соціялістичні партії ріжних країв та на їх парламентарні клуби обовязок: „1) опирати ся безоглядно кождому імперіялістичному та протекціоністичному внесеню, кождому походови для здобуваня кольоній і кождому мілітарному видаткови на кольонії; 2) поборювати всякий монополь, усяку велику концесію і остро вважати, аби богатств кольоній не загарбувала для себе кляса капіталістів; 3) подавати безоглядно до відомости загалу всі насильства, яких жертвами падає автохтонне населенє; жадати для нього як найсильнійших охоронних мір проти військового варварства і проти капіталістичного визиску і головно вважати, аби його не обробовувано хитрощами або насильством з його маєтку...; 4) жадати для автохтонного населеня стільки свободи і самостійности, скільки може перенести його розвиток, маючи на увазі, що ціль, се повна еманципація кольоній; 5) веденє загра-

ничної політики, яка наслідком природного розвитку плітократичної системи що-раз більше підпадає під тайний вплив плітократичних клів, піддати під парламентарну контролю.“

В тій самій справі конгрес ухвалив різку резолюцію-протест проти гнету Індії Англіїцями. На конгресі був між иньшими також один делегат із Індії, 80-літній старець Dadabhaj Nawroji, який змалював гнет своїх земляків під англійським правлінням. „Англія — говорив він — мало пожертвувала крові для Індії. Найнещасливіші індійські народи мусіли самі давати податок крові, потрібний для їх закріпощеня. З двох сот мільонів рупій, які Індія складає річно в податках, іде 100 мільонів на пенсії англійським урядникам, що були в Індії, і ті гроші конесумують ся поза границями краю. В руках Англіїців копальні й багаті природні скарби краю. Англіїські капіталісти і купці витягають в Індії що-року 200 мільонів рупій, які пропадають для краю. Наслідком того висихають жерела багатства. З 200 мільонів Індійців по урядовим даним мільон не в стані паїсти ся що-дня. Тому лютує пошесть і холера“ — і т. д. і т. д. Так виглядає панованє найкультурнійшої держави...

Заки підемо далі, позволимо собі звернути увагу на те, що конгрес ухвалив „жадати для автохтонного населеня стільки свободи і самостійности, скільки може перенести його розвиток“. Що се значить, се знають дуже добре всі підбиті, недержавні нації, се знаємо й ми, Українці, безліч разів чуючи від польсько-шляхотського сойму, що він заспокоює усі наші дійсні потреби... Але що се значить в ухвалах конгресу, який називає себе соціалістичним, який продовжує традиції иньших соціалістичних конгресів, отже й льондонського (1896 р.), де всім націям признано право рішати самим про себе? Хто-ж має рішати, скільки саме свободи та самостійности може перенести розвиток кольоніяльного населеня? Чи не ті самі буржуазійні парламенти, які дозволяють на теперішній визиск і гнет кольоній, парламенти, в яких соціалісти, не вважаючи на так довгу парламентарну діяльність, не мають майже ніякої сили, а найсильнійший з їх парламентарних клубів, німецький, не міг навіть оборонити своїх виборців від погрому підчас страйку в Крмічові? Ті парламенти не послухають соціалістів певне також у своїй кольоніяльній політиці! А хоч би навіть у тих парламентах і мали соціалісти власть,

то хто їм дав право рішати, скільки свободи і самостійности може перенести розвиток сего чи того народу? Бути свобідним і самостійним, се сьвяте право народів, а хто як будь обмежує се право, той нехай не строїть ся в маску свободи! З принципіяльного боку така ухвала, се порушенє свободи, якої одинокими оборонцями хотять видавати себе соціяльні демократи; тай тактичними оглядами годі оправдати сю ухвалу, бо-ж буржуазійні парламенти дають кольоніям стільки свободи і самостійности, скільки випадає інтересам буржуазії, і лиш тоді послушали би соціяльної демократії, коли-б се не противило ся інтересам буржуазії.

Комісія для еміграції та імміграції предложила конгресови резолюцію, яка звертаєть ся проти законних обмежень еміграції, а за те жадає від правительств поборюваня обставин, що викликають импорт робітників для обниженя робітницької платні, домагаєть ся законодавчих реформ у напрямі признаваня емігрантам горожанських прав у новім краю і привертаня їм тих прав на випадок повороту в старім краю, а в кінці взиває соціялістичні організації до просьвітної та організаторської праці між іммігрантами, яка має запобігти тому, щоб вони давали уживати себе капіталістам за оруже до обниженя робітницької платні.

Проти сеї резолюції ставлять делегації голяндська, американська та австральська свою, де приймають точки повисшої резолюції, але також заявляють ся проти импорту робітників низших рас, як Китайців, Неґрів і т. д. По короткій дискусії конгрес відложив сю справу на пізнійше, евентуально до найблизшого конгресу.

В справі соціяльної політики і безпеки робітників прийнято резолюцію з жаданем безпеки робітникам достаточного удержаня на випадок недуги, нещасливого випадку, нездібности до праці, старости, ваґитности, материнства та безробітя — з тим, аби забезпечуючі інституції були під управою забезпечених та щоб заграничні робітники підпадали під ті самі постанови, що й автохтонні.

Трохи клопоту було зі справою тростів та безробітя. Резолюцію, уложену комісією, конгрес признав недостаточною, на що комісія заявила, що вважає неможливим обняти обі справи одною резолюцією, і просила, аби справу безробітя полишити на боці. Що-ж до самих тростів, то в пізнійше ухваленій резолюції признано, що вони, усуваючи конкуренцію між поодинокими підприєм-

цями, заострюють конфлікт між класом капіталістів і класом робітників, і ухвалено, що соціалістичні партії мають держати ся в далека від законодавчих проб в цілі усунення або обмеження тростів, бо ті проби не можуть довести ні до чого.

Найважніші для ідейної характеристики конгресу були дебати над міжнародними правилами соціалістичної політики і над генеральним страйком і тому ми присвячимо їм більше уваги, як обговореним доси точкам, що входять в обсяг т. зв. робітничого законодавства, яке, як ми вже мали нагоду зазначити¹⁾, лежить також в інтересі капіталістів і їх організації-держави і якого домагаються не тільки соціальні демократи, але в меншій або більшій мірі й інші поступові та демократичні партії. Коли ті справи для ідейної фізіономії конгресу характеристичні лише посередно, то дебати над партійною тактикою і генеральним страйком відкривають цілу душу соціальної демократії.

Субстратом для дискусії про міжнародні правила соціалістичної політики послужила резолюція в справі тактики, принята на партійнім конгресі німецької соціальної демократії в Дрездені 1903 р.²⁾ і предложена делегацією соціалістичної партії Франції (Гедистів) до прийняття міжнародньому конгресови. Основний тон сеї резолюції, се рішучий осуд ревізіонізму і заява, що соціальна демократія не може стреміти до участі в правліню серед буржуазійної суспільности.

Злагодити різкість сього тону мала резолюція Адлера (Австрія) і Вандервельде (Бельгія), в таким самим змістом, а навіть по части й текстом, як і дрезденська, тільки автори усунули з неї осуд ревізіонізму, замазуючи відповідні місця загальними фразами, а що-до участі в правліню серед буржуазійної суспільности, то автори обмежили ся відновленем і потвердженем резолюції Каутського, прийнятої на конгресі в Парижі 1900 р., в якій заявляє ся виразно, що тільки в примусових ситуаціях соціаліст може вступити в склад буржуазійного правительства і що таке прийняте

¹⁾ »Три з'їзди«, ЛНВ. 1904, кн. V і VI.

²⁾ Отя резолюція надрукована в повнім тексті в мойй статі »Три з'їзди«, ЛНВ. 1904, кн. V, стор. 88—89 (науковий відділ). Предкладаючи її міжнародньому конгресови, пропущено з неї перший (4-стрічковий) уступ чисто льокального і хвилевого характеру.

уряду, се жертва, принесена соціальною демократією, жерело клопотів і небезпек, від яких часом не можна відтягнути ся, але до яких ніколи не стремить ся. Адлер і Вандервельде мотивували свою революцію тим, що міжнародній конгрес повинен дати лише принципіальну заяву, а не видавати засуду на сей або иньший напрям.

Резолюцію Адлера-Вандервельде відкинула комісія 24 головами проти 16, а прийняла дрезденську резолюцію 27 голосами проти 3 при 10 абстіненціях. Конгрес відкинув резолюцію Адлера-Вандервельде 21 голосами проти 21, і прийняв дрезденську резолюцію 25 голосами проти 5 при 12 абстіненціях.

Крім того в справі тактики поставлено резолюцію, яка вважає конечним, „аби в кождім краю супроти буржуазійних партій була лиш одна соціялістична партія, як єсть лиш один пролетаріят“, і вкладає на соціялістичні організації обовязок старати ся довести до тої єдності. Отсю резолюцію прийняла і комісія і конгрес одноголосно.

Отже на перший погляд усе як слід... Резолюцію, що взиває до єдності, ухвалено одноголосно, а що-до тактики прийнято резолюцію ортодоксів-марксістів, значить ся, найвисший міжнародній трибунал осудив німецьких ревізіоністів, французьких міністеріалістів та всяких иньших опортуністів. Побідили марксісти, ті непримиримі, ті революційні, ті, що ні на волос не сходять зі становища клясової боротьби...

Та чи справді? Чи справді їх побіда і чи справді єсть яка принципіальна різниця між ними і осудженими найвисшим міжнароднім трибуналом опортуністами?

Чи справді резолюція, хоч би й прийнята одноголосно, в силі довести до єдності в такій Росії, де соціальні демократи групи Плеханова, соціялісти-революціонери, Бунд і різні меньші групи тратять на взаємне поборюванє себе чи не більше енергії, як на поборюванє спільного ворога; де Плеханов, якому дотепно сказав Адлер, що не штука дійти до одноцільної тактики, коли викидаєть ся з партії всі опозиційні елементи, диктує всім иньшим соціально-демократичним групам: „Або піддавайте ся без ніяких застережень під мою диктатуру, або не маєте права називати себе соціальними демократами!“; де делегат соціялістів-революціонерів у комісії, котра власне приймає одноголосно резолюцію що-до єдності, заявляє, що в Росії єдність неможлива? Або може між польськими

партіями, що коли-б лише могли, то найперше кинулись би одна на другу, а не на царат? Чи може ві Франції, де делегати обох ворожих ґруп немов на клини заявляють, що вони дуже раді єдності, коли противник покине своє дотеперішнє становище і стане на становищі свого противника, при чім ні одні ні другі, розумієть ся, й не думають поступати ся зі свого? Чи може революція зможе зупинити роздвоєнє і скріпити єдність у Німеччині, де та єдність тільки формальна і де марксісти мають верх лише в резолюціях, а ревізіоністи в практиці?

А результат голосованя над дрезденською резолюцією — 25 за, 5 проти і 12 абстіненцій — що він говорить? Тих 12 абстіненцій, се ті, що ще вагали ся, чи піти за Жоресом, але вже не могли йти за Бебелем. Куди заведе їх дальший розвиток, вправді не знати на певно, але мабуть вони швидше рішать ся піти до Жореса, як вернути до Бебеля. А тепер се значить, що резолюцію про тактику прийнято властиво 25 голосами проти 17, — чи не гірка се побіда, особливо, що між побідженими бачимо з виїмком одної Аргентини самі найкультурнійші країни: Англію з кольоніями, Бельгію, Данію, Голяндію, Францію, Швайцарію, Швецію, Норвегію, де еманципаційний рух робітницької кляси повинен би бути найсильнійший і по принципам найчистійший? Чи не гірка се побіда при помочи таких відсталих країн, як Австрія, Чехія, Болгарія, Іспанія, Угорщина, Італія, Польща, Росія, Японія? Чи не значить се, що з розвитком культури чистота соціально-демократичних принципів сходить усе низше?

Се говорить результат голосованя, — а що-ж іще скаже дискусія, та незвичайно поучаюча дискусія, в якій обі сторони наговорили собі стільки гіркої правди в очи?!

Жорé говорив до Німців: „Соціалістичний сьвіт дожидав від вас, від того дрезденського конґресу, який відбув ся після побіди трьох мільонів голосів, усталеня політики. В вашій пресі ви голосили: „Наша держава! Наш сьвіт!“ Ні, держава ще не ваша... І вашу безсильність до діяльности сховали ви перед власним пролетаріатом, перед міжнароднім пролетаріатом, за непохитність (intransigence) теоретичних формул, які ваш знаменитий товариш Кауцкі буде вам доставляти до кінця свого життя... Німецький пролетаріат не має в своїй історії революційних традицій. Загальне виборче право він не здобув собі на барикадах, але дістав з гори... Коли Бебель у парламенті з приводу афери Крупа в подиву гіднім

виступі проти німецького цісаря промовив сьмілими словами, які ми перекладали і ширили, саме тоді бачили ви себе змушеними в офіційній органі вашої партії, в журналах, які щоденно денунціювали мене як великого деморалізатора пролетаріату, як „великого злочинця“, — коли німецькі підприємці змушували соціалістичних робітників по варстатах підписувати підданчі ґратуляційні адреси до цісаря, т. є. бити вас самих по лиці, тоді ви бачили себе приневоленими радити їм не відмовляти підписів. І так ви все ще притуплюєте, каламутите, ослаблюєте в німецькім пролетаріаті ту історично занадто слабу силу недостаточної революційної традиції.“

І відповідав йому Бебель: „Зараз по тій несподіваній для мене побіді сказав я, що поки-що не можна багато змінити. В нас ті три мільйони ще не вистарчають. Але заждіть, як будемо мати 7 і 8 мільйонів, тоді побачимо. А що-ж ви зробили? Кажете, що вратували сьвітовий супокій? Де-ж він був загрожений? Говорили й ми про нього. Але в противенстві до нас ви голосували за бюджетом військовим і фльотовим, за бюджетом кольоніяльним, за посередніми податками, за тайними фондами і таким чином підпирали все, що може підкопати сьвітовий супокій... Коли у вас між підприємцями і робітниками прийде до конфлікту, то й радикальні міністерства вживають державної власти, щоб вопіючим до неба способом насилувати робітників. В остатніх літах не було у Франції ні одного більшого страйку, де не вживано би війська проти робітників, як за міністерства Вальдек-Руссо-Мільрана, так і тепер за міністерства Комба. І так два рази в Армантієрі, далі в Бресті, в Лілі, в Рубе, в Марсилії, на Мартівіці і т. д., а щойно вчора (18 серпня 1904) знов проти робітників скла в Нормандії. В падолисті минулого року париська поліція вдерла ся безстыдно, насильно до біржі праці і зранила при тім не менше як 70 робітників. Та коли партійний товариш Веян виїс у палаті інтерпеляцію, в якій жадав покараня поліційного комісаря, що командував у тій справі, часть Жоресістів голосувала проти такого денного порядку... Тактика Жореса не жене буржуазійних партій на ліво, але змушує соціалістів на право. Мільран вступив до міністерства соціалістом. Та на париській виставі 1900 р. приймав російського царя і дістав за се російський ордер, а на міжнароднім робітницькім конґресі ніхто з товаришів не міг його побачити, а вже й не говорити, аби промовив хоч слово привіту. А коли

делегати конгресу, сповняючи обов'язок вдячності і пієтизму, з'явилися на Пер Ляшеві коло муру, під яким масакровано комунардів, те саме правительство, до якого належав Мільран, вислало репрезентантів буржуазійної земської трійці: інфантерію, кавалерію й артилерію, і наказало поліції розігнати делегатів. Ледви Зінгер міг говорити пару минут.

І говорив Рапен із Льозанни, виказуючи неконсеквенцію дрезденської резолюції: „Дрезденська резолюція зажадує абсолютно участі в правліню. В якій правліню? В центральній? А що-ж із федеративними державами, як Швайцарія? А що з громадою? У нас громади і кантони мають часто однакові законодатні й адміністративні права. На приклад держава й місто Женева мають майже однаковий бюджет і однаковий правний круг діяльності, — до чого-ж дійдемо? Не сьміємо брати участі в правліню кантона Женеви, але можемо в правліню міста Женеви?“

Або цінні признання з уст соціяльних демократів про зріст анархізму, якому звичайно в партійній пресі відмовляється рація існування і випикується некрольоги. І так Немец із Праги говорив: „Уже нині бачимо наслідком тої безпрінципної тактики зріст анархізму в Берліні, в Швайцарії і в Австрії в руху копальняних робітників.“

А сьвідонство Мора з Берна: „В Женеві мали ми соціялістичного міністра Тіебо, і соціялістичний рух там у повнім занепаді, а горою анархізм. Літами поборював я анархістів, але волю як анархіст покласти голову під топір ката, ніж як соціяліст сісти на мягкий міністерський фотель. Коли радикали дають нам міністерську теку, то на те, аби зробити з нас покірних домашніх скотів. Вульшлетер, один із наших найенергічнійших людей, є тепер міністром у Базелі, але для агітації зовсім пропав. Енергічною агітацією осягнемо більше, як соціялістичними міністрами. Обставини псують і найліпших і на міністерських становищах роблять їх безсильними. В Берні маємо соціялістичного міністра фінансів і він працює як найліпше і ціла буржуазія подивляється його, але-ж чи на те робітники боролися 30 літ, аби один із наших упорядкував фінанси буржуазії?“

„А анархіст — пише Нювенгуїс в „Les Temps Nouveaux“ (ч. 18) — слухав усе те і — сьміявся. А коли-б йому було вільно промовити, сказав би: Жоре має рацію, повну рацію, але й Бебель також має рацію. Велике зло не лежить в особах, — се

зовсім байдуже, чи ті особи називають ся Жоре чи Бебель, чи се випадкові ревізіоністи чи революціонери на конгресах; велике зло лежить у парламентарній системі. Бебель і його товариші зупинили ся, побачивши, як Жоре поховзнув ся." А в иньшій місці: „Найцікавійше, що два парламентаристи, які по принципу повинні мати такі самі погляди, говорять собі такі острі слова правди.“

Повисші голоси дискусії подали ми тому, бо вони дають дещо фактичного матеріалу про соціально-демократичний, а по части й анархістичний рух у західній Європі, а по друге кидають і деяке ідейне освітлене на соціально-демократичний рух. Лишаючи фактичний матеріал без коментаріїв, завважимо лише, що дійсно мало коли люди, які все підносять, що опирають ся на тих самих принципах, говорили так ріжними мовами. Одні й другі мають рацію, кождий з иньшого становища, тільки що становище Жореса та иньших опортуністів, се консеквенція (хоч доведена до крайніх границь) парламентарної діяльності, признаної єдиноспасаємою для партії — єдиної репрезентантки інтересів пролетаріяту, коли становище Бебеля і тов. неконсеквентне і являєть ся уступленем зі становища парламентарної діяльності, мимовільним, викликаним konieczністю самооборони зворотом у бік ненависного, оплюгавленого та проскрібованого анархізму. І тут пригадуєть ся історія з „молодими“ з 90-их років 19 в., котрі за ті самі аргументи проти діяльності німецької соціальної демократії, якими тепер при оплесках усіх „революційних“ товаришів гримить Бебель, per fas et nefas повилітали з партії..

Хто сказав а, мусить сказати й б, або повисне в повітрі. Признавши раз єдиноспасаємість парламентарної тактики, треба прийняти на себе всі її консеквенції, отже при зрості сил і участь у буржуазійнім правлію, при чім за уступки буржуазії треба заплатити уступками зі свого боку. Те б сказав Жоре, а не сказав його Бебель і тому він і його товариші засуджені на бездільність у парламенті при рівночасній величезній траті сил на виборчу акцію. Правда, Жоре зійшов із дороги соціалізму, але-ж зійшов із неї й Бебель — з тою хвилию, коли соціальна демократія вступила на дорогу парламентарної діяльності, а чи хто, зійшовши з якоїсь дороги, відійшов від неї менше, чи більше, се вже другорядна річ. На тій дорозі соціальна демократія по пророцтву Енгельса випасла вправді „червоні лица“, але ослабла на мізку... А коли Бебель і тов. критикують тактику Жореса, говорять а, то

знов або мусять сказати б, скритикувати основу сеї тактики — парламентаризм, або повиснуть у повітрі. Але признати ся, що 40 літ помиляло ся, трудно, і „революційні“ соціяльні демократи бувають далі в повітрі...

Так, бувають у повітрі, а доказом на се є справа генерального страйку, яку конгрес порішив такою резолюцією:

„З огляду, що конечною умовою для успіху масового страйку являється сильна організація і добровільна дисципліна робітників, уважає конгрес абсолютний генеральний страйк у тім розуміню, щоб понехати всяку працю, неможливим до переведення, бо такий страйк чинить неможливою всяку екзистенцію, отже й екзистенцію пролетаріату. Дальше з огляду, що еманципація робітницької класи не може бути результатом такого наглого напруження сил, але можливо, що страйк, розтягнений на продинокі галуви продукції, важні для господарського життя, або на велике число галузей продукції, буде крайнім способом до переведення значних суспільних змін або до ставлення опору реакційним замахам на права робітників, конгрес остерігає робітників, аби не дали зловити себе пропаганді анархістів за генеральним страйком, веденій в тій цілі, аби їх здержати від ведення повної значіння щоденної боротьби при помочи фахової, політичної та товариської акції, і взиває їх до зміцнення своєї єдності і сили в класовій боротьбі через розвиванє своїх організацій, бо як би колись страйк у політичних цілях показав ся потрібним і позиточним, то від сього залежати-ме його успіх.“

Крім отсеї резолюції, поставленої голандською делегацією і прийнятої на конгресі 36 голосами проти 4, були ще резолюції французьких партій: Гедистів та Альманістів. Резолюція остатних уважає генеральний страйк способом, хоч не одиноким, до еманципації пролетаріату і тому взиває всі соціялістичні партії до студюваня сього способу, а резолюція Гедистів признає виправді велику вагу генерального страйку, але все таки підносить, що голвна річ: здобутє політичної власти. Обі резолюції відкинено.

Щоб зрозуміти више наведену резолюцію, якою соціяльна демократія порішила для себе справу генерального страйку, а якої ухвалене такою більшістю голосів краківський „Naprzód“ (ч. 232) уважає свідощвом „політичного виробленя пролетаріату“, — треба бодай загально познайомити ся з ідеєю генерального страйку.

Боевий оклик соціальної демократії: політична диктатура пролетаріату, т. є. здобуте політичної влади пролетаріатом, — не міг задоволити тих, для яких соціалізм означав повне усунення всякого визиску і всякої неволі¹⁾. Поминувши вже, що „політична диктатура пролетаріату“ дуже легко, майже конечно мусить перемінити ся на політичну диктатуру провідників пролетаріату, всяка власть є свого рода неволею, яка противить ся основам соціалізму. Крім того досвід показав, що чим далі, тим більше соціальна демократія відходить від основних принципів соціалізму, а її наскрізь легальна, парламентарна діяльність не тільки не приближає пролетаріат до здійснення соціалізму, але ще віддаляє від нього.

Для здійснення соціалізму треба було знайти иньший спосіб, і тут вириває ідея генерального страйку. Пролетаріат, зорганізований у фахові спілки, зупиняє продукцію, дезорганізує таким чином капіталістичний устрій, руйнує його, на його руїнах фахові спілки організують продукцію на принципах комуністичного анархізму і так заводять новий лад на світі. Не входячи в ближші деталі отсеї загальної схеми, треба тільки зазначити, що не обійдеться тут без насильства, бо капіталісти при помочи державної влади схотять на самім початку завести „порядок“, і таким чином генеральний страйк мусить перемінити ся на соціальну революцію, яка відповідно до обставин може продовжити ся на довгі роки, заки старий порядок не впаде зовсім під ударами борців нового ладу. Прихильники генерального страйку підносять також, що не конче треба, аби всі робітники нараз покинули роботу, бо спосіб продукції в наших часах такий, що страйк якоїсь важнійшої частини продукції може спинити весь її механізм.

Очевидно, що генеральний страйк, який долю пролетаріату кладе в його власні руки, і політична диктатура пролетаріату, де все в руках репрезентантів пролетаріату, — се два екстремі, між якими не може бути ніякого порозуміння, тим більше, що кождий з сих способів боротьби за будучий устрій заключає в собі зовсім відмінний світ ідей і веде до зовсім відмінних результатів. І тому соціальна демократія поборює ідею генерального страйку (звісний вислов одного з провідників німецької соціальної демократії, Ігнаца

¹⁾ Основні точки соціалізму виложені в статі „Три з'їзди“, ЛНВ. 1904, кн. VI, стор. 168.

Ауера: Generalstreik — Generalblödsinn!) всіми можливими способами, а передовсім стараючи ся її осьмішити і показати неможливою утопією, дійсним Generalblödsinn-ом.

Та про те ідея генерального страйку почала між робітницькою клясою що-раз більше ширити ся, до чого не мало причинили ся невдачі соціальної демократії на полі парламентарної діяльності. І так коли в Еспанії робітники при помочи генеральних страйків, що дезорганізують продукцію на більшім просторі, вибороли собі неоднораз поліпшене свого положення, як 8-годинний день праці, підвишене зарібної плати, признане своїх організацій і т. п., то в Німеччині 81 соціально-демократичних послів до парламенту не могли охоронити від повного погрому ткацьких робітників страйкарів у Крмічові. Коли в Англії, Франції, Голяндії, Еспанії, Швейцарії, Аргентині робітницькі спілки, що поборюють парламентаризм і пропагують ідею генерального страйку, являють ся найреволюційнішим елементом робітницької кляси, який підчас генерального страйку не лякаєть ся барикад і пр. в Еспанії нераз уже мав цілі околиці в своїх руках, то в Німеччині парламентаризм соціальної демократії так придусив усяку революційність мас, що коли в Саксонії, в краю, де підчас виборів до парламенту 1903 р. на 23 виборчі округи в 22 побідили соціальні демократи, — перед кількома роками відібрано загальне виборче право до сойму, соціально-демократичний пролетаріят прийняв се зі спокоем біблійного Йова, думаючи мабуть: „Господь дав, Господь узав!“ Або чи се тільки не доказ безмежного легковаження революційної сили пролетаріату з боку Вільгельма II та його дорадників, що коли підчас виборів до парламенту 1903 р. соціальна демократія здобула 3 мільони голосів і 81 мандатів, у правительственных кругах почали говорити про обмежене виборчого права? Коли-б ті круги знали, що при таким замасі на дотеперішню конституцію ті 3 мільони голосів перемінять ся на 3 мільони революціонерів, певне не виривались би з такими плянами.

Проти генерального страйку наводить соціальна демократія звичайно примір Голяндії. Весною 1903 р. голяндське правительство поставило в парламенті проєкт закона, що обмежує право коаліції. Робітницькі організації порішили відповісти на сей замах на свої права генеральним страйком, який проклямовано 9 цвітня. Під напором опінії робітницьких кругів приступила до страйку і соціальна демократія, одначе в остатній хвилі відступила від

спільної з анархістами акції, заявляючи в сам день проклямації страйку (9 цвітня), який був також днем прийняття висше згаданого проєкта закона в другій палаті, що з огляду на те, що проєкт став уже законом, страйк не має цілі і вона від нього відступає. „До сього вона мала право, — писав тоді Нювенгуйс¹⁾, — бо кождий має право мати думку, яка йому видаєть ся найліпшою. Але перед приступленем до генерального страйку вона ні одним словом не сказала, що така її думка. І се зрада, якої вона допустила ся.“ Про ту саму справу пише редактор робітницької газети „De Toekomst“ П. М. Вінк (ibidem): „Я твердо переконаний, що поступуванє Трельстри, провідника голандської соціальної демократії, перед страйком було зрадницьке і дволичне. Адже Трельстра предложив денний порядок, на яким принципіально порішено генеральний страйк, і на других зборах довів до такого-ж рішеня. Се було в неділю, 5 цвітня, а в понеділок вечером, 6 цвітня, появиля ся в „Het Volk“ статя Трельстри, в якій він назвав генеральний страйк „анархістичною авантюрою“. Се в моїх очах зрада і ніщо инше.“ Отже вина невдачі генерального страйку в Голандії лежить по стороні тамошної соціальної демократії, і треба хіба мати спеціальну етику, аби спричинивши невдачу подавати її за аргумент проти генерального страйку.

Тимчасом ідея генерального страйку почала знаходити прихильників і між робітниками, що стояли доси під впливом соціальної демократії, і серед неї почули ся голоси, що коли вона відцураєть ся генерального страйку, то робітники що-раз більше стануть покидати її й переходити на бік анархістів. Таку аргументацію чули ми на третім з'їзді „соціалістичної партії Франції“ (Гедистів) в Лілі з початком серпня с. р., те саме говорив на амстердамськім конгресі Жоресієт Бріян. З романської Європи ідея генерального страйку перейшла до Німеччини й Австрії, а і в Росії побіч анархістів пропагує його група соціальних демократів, якої літературним провідником є Володимир Поссе. В Австрії й Німеччині ся квестія була піднесена й на партійних з'їздах 1903 р.²⁾, а опісля

¹⁾ Берлінський »Der Anarchist«, ч. 4 з 16 мая 1903.

²⁾ Близше про се в згаданій статі »Три з'їзди«.

розбрана в більше статях у партійнім органі марксистів „Die Neue Zeit“, а хоч не здобула партійної апробати, то ширить ся що раз більше, відвертаючи пролетаріят від соціяльних демократів та привертаючи його до анархізму. Що більше, з початком серпня с. р., на кілька днів перед амстердамським конгресом, відбули ся в Берліні 2-тисячні збори „Вільної спілки німецьких фахових організацій“, на яких одногolosно прийнято резолюцію за генеральним страйком, поставлену референтом д-ром Фрідбергом, котрий від кільканацятъох літ бере визначну участь у діяльності німецької соціяльної демократії. Реферат д-ра Фрідберга¹⁾, се така безпощадна критика дотеперішньої легально-парляментарної діяльності соціяльної демократії, яку доси чула вона хіба від своїх „найгірших ворогів“ — анархістів; так само аргументація за генеральним страйком і загалом цілий сьвітогляд Фрідберга, се лиш доказ, що він уже тільки в імени соціяльний демократ.

З такою минувшістю прийшла ідея генерального страйку перед найвиший міжнародний трибунал соціяльної демократії. Рішене сього трибуналу звисне з наведеної висше резолюції, того архитвору нелогічности та езуїтизму. Візьміть зараз перше речене і попробуйте вяснити собі, чому властиво конгрес уважає генеральний страйк у розуміню зупиненя всякої праці неможливим до переведеня? З початку буде вам здавати ся, що „з огляду на те, що для успіху масового страйку потрібна сильна організація і добровільна дисципліна робітників“, але трохи низше знайдете зовсім иньшу причину, а саме, „бо такий страйк робить неможливою всяку екзистенцію, отже й екзистенцію пролетаріату“. А коли правдива ся друга причина, то тоді „сильна організація і добровільна дисципліна“ зовсім ні при чім. Або та „добровільна дисципліна“ — що се значить? Адже дисципліна заключає в собі на випадок непослуху кару (меньше про те, яку), а коли хто щось робить під загрозою кари в разі непослуху, то чи може тоді бути мова про добру волю? А поза абсурдністю логіки криєть ся езуїтизм змісту. „Комуністичний Маніфест“ заявляє виразно, що „цілі комуністів можуть бути осягнені лиш насильним переворотом усього існуючого суспільного устрою“, отже соціяльною революцією, в якій

¹⁾ Вийшов окремою брошурою п. н. »Parlamentarismus und Generalstreik«, яку поручаємо кождому, хто цікавить ся сям питанням.

„пролетаріят нічого не може стратити крім своїх кайданів“, — а тут партія, яка вважає Комуністичний Маніфест своїм євангелієм, альфою й омегою соціалістичної науки, заявляє, що зупинення всякої праці неможливе, бо воно унеможлиблює екзистенцію пролетаріату. Певне, коли-б пролетаріят ждав із заложеними руками, аж доки парламент не ухвалить, а монарх або аналогічна інстанція не санкціонує внесення соц.-дем. послів на усунування засобів продукції через експропріацію приватних властителів і аж доки відповідні уряди не переведуть сього закону в життя, то дійсно його екзистенція була-б неможлива. Але пролетаріят і без теорій про гіперпродукцію та експропріацію підчас генерального страйку знати-ме, що в магазинах повно всього, що потрібне до життя і все те зроблено його-ж руками, і не ждати-ме ухвал та санкцій, а поступати-ме так, як поступали голодні ві всіх революціях. Войовники революції держать ся иньшої тактики, як войовники революції!

Войовникам резолюції треба було далі скарікатурувати саме поняття генерального страйку і от вони заявляють, що „еманципація робітницької класи не може бути результатом такого наглого напруження сил“. Якого „такого наглого“? Від котрого з теоретиків генерального страйку се вьзяте? Чи та безнастанна боротьба робітницької класи за своє визволене протягом цілого 19 в., ті незлічені страйки, бойкоти, розрухи, терористичні акти, бунти, а далі те стремління до освіти й організації в цілях успішнійшої боротьби з одного — і ті репресалії, масакри, шибениці, не згадуючи вже про різні загальні й виїмкові закони з другого боку, чи все те не доказ, що боротьба двох ворожих сил — пролетаріату і його визискувачів — кипить уже від давна, що пролетаріят уже від давна напружує свої сили, аби скинути з себе ярмо державної влади і наємної праці, а будучий генеральний страйк, під якого ударом упаде теперішній устрій, буде остатнім напруженням сил, завершенням вікового циклю боротьби за свободу і добробут для всіх, актом, який в різних країнах може потребувати-ме праці кількох поколінь, заки новий лад запанує в цілій повній старим?! Усе те добре знають учасники „міжнародного соціалістичного конгресу“, а одначе плетуть про „таке нагле напруження сил“, аби лиш — скарікатурувати не вигідну для них ідею.

Для доповнення справоздання згадаємо ще, що крім полагання повисших справ конгрес ухвалив резолюції: проти війни з рівночасним привітом для російського і япанського пролетаріату

і другу в заявою симпатій для російського пролетаріату задля його геройської боротьби з царатом; в заявою симпатій для страйкуючих у Кольоредо; в заявою симпатій для комітету, який організує в Італії агітацію за увільненням засуджених у 1898 р. за страйки і розрухи; в справі сьвяткованя першого мая і в справі виборчого права для женщины. Найблизший конгрес має відбутися 1907 р. в Штуттарті.

Першого дня конгресу по полудни відбув ся в однім із амстердамських парків під голим небом міжнародній мітінг, на яким промовляло на 4 трибунах по черві 17 бесідників. Тут заповів у своїй промові Бебель, що „з днем, коли буде вчинена проба погіршити виборче право до парламенту, німецька робітницька кляса перестане мати який-будь інтерес у дальшій істнованю німецького цісарства“. Не-вже-ж аж тоді?!

(Конець буде).

М. Лозинський.

Новітні вигади в старині.

Культурно-історична студія.

III.¹⁾

Перед трьома роками зроблено в Геркулянум інтересну знахідку. При розкопах видістав ся на денне сьвітло один стовп для оголошень, око в око подібний до стовпів виставлених по німецьких та иньших великих містах, що служать головно до наліплюваня афішів. Стовп покритий один на одним наліпленими плякатами, а навіть показало ся, що вони були прикріплені арабською гумою. Анонси мають театральні програми, зазиви явити ся на зборах, виборчі відозви і т. и. зовсім як нині. Проте Літфас, що думав, буцім то він винайшов стовпи до оголошувань від нього й прозвані, є тільки наслідувачем, хоча й несьвідомим. Так втискаючи ся чим раз дальше в знанє сірої старовини, знаходимо, що не мало з того, чим ми нині чванимось як чимось небувалим, все таки вже було, та що в повнім зміслі справджує ся слово Бен-Акібі. При тім навіть гадка владити стовпи для оголошень не є ніяк чимось геніяльним та оригінальним. Маємо багато замітних примірів на те, що двоє людей, розділені один від другого простором і часом, незалежно від себе попали на зовсім однакові гадки. Коли Наполеон після свого нещастя під Москвою 1812 вернув до Парижа, то щоб відвернути увагу зворушеного болючою аферою народу, видав такий розказ: *Dorez le dôme des invalides* — зараз позолотити Дім інвалідів. Нарід мав через той тріс дістати иньший предмет до розмови. Тим скопіював Наполеон зовсім несьвідомо зовсім подібний розказ, який видав був 800 років перед ним византійський цісар Романос II. Той нездібний монарх, що стояв

¹⁾ Див. Літ. Наук. Вістник т. XXVI стор. 106—113.

під властю своєю жінки Зої, підняв воєнний похід проти Сарацинів, був зовсім розбитий і в тяжкою бідою вирвав ся від полону. Отже тепер, щоб відвернути увагу константинопольської юрби від тої невдачі, розказав позолотити стовпові капітелі Панагії при Влахернській палаті. Тяжко допустити, щоб Наполеон міг знати про той підступ незначучого впрочім у всесвітній історії Романоса.

Що не хотіло вдати ся Французови Копіно при численних пробах у 1829 році, а то штучне вигріване качачих, гусячих та курячих яєць, у тім старі Єгиптяни, як знаємо з Плінія, були вправними майстрами. У старих Єгиптян штучне вигріване відбувало ся в глиняних комірках, які денно через 3—4 години сильно опалювали великими цегляними та вбудованими в землю печами, а оцінюючи температуру переважно тільки чутем, лагодили її в разі потреби відчиняючи продуви. Яйця лежали на землі на соломі, що шість годин їх обертали, по 10 днях пробували і добрі клали до висшого, теплішого переділу того будинку. По звісткам Плінія доходили Єгиптяни таким способом до соток-тисяч молодих курят річно. (Пор. Арістотель. Hist. anim. VI 2, 3, і Діодор I, 74.)

При тій нагоді треба ще вказати на другий інтересний ориєнтальний винахід: при розкопах у Тель-ель-Гезей у полудневій Палестині пороблено знаходи, які зовсім добре і певно вказують на те, що міхи до вдування горячого повітря в великих гутничих печах, на які інженер Нельсон дістав перед 72 рокамн патент, були знані на сході вже близько 1400 р. перед Хр. Дуже інтересне було в протягу розкопок відкриті тої великої печі для приладжування заліза, яка мала прилад до огрівання внішнього повітря перед його введенем до печі.

Уладженє огородів для годівлі слимаків стало нині одним із дуже поплатних підприємств. Власне нинішні Французи вміють оцінити вартість слимаків як предмету поживи. В париських торгових галях продаєть ся річно над 800.000 кл. їдомих слимаків, не числячи значного вивозу до Америки. Найбільше слимаків іде в департаменту Оби. Також у Віртемберзі, Австрії та Швайцарії уміють годувати слимаків, однак народній смак не зміг тут одушевити ся тою стравою. Зовсім инакше в стариннім Римі! Старинні Римляни рівняли ся в тім огляді новочасним Французам. По звісткам Варрона були в Римі широкі слимакові огороди. Про цісаря Вітелія говорять, що він був великим аматором слимакового обіду.

Пліній (п. н. IX 173.) оповідає про одного славного годівника слимаків Фульвія Гірпіна, що в своїх огородах урядив окремі відділи для поодиноких рас, щоб міг задоволити кожний напрям смаку своїх знаменитих гостей: там був відділ для білих слимаків із Реати, другий для незвичайно товстих із Ілірії, ще иньший для полуднево-африканської сорти і т. д. При годованню не скупили м. инь. подавати цукру та вареного вина. В нинішній Франції признають перше місце одному особливо-великому роду, винничним слимакам; але їдять і гаввих слимаків, чорнощоких, а — коли нема нічого ліпшого — також звичайних огородових слимаків. (Пор. Пліній п. н. XXX 45.)

Ніяк не повинні ми дати наклонити ся новітнім прозванем „в алах“ до широко розширеної та наскрізь хибної гадки, що очищуванє жеребців, се новочасний звичай і походить, як показує само імя, з нинішної „Валахії“. Звичай очищуваня знали далеко раньше вже старинні кочові народи Дакії і Панонії, далі Сармати і Скити, також германські племена Свеби і Квади таї Вандали. А причина була така: тому що вони часто засідали ся і придумували нечайні напади, щоб рабувати та пустошити, то не хотіли, щоб їх у засідці зраджувало ірзанє жеребців, яке легко починало ся на вид кобил. Точнійше про се у Страбона, Йордана, а передовсім в Аміяна Марцеліна (XVII, 12, 2).

Також бійки когутів (*ἀλεκτρομαχία*) мали місце в старині. Незвичайного стараня докладали на плеканє боевих когутів, а Танагра, Родос, Халькіда, Дельос і Медія мали задачу доставити сильних зьвірят. Щоб побільшити їх лютість, годували їх чісником, узброювали їх ноги остроми мідяними острогами та ставили їх потім один проти одного на столі, обведеним підвисшеними краями. При тім грачі й видці йшли о заклад, часом на значні суми; коротко, старина подає нам уже й тут прообраз когутячих бійок, які й нині пристрасно устроюють ся в деяких іще сторонах, найбільш у Фрації та Англії. Впрочім те видовиско служило не тільки як розривка. Незамітно — каже у Люкіяна (Anach. 36) Сольон до Скита Анахарзіса — повстає в душі видців охота ставити опір кожній небезпеці, щоб не дати когутам перемогти себе в відвазі та не дати зробити себе нездібними до довшого опору ані ранами, ані втомою, ані ніякою иншою прикрістю. Заведені від часів Темістокля бійки когутів мали про те бути взірцем до наслідуваня на полях битви. Ніхто не повинен був дати застидати себе когу-

тови. Иноді заставляли бити ся з собою також перепелиць. Бійки когутів змальовані також на численних старинних візерунках (пор. O. Jahn, Archäologische Beiträge ст. 437 і д.). Тепер бійки когутів у Англії, що правда, заборонені законом, але потайно відбувають ся все ще дуже часто.

Кілько то нераз сьміяли ся з природописних обсервацій грецьких письменників, які одначе пізнійше при нових відкриттях показували ся зовсім вірними. В Елїяна περὶ ζώων в 1 розд. 6 книги маємо інтересне місце про льва: καὶ μέντοι ὁ λέων τῇ ἀλκαίᾳ ἐκυτὸν ἐπεγείρει μαστίζων καὶ βλαχεύειν καὶ ἐλινύειν οὐκ ἐπιτρέπει, себ-то : лев коли має кинути ся на свого ворога, розпалює себе до високої міри в гнїві через те, що якийсь час бє або коле своє тіло кінцем хвоста. В те самодроченє через викликане в самім собі чуте болю ніхто не хотїв вірити, поки в початком 19 в. зоолог і анатом Блюменбах дійсно не відкрив, що майже на метер довгий львиний хвіст закінчуєть ся кістяною колючкою (ἀλκαία), обведеною пучкувато спінками волося. Отже тут показує ся давній зоолог Елїян добрим спостерігачем. Про Арістотеля звісно, що він про акул знав більше, як новійші дослідники природи перед Йоганом Міллером. Ледви 60 літ тому, як ми близше знаємо про жите горілі. Але він був добре знаний Картагінцям уже перед звиш 2000 роками, коли вони з флотом 60 кораблів їхали здовж західного побережа Африки. Проводир тої експедиції Ганнон описує ту їзду в своїм Periplus. В тїм письмі згадуєть ся без сумніву про горілю (Peripl. 17, Geogr. Graeci min. I. 13). Ганнон уважав його чоловіком, пор. Plinius n. h. VI. 200. А що до того часу ніщо більше не було чути про ту чоловікоподібну малпу, то Ганнонові описи відкинено в країну природописних казок, доки знов перед якими 60 роками не виринули вісти про горілю. В 1847 р. прийшов перший череп горілі до Європи. Тим доказано дійсне істнованє тої чоловікоподібної малпи. Від тоді маємо повне потвердженє звісток Ганнона про того прамешканця африканських багнистих лісів, а то від великого ряду учених, зглядно через автопсію живих примірників.

Ріжниця мужеського й женського роду рости була вже знана за часів Геродота. Гіппократ розрізняв уже розідму в легких, хоч без стетоскопа, самим тільки слухом. Також, як видно в Dioscorida, початки наукової хемії криють ся в старинній медицині. Впрочім назва для хемії *χημεία* йде з Єгипту: зразу за римських часів зай-

мали ся в Єгипті магічною хемією, до якої пізнійше навязала альхемія Арабів. Старинні Греки мали вже палючі та побільшаючі вгнуті зеркала з криці, срібла і скла, а в Арістофанових хмарах згадуєть ся навіть про палюче скло, по грецьки *ὄαλος*. Але те, буцім то Архімед в обороні перед Римлянами, що облягали Сиракузи, мав попалити палючими зеркалами усї ворожі кораблі, була, як вдатно виказав Гульч, пізнійша видумка жадних сензації авторів. Однак правда, каже Гульч, що геніяльний Архімед¹⁾ сконструував мабуть якийсь інструмент, подібний до нинішнього ареометра, щоб вислідити специфічний тягар плинів.

Також можна доказати уживанє електричності вже в старину до лічних цілій, хоч уживанє її було більш несвідомим і в усякім разі про її властиву суть знали стільки, що й ніщо. У Скрібонія Лярга і Діоскоріда маємо замітну пораду, аби при довгім болю голови класти на болюче місце „корчову рибу“ т. зв. ковязника, по лат. *torpedo*, який при діткненю обезчулює, і держати його доти, доки те місце не буде заголомшене. А коли не вистане одної риби, треба взяти їх більше. Безперечно, се найстарший зі всіх примір несвідомого уживаня електричності до лічних цілій.

Що торкаєть ся масажів, зівсім забутих у середніх віках, які науково обробив та аж у новійших часах завів голяндський лікар Мейґер, треба пригадати, що вже старий Гіппократ учив, що через сильне натиранє (*εργάζειν*) людське тіло твердне, через лагідне мякне, а через середнє виповнюєть ся. Натиранє служить для здоровля. — Для плеканя шкіри й у здорових людей був уже в найдавійших часах окремиї праісторичний фротерський інструмент із терракотти, який багато разів знаходжено на місцях давної Трої та при новійших розкопах на Мельосі. В однім із новійших зошитів *Classical Review* вказує Сміт на те, що ті т. зв. троянські щітки представляють примітивні, шореткі пильники, якими сильно натирали підонви та иньші части тіла. Що новітня шведська лічничка гімнастика, якої головна прикмета лежить у тім, що вправи робить не сам лише хорий, але загаданому рухови хорого проти-

¹⁾ Хто хоче близше дізнати ся про Архімеда, тому поручаю 3 том реалістичної Хрестоматії з літератури класичної старини Макса К. П. Шмідта, яка появилася попередного року у Діра в Липську; книжка містить без сумніву багато принадного.

ставити ся відповідний опір апаратами, також має деяку анальогію в старині, видно в Галена, а особливо в Діоскоріда. Як на певно виходить із одного місця Цельзового Prooemium, в наукових цілях навіть вівісекція не була в старину незвісною, але від часу до часу практиковано її і то не лише на звівірях, але також на живих людях, головню на злочинцях. Лікарі Герофіль і Еразістрат, бажаючи обсервувати процеси у внутрішніх органах, nocentes homines a regibus ex carcere acceptos vivos inciderunt. На жаль у деяких століттях поняття були так мало ясні, що навіть людське чуте не могло здержати від подібних обурюючих вчинків. В старину зівсім не цінили людського життя невільників, глядіаторів та злочинців, а через те ті живорізи знаходять тут своє одиноке, хоч розуміеть ся нужденне оправдане. При нагоді треба завважити, що секція трупів (пор. Plin. n. h. XIX. 86) ввійшла в уживане аж між александрійськими лікарями, головню за понукою Птолемеїв, коли натомісь іще Арістотель із релігійних причин не сьмів студіювати будову тіла на трупах.

Декому небезітересним буде почути, що й уживане пявок у медицині виводить ся ще від Нікандра, який у своїх *Θηρικά* приписує на вкушене гадюки поставити коло рани пявку. Також кладе Нікандер вагу на випалюване рани розжареним зелізом та витягане банькою затроєної крови. Але аж одному пізнійшому лікареві, що звав ся Темізон, пощастило завести загальнійше уживане пявок у лікарській штуці.

Тим, що дійсно відкрив обіг крови, був Гарвей в 1619 році. А таки можна певно доказати, що й Еразістрат із Кеоса, що коло 300 р. пер. Хр. був прибічним лікарем короля Селевка I (Нікатора) в Сирії, а також по нїм славний Гален, якому бракувало ще тільки відкрити жилові кляпи, підійшли дуже близько до цілковитого відкриття обігу крови (пор. Haeser, Geschichte der Medicin, I 239). Та оба вони не мали спромоги зібрати своїх спостережень в осібну, суцільну науку, а ще менше ними користували ся, і відсе пішло те, що ті спостереження досить скоро пішли в непамять.

На більмо, звісну хоробу очий, була найстарша, до кінця 18 століття головню уживана, хоч нині зівсім закинена метода операції т. зв. дісльокація, реклінація або депресія, отже втискане, т. зн. погружене зісуненого з зіниці більма в простір склистого тіла.

Аж коло половини 18 століття вправ оператор Давіль сам зі себе на гадку усувати більмо з ока через наріз передньої комірки. Від тоді його метода т. зв. екстракція або знімання поволи здобула собі право горожанства та стала тепер виключно пануючою, певно з численними модифікаціями, з яких найбільше реформована метода Грефа. А прецінь доказано, що вже в старину деякі хірурги дійсно займалися екстракцією більма (пор. Haeser, *Geschichte der Medicin* I, 522–524, і Hirschberg, *Geschichte der Augenheilkunde*). В писаннях дотепного Антилля, що жив у 3 століттю, знаходимо звістку, що один, впрочім майже незвісний лікар, на імя Лятиріон, навчав зди́мати більмо як одиноко вірного способу та давав йому виразно перше місце перед уживанням доси втисканєм, хоча се було знане вже індійським браманам, а після напіруса Еберсового писаного 4000 літ тому назад також Єгиптянам. Отже властивий спосіб операції був знаний старинним народам, але пішов у забутє та мусів аж у нових часах бути на ново винайденим.

Коли наші студенти приносять із поединку сильно порубані носи, а в дуже тяжких випадках нарікають на цілковиту втрату благородної кінчини лица, яку нинішня штука, як звісно, має спромогу до якоїсь певної міри направити, то їм певно й не снить ся, що вже старинні Індійці вміли приставляти штучні носи. Вирізували з чола пластину шкіри завбільшкя таку, якої треба на ніс, потім завернувши її прикладали до носової насади так, що гладка сторона шкіри виходила на зверх, а краї вправляли в заруби і в поранені місця на краях недостаючого носа та прикріпляли швами та плястрами.

Недавно була в часописях звістка, що наші нинішні лікарі звернули увагу на консервуючу силу меду та воску і зовсім поважно захожують ся звертати на будуче при консервованю трупів чи частин тіла більшу увагу на мід. Та наші лікарі нічого иньшого не роблять як те, що робили їх товариші вже перед тисячами літ. Віск та мід знали вже з його консервуючого ділання Скити та Перси, а майже всі народи старини досить часто уживали його до бальсамованя. Королі Спарти, Александер Великий, цісар Юстиніян та багато иньших лягли до вічного сну в солодкому меду. В Тельмессі в Лікії відкрито недавно один нагробний напис, де говорить ся про поета Гоета, похороненого в меду.

Безперечні первопочини т. зв. лічення Кнайпа знаходимо в Асклепіада в Прузи в Бітунії, який з роду не належав до дійсних заводових лікарів і жив у 1 століттю пер. Хр. у Римі та стягав тут до себе великі купи народу. Темний нарід навіть вірив, що він прямо посланий з неба, а Асклепіад, що в тої для нього зробленої реклями тягнув величезні користи, удержував народ у тій вірі. Його терапія брала ся вилічити певно, скоро та без болю. Пропасницю вважав він найважнійшим лічничим процесом (пор. Celsus III, 4). Крім того заявив ся він проти загальної тоді моди вживати над міру ліки. Своїм пацієнтам велів передовсім поспити, також заряджував масажі та рухи. Дуже велику вагу клав він на вживанє вина. Лічничу силу вина рівнав він прямо з силою богів. Також у Верігофені не погорджувано, як знаємо, бакховим даром. Крім того Асклепіад був приятелем зливання зимною водою, зовсім так як Кнайп. Залюбки заряджував він дощеві купелі (*balnea pensilia* пор. Marcuse, *Hydrotherapie im Altertum*. Штутгарт, 1900). Чи поручав бігати босими ногами по зрошеній сьвіжій траві, того не знаю, та тільки певне те, що поручав бродити голыми ногами по піску. Ніколи не вдало ся лікареви показати необразованому народови, що живе в пересудах, штуку лічення в більшому блиску, як тому старинному, певно не свобідному від шарлятанства прообразови пароха Кнайпа. До того причинило ся ще пробудженє повірно вмершого чоловіка. Вже як раз хотіли підпалити костир, як Асклепіад, що случайно навинув ся, прирік перед великою юрбою народа привернути мертвого знов до життя і зараз по тім додержав слова. Наслідком того його слава розширила ся по цілім сьвітї. Заживаючи здоровля, зовсім нічим не заколоченого, дожив він глибокої старости, і вмер із за того, що впав зі сходів. Численні ученики, основателі нової методичної школи, плакали над його тілом, а головно Темізон.

Хто впрочім вірить у те, що лікарі спеціялісти, се виключно новочасна поява, той помиляєть ся. По звісткам Марціяля (X 56) були пр. спеціялісти для таких, що терпіли на пропуклину, на шкірну недугу, на лисину та біль зубів. Прикріплюване розхитаних зубів при помочи золота являєть ся вже в законах дванацяти таблиць; пор. Cicero de leg. II, 24, 60.

Недавно ходила по дневниках вість, що зразу в американських шпиталях, а далі й по деяких шпиталях та санаторіях по сїм боці океану попали на оригінальну думку методично вживати

музики як лічничого способу в цілому ряді хороб, у першій лінії, природно, в психічних недугах, як пр. в меланхолії, істерії і т. д. Тай ся думка зовсім не нова. Вже Пліній оповідає про Ескуляна, що він лагідними, дрімливими піснями лічив та заспокоював різні терпіня; Катон дійшов до того, що музика ділає лагідно на біль при звихненю члена, а Варрон думав, що вона лічить гостець. По звісткам Пітагора, Емпедокль, Дамон, Теофраст і Ісхій уважали музику за щось таке, що втихомирює болі. Остатній ще дальше уважав її також ліком на гадючу їдь, а римський лікар Целій Авреліян (*morb. chron.* I 5, 175, 178) вже пізнав був її очевидний вплив на божевільних (маніяків) та нервових; незвичайно помічним у тому напрямі вважав він лагідний звук фригійського флета. По словам Пратіна у Плютарха (*περὶ μουσικῆς* 42) освободив Кре-тиєць Талет Лякедемонців солодкими звуками своєї ліри від чуми, а Мартіян Капелля боронив погляду, що пропасницю нічим не можна так скоро усунути, як співом. Що до старинних Арабів, то в Амброза стоїть таке (*Gesch. d. Musik* I, 48): звук „ціра“ помагає по арабському віруваню проти недуги *balgham*, яка трапляється у флегматичних осіб; меланхоліки мусять слухати звуку струни *metsni mothlik*; недуги молодіжи (холеричного темпераменту) лічить звук струни *motsellets*, та передовсім є він помічний проти жовтачки та блідачки; сангвініки чують ся скріплені звуком „бема“. Про лічничу силу музики говорить також Ервін Роде в своїому славному творі *Psyche* (II, 48—49).¹⁾

Також якийсь рід наркови був добре знаний старинним. В першій лінії вживали до того як оголомшующого та усиляющего способу досить часто згадувану рослину мандрагору. Діоскорід (IV. 76) каже, що викликана нею у пацієнта безчутність (*ἀναισθησία*) триває три до чотирьох годин. „Тої рослини вживають лікарі“, так говорить він слово в слово дальше, „коли загадують тяти або палити“ (*ἐὰν τέμνειν ἢ καίειν μέλλωσιν*). Зовсім подібно говорить і Пліній (n. h. XXV, 150).

Кожному на тямці новітня теорія недавно помершого віденського професора Шенка про довільне роджене мужеських чи жен-

¹⁾ В марсельському домі божевільних, що числить 1300 хорих, навіть заведено як лічничий спосіб постійний театр. Замітне поліпшене та загальна веселість у хорих, ось результат тих театральних представлень. Директор Денізе та начальний лікар др. Моніє оголосять незабаром брошуру про досягнені успіхи.

ських потомків, яка давала, а при нагоді все ще дає багатий предмет гумористичним часописам. Та тепер можна доказати, що вже старий Емпедокль поручав тим, що хочуть мати доньку, холодну та вогку поживу, коли при горячій та сухій поживі треба надіятися мужеського потомка (пор. Гіпократ *περί διαίτης* 27). Отже й Емпедоклева проба, розв'язати той тяжкий проблем, опирається як і Шенкова теорія, на способі поживи матери.

Спіритизм -- се новітня назва для закоріненої серед некультурної людськості від недавніх часів віри, що можна через закляте або чародійські способи зносити ся з душами померших. Найсильніше розширений він у диких народів, але також поганська старина повна його слідів. Крім уваги на випадкові сні було у Греків та Римлян ще на вмісне намагання досягнути сон, *ἐγκοιμησις* або *incubatio*, помітне при сонних та мертвецьких віщованях т. зв. *νεκρομαντεία*, *νεκρομαντεία* або *φουρομαντεία*. Вони переважно були злучені з культом героїв або інших хтонічних істот. Сюди належали святині віщуна Амфіярая в Оропі, Амфільоха і Мопса в Килікії, Кальха і Подалейрія на розі Гаргані в Апулії, Асклепія в Епідаврї. В їх храмах, щоб дістати божеські обявління що до вилікування хорих, лягали до сну на шкірі жертвованого зв'їря. На таких місцях мертвецького віщовання виступали з землі *εἰδωλα* мерців та з'являлися в сні, навіть деколи тим, що сиділи без сну при гробах, викликані передовсім мертвецькими приносами та накликуванем хтонічних сил до віщої услуги. Такого рода віщовань пошукували головно забобонні люди в пригодах щоденного життя; а Артемідорова Онейрокритика була зладжена в свідомій тенденції скріпити віщоване зі снів фактами. Також треба згадати, що суванє столиків, пробованє в разі з успіхом у Злучених Державах північної Америки, а від 1853 р. також і по сьому боці Атлантийського океану, вживало ся в подібній формі вже Греками та Римлянами, що до вислідженя будучности вводили в рух посьвячені триніжки. За цісаря Валенса († 378) поступуванє того рода дало почин до великих чародійських процесів. Також у теперішньому Китаю та Індії уживають ся відповідні магічні операції від прадавніх часів.

Також Дарвін, противний в основі всьому фантастичному, має що найменше в певному змислі свого старинного, очевидно далеко слабшого предтечу. Філософ Емпедокль із Агіренту, що жив коло 450 р. пер. Хр., варт особливої уваги задля своєї науки

про повільний розвій організмів. Цю його думці не виступали вони відразу досконалі, тільки аж по багатьох невдалих пробах лишилося те, що відповідне, а слабе загинуло. Хоч думка, наче-б первісно мали повстати тільки поодинокі частини тіла, без сумніву наївна, то все таки те ціле поняття нагадує живо Лямаркову та Дарвінову десценденційну теорію, по якій тільки те, що відповідне до оточення, вдержалося в боротьбі за існування. Впрочім може Емпедокль і тим бути предтечею Лямарка та Дарвіна, що, хоч досить односторонньо, пробував матеріалістично пояснити функції розуму.

Хто тремтить перед кривавими злочинами новітніх анархістів, до яких причисляєть ся й убийник Люккені, що замордував австрійську цїсареву, той нехай читає, що оповідає жидівський письменник Йосиф Флявій про старинних фанатиків, сікаріїв чи то шилетових братів, які в другій половині 1 столітя по Хр. вели в Палестині на великі розміри пропаганду діла. Сікарії не були ніякі розбійники, тільки політичне товариство для убійств.

Геліограф та сьвітлокид (рефлектор) у трансвальській і російсько-японській війні пригадують нам огню телеграфію Греків, про яку говорить довший фрагмент Полїбія (СХ, 42 сл. пор. Sadreczki в „Globus“ XXIV (1873) та Jāhn, Geschichte des Kriegswesens 185 сл.). А хто чуєть ся придувленим новітною клясовою ненавистю, яка велить людям жертися в зависти та ненависти, той нехай читає, що каже Непос у 3 розділі житєпису Хабрія: *Est enim hoc commune vitium in magnis civitatibus, ut invidia divitiarum comes sit et libenter de iis detrahant, quos eminere videant altius neque aequo animo pauperes alienam opulentiam intueantur fortunamque.* А кому здаєть ся нечуваною розкіш та туалетова штука теперішнього віку, той нехай довідаєть з 10 книги Люканової *Pharsalia*, якою майже неймовірною виставністю та казочною розкішю оточувала себе кокетлива Клеопатра, щоб заімпонувати великому, впрочім так холлодному римському войовникови; або нехай в дусі зазирає у будуар багатї Помпеянки за часів цїсарства, або нехай пригадає собі ту рафіновану туалетову штучку, яка мала вернути молодість лица, ту маску з хлібного тіста та осячого молока, провану від Помпеї Сабіни, жінки Нерона, *Porraeana* (пор. Плін. н. н. XI 238, XXVIII 183).

Наші молоді та старі елеганти носять, звісно, більше із пустоти всякі моноклі. Але моноклі, як мабуть не всім звісно, були вже у старинних любим предметом для доповнення туалети. Коли цісар Нерон приглядав ся в цирку з висоти свого сидження глядіяторським бійкам, користував ся, як оповідає Пліній (nat. hist. XXXVII 64), смарагдом, крізь який дивив ся. Французський учений Пансіє в своїй „Histoire des lunettes“, яка недавно що появилася в Парижі, висловляє здогад, що Нерон або тільки з пустоти вживав зеленого смарагда, або щоб забезпечити око перед осліплюючим світлом. Близькі предмети міг Нерон тільки тоді сяк-так пізнати, коли прижмурював очи, а подальші річи міг вразно бачити голим оком (Пліні. n. h. XI 144).

Нехай *laudatores temporis acti* дадуть собі сказати, що у всі часи всесвітної історії, отже й у старині, були такі, що любили нарікати на кожду сучасну теперішність, а давніші часи намагали ся бачити в ідеальнішому світлі. Коли нині батьки, що їх сини служать одnorічниками при кавалерії, нарікають на великі грошові кошти, то нехай потішать ся прикладом чесного філістра Стрепсіяда в Арістофанових „Хмарах“. А кому подобаєть ся новітній серпентиновий танець, якому до високого ступня слави допомогла в наших часах Англічанка Міс Фоллер, той нехай погляне на античні зображення т. зв. костюмового танцю на старопомпеянських малюнках. Зовсім так само як нині, де мужеський світ радо слухає в голярнях при голеню або стриженю волося всяких новин, було і в старину, як показуєть ся в богатых місць Горація: відколи Тріціній Менас спровадив коло 300 пер. Хр. перших голярів із Сицилії до Риму, були *tonstrinae* збірними місцями базікалів та охотників до новинок. — Грецькі та римські школяріки тішили ся свого часу феріальним відпочинком підчас антестерій згл. *quinquatrus* (пор. Горацій розд. II 2, 197) та сатурналій зовсім так само, як се ще й нині по тисячах років робить шкільна молодіж.

Дитяча забавка цюцюбабка звісна також не від нині. Грецькі діти називали її *αποδιδραχιδρα*, забавка лишила ся та сама. Звісна забава нинішніх Італійців мора була звичайною й любленою вже у старинних Римлян під назвою „*micare digitis*“. — Коли ми дорослі передаємо собі тепер при зміні року письменні бажання, то певно ніхто й гадки не має про те, що той гарний звичай був уже властиво в старім Єгипті. Тут, бодай в пізнійших часах, вій-

шли в торгівлю різнородні паломницькі фляшечки, зроблені з зеленого фаянсу, що на короткій шийці мали найчастіше представлені фігурки двох сидячих малпочок. Та вони не служили на збірники води, тільки їх наповнювали пахучими олійками і з відповідними написами — пр. „Нехай тобі Бог Іта дасть добрий новий рік!“ — давали в день нового року в дарунок. Отже свого рода староегипетські поворічні картки! Подібні звичаї були у старих Персів. У Римі дарували собі, як звісно, *boni ominis causa* на новий рік *strenas*. Такий поворічний дарунок доховав ся до тепер: се дарована цісарови Коммодови *tessera* (шкатулка) з монетами й написом: „*Annum novum faustum felicem felici imperatori!*“

Що славні актори беруть нині не рідко зовсім дивовижні гажі за виконане своєї штуки, се відомо всякому. Але менше звісно, що високо талановиті актори вже в стариннім Римі, де в загалі мало поважано акторський стан, побирали прямо князівські гонорари. Про трагіка Кльодія Езона, приятеля й сучасника Ціцерона, знаємо, що він при своїй смерті полишив дуже значний і тільки своєю штукою придбаний маєток, а великий комік Кв. Росцій, що виступав переважно без маски і також був сучасником Ціцерона, доставив на наші гроші звиш 100.000 кор. річно (пор. *Plin. n. h. VII 128, X 141, XXXV 163. Suet. Vespas. 19*). Навіть у наших часах не легко знайти маснійше обожане.

Що вже в старину були доробкевичі, про се оповідає нам Сенека (*dial. IX 9, 4*). Як підносить поважний філософ, уже тоді були людці, що при своєму багатстві склали собі велику бібліотеку, та при тим у цілім своїм життю ледви прочитали реєстр наголовків свого книгозбору, не кажучи вже про самі зводі.

Зовсім так само, як наші новітні стрілецькі товариства старають ся увіковічнити свої найліпші „трефери“ на круглих таблицях, призначених на те, аби увіковічнити кождочасного „куркового короля“ та його діла, так само було вже в старій Греції. В музею в Одесі стоїть камінь знайдений у старім грецькім місті Ольвії. Під порожнім місцем, яке було помальоване (зовсім як у нас!), стоять три вірші, а їх зміст такий: „Звіщаю, що славний Анаксагор, син Демагора, стрілив луком на 282 сажні до мети, а син Фільта на . . . сажнів“ тут камінь відломаний, де певно були записані ще иньші віддаленя вистрелів. Впрочім ті 282 сажні означають у дійсности зовсім поважну мету: вони відповіда-

ють віддаленю яких 500 метрів. Отже повітні куркові королі можуть слушно й справедливо ще нині бути гордими на свого старого спортивного брата Анаксагора! Без сумніву, що курковий король із Ольвії міг трафити до мети уживаючи тільки т. зв. лука торкового, що складав ся з богатъох листовок одна на другій, а в старину був уже скрізь знаний.

Старинні назви вулиць часто показують дивну схожість із повітніми їх іменами. Завдяки великим знахідкам папірусів у єгипетській країні Фаюмі маємо добрі відомости передовсім про староегипетське повітове місто Арсіное, що лежало над озером Мойріс. В Арсіное були вулиці гімназіальна, катедральна, вул. божої Матери, присінок Атени, полуднева дорога, замок Вести, вул. поворозників, продажі соли, арабська, тракійська, килікійська (пор. наша краківська, стрийська, галицька). Від знатних мужів була прозвана вулиця Теона, вул. Деметрія і вул. Аммонія. Найбільш оживлена вулиця була королівська. Вона вела на цісарську площу.

Заяви признання в театрі оплесками явили ся не аж у нових часах, а вже старинні Римляни були в тім зовсім вправні. В Помпеї знайшли недавно при розкопах папірусові звої, які подають також дещо і про рід та спосіб, яким старали ся тоді показати на зверх свою владу. Більше чи менше задоволене давали пізнавати ріжними знаками. Коли виконане актора лишило приемне вражінє, тоді тріскали середнім і великим пальцем. Коли-ж хотіли виявити акторови дещо більше почеси, тоді били випростуваними пальцями лівої руки по пальцях правої. Той рід оплесків звав ся *testae*, бо через те викликував ся тон як від удару глиняних черепків. Вже більшим знаком прихильности було бити в долоні, а ще знатнійшим вигнутими руками (пор. ріжні *plausuum genera* у Светонія в житю Нерона р. 20). Та найбільша почесть була в тім, що видці махали перед акторами кінцем своїх тог. Тут може бути інтересно, що цісар Авреліян велів для що йно згаданої цілі розділювати малі кавалочки сукна між найнижші верстви публіки, яка не могла носити тогів.

От так снують ся безчисленні нитки на ту й на другу сторону; не одну інтересну кладку між нашим часом і старовиною можна би ще перекинути. Та годі вже. Ми бачили, що не мало винаходів, улаждень та думок, які на перший погляд ми могли би вважати новочасними, чи то добрі, чи погані, чи байдужні, мають

уже в старині собі аналогії. Часто, розумієть ся, ся давня антиципація виглядає тільки на мізерну пробу, та часом підносить ся до подиву гідної висоти. Ми новітні люди, що жиемо в віці електрики та високої техніки, безперечно до краю зарозумілі і треба безпереривно й з повною любовю заглибляти ся в старий сьвіт, аби видобути всі ті ніжні, часто ледви видні нитки, якими повязана теперішність із минувшиною.

От тим то гімназіяльний учитель не повинен залишити, коли лише при науці, особливо при інтерпретованю старинних авторів трапить ся відповідна нагода, вияснити подібні паралелі між стариною і новими часами. Декількома словами можна часто багато сказати. Безперечно, тут треба доконче широкого, позитивного знаня в учителів. Та досьвід показує, що молодіж цікавить ся такими порівняними культурно-історичними увагами: такі побіжні перспективи як раз тому, що насувають ся як би знехотя, для неї далеко припаднійші, як безперервне товчене формальної граматки, на яке деякі вчителі все таки ще занадто односторонно кладуть натиск.

З німецького переклав *Іван Кривецький*.

Шевченко і критици.

Кожний великий поет викликає у кожного народа більше або менше широку літературу, в якій критици, що пишуть про твори поета, силкують ся кожний зі своєї точки погляду вияснити їх із найрізномродніших боків. У нас до таких поетів належить Т. Шевченко, а найліпшим доказом того є праця д. М. Комаря, що вийшла минулого року¹⁾ і подає бібліографію всього, що сяк чи так доторкаєть ся Шевченка. Про буденні таланти не пише ніхто стільки, ані не займаєть ся ними: вони нині пишуть, а завтра переходять до архіву, звідки інколи відпорпує їх історик літератури, щоб опісля назад передати їх на заслужений відпочинок. В останніх десятках літ бачимо ми одначе змаганя до зменьшення величини Шевченка (поминаємо тут питанє про свідомість сього поступування), які йдуть посередно чи безпосередно, при чім критици послугують ся порівняною літературно-науковою методою. Отсей факт приневолює нас висловити свій погляд на сю справу, при чім заявляємо, що не будемо брати в оборону Шевченка подрібно, і перераховувати відповідні праці — раз що се завело би нас за далеко і ми замість статі мусіли-б писати книгу, друге, що — по нашій думці — Шевченко не потребує такої оборони; хочемо лише звернути увагу критиків, які будуть іще писати про Шевченка, щоб не загаяли ся за далеко у своїх висновках, бо се певно не вийде на шкоду Шевченкови, але таки їм самим.

---

¹⁾ Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библиографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. Составилъ М. Комаровъ. Одесса, 1903.

Ми не думаємо також виступати тут проти порівняної методи; навпаки, ми признаємо її величезну вагу для літературно-наукових дослідів у повні і вважаємо її навіть для них єдиною можливою і раціональною. Лиш на її основі можна побачити наглядно, як духове жите народів впливає взаємно на себе, як повстають, ширять ся від одного народа до другого і гинуть ріжні літературні течії, як викликають при однакових обставинах у неоднакових народів однакові літературні прояви і т. и. На підставі порівняної методи переконуємо ся, що загальні літературні прояви не поминають і нашого народа і літератури, доказом чого можуть послужити: романтизм, реалізм, натуралізм, декадентизм і т. д. Як у всім одначе, так і при порівнянях мусимо заховати якусь міру, певну границю, поза яку не сьміємо переступати, коли не хочемо договорити ся до абсурдів. Реалістичний письменник у нас і в Німеччині та Франції буде мати певні спільні точки, але не конечно один мусить бути під впливом другого, не вчисляючи тут самого напряму, який остаточно може рівночасно повстати в кількох місцях незалежно від себе, чого приклади можна би знайти. Так само не можна брати всіх реалістичних письменників німецьких та французських і виказувати їх вплив на якогось українського реалістичного письменника, бо тою дорогою зайшли-б ми до абсурду. А власне щось подібного добачуємо ми в деяких працях про Шевченка

На скільки ми могли сконстатувати, до тепер виказувано з більшим або меншим щастем, із ширшими висновками або лиш простими натяками, вплив отсих письменників на Шевченка: Псевдо-Кониського (Історія Руссовъ), Бантиша-Каменського, Котляревського, Костомарова, Куліша, Метлинського, Гребінки, Маркевича, Жуковского, Пушкіна, Козлова, Лермонтова, Рилєва, Кольцова, Гоголя, Міцкевича, Залеского, Гошівського, Чайковського (Wernyhora),¹⁾ месияністів²⁾ і в кінці Шілера та римського Тацита(!).³⁾ Тепер сей ряд збільшуєть ся новими письменниками, яких вплив на Шевченка виказаний у книжці д-ра В. Щурата: Сьвяте

¹⁾ Пор. працю д-ра О. Колесси: Шевченко і Міцкевич. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. III, 1894 р. passim).

²⁾ Пор. М. Zdziechowski, Mesyaniści i Słowianofile. Kraków, 1888, ст. 289.

³⁾ Пор. Ф. И. Свистунъ, Чѣмъ есть для насъ Шевченко? Львів, 1901, ст. 71, 78 і даль.

письмо в Шевченковій поезії (Львів, 1904), се-б то біблійними письменниками. Як бачимо, число се дуже поважне. Коли-ж додамо тут, що сі викази зовсім не усувають можливости віднайденя нових іще впливів, тоді переконаємо ся в повні, кому ми властиво повинні завдячувати творчість Шевченка та наберемо докладного погляду на її характер. Шевченко, як із сього виходить, подавав на пчлку, що літає з цвітки на цвітку і все зносить до купки пожиток, аби було більше. Вправді декому не подобається така письменнича і поетична діяльність, чого докази читали ми між иньшим у львівськім „Dzienniku Polskim“ (пор. вислови про Б. Лепкого, Е. Мандичевського, Ф. Михайлова і кількох иньших), ба чули їх навіть на останніх загальних зборах Наук. Тов. ім. Шевченка (пор. інтерпеляцію до редакції ЛНВ-а в справі поміщення якоїсь дрібниці „позиченої“ в якогось там чужого письменника); але з другого боку ми знаємо, що всі драми Шекспіра засновані не на оригінально видуманих мотивах, лиш також на „позичених“ (переважно італійських), або иньшими словами, що на Шекспіра мали вплив иньші письменники, і то дуже значний, а проте Шекспір був великий письменник, є й буде і то всесвітний, а навіть не власність одного народа. Отже погляди в сій справі — річ смаку, а головне — спосіб, яким те запозичуванє представлено і його раціональність.

У нас, при Шевченку, тримали ся критики меньше-більше такої процедури: На перед розбирали вони жите поета і вишукували всякі подробиці, які їм показували, що читав поет, а опісля вишукували у відповідних письменників аналогії і порівнювали їх із текстами Шевченка. На кінці, виказавши так різні „впливи“, робили звичайно висновки, що не вважаючи на запозичені ідеї, образи, реченя, фрази, ба навіть поодинокі слова, геніяльний дух Шевченка змалював одначе все оригінально і представив у новому освітленю, новому блиску, новому значіню і т. д. Пересічний читач, що звик читати не думаючи і присягати *in verba magistri* без застережень, задовольть ся певно тими кінцевими фразами; иньший не задовольть ся і скаже: ба коли Шевченко запозичив усе в иньшого чи иньших поетів, то в такім разі яка його заслуга коло утвореня поеми, думки чи чого иньшого? Він очевидно зложить заслуги Шевченка на иньші його твори, в яких не знайдено ще „впливу“ нічийого. Та коли з часом при дальших дослідах покажуть ся у всіх поезіях впливи — що дуже можливе, коли будемо йти слідом дотеперішніх критиків і послугувати ся їх мето-

дою — то що тоді? І от тут лежить хиба тих критиків, які виказували, що запозичуване ідей, думок, образів і ин. будім то підрядна річ, а головне — як ними покористував ся поет. Значить, далі, що на такий погляд „Новомодні коляди“ Гриця Щипавки могли-б бути геніяльним твором (за який автор і ще дехто иньшій навіть їх уважає), хоч тимчасом вони не мають ніякої літературної вартости!

А в кінці, що властиво звати тими „впливами“? До тепер не пояснив сього ніхто з Шевченкових критиків, а тимчасом се конечна річ. Ми знаємо, що без чужого впливу не виховуєть ся ніхто; сі впливи відчувають ся в школі, почавши від народньої школи, а скінчивши на університеті; побіч того на кожду людину впливає ще лектура, а головню саме жите, зносини з ріжними людьми і т. п. Чи всі ті впливи відібують ся на творчости поета? Певно, що ні. А коли деякі відібують ся, то чи можемо ми на певно сказати, що се як раз ті, про які ми думаємо? А хоч би й так, то чи можна на їх підставі доходити до так далеко посунених висновків, як се дієть ся в творах Шевченка? Ми-ж мусимо при характеристиці й оцінюваню поета стояти на якійсь загальній основі, якою могли-б послужити ся при кожнім письменнику, без огляду на його дрібніші індивідуальні ціхи. Що стало-б ся з Толстим, Ібзенем, Гауптманом, Кіплінгом, Амісісом і иньшими, коли-б ми до них приложили мірку наших критиків і розложили їх на ріжні „впливи“? А чим довше письменник жиє, чим більше знає мов, чим меньше сидить на місці, тим більше тих впливів.

Що при оцінці впливів належить послугувати ся иншою методою, як робили наші критики, та належить прикладати до них иншу міру, побачимо наглядно з прикладу.

Др. В. Щурат цитує у своїй найновійшій праці отсей виїмок із Шевченка¹⁾:

Неначе праведних дітей,
Господь, любя своїх людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістить,
Сьвятому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,

¹⁾ Сьвяте письмо в Шевченковій поезії, ст. 56—57.

Слова його лились, текли
 І в серце падали глибоко,
 Невидимим огнем пекли
 Холодні душі. Полюбили
 Пророка люде, і молились
 За ним, і сльози знай лили.
 А потім... люде, род лукавий,
 Господню сьвяту славу
 Розтлили, і чужим богам
 Пожерли жертви, омерзались,
 І мужа сьвята — горе вам! —
 На стогнах камінем побили,
 І заходили ся гулять,
 Сьвятою кровю шинкувать.
 І праведно Господь великий,
 Мов на звівей тих лютих, диких,
 Кайдани повелів кувать,
 Глибокі тюрми мурувать,
 І — роде лживий і жестокий! —
 Вомісто кроткого пророка
 Царя вам повелів избрать.

Жерелом сього вірша вважає др. В. Щурат таке місце в книзі пророка Єремії:

Тако глаголетъ Господь Вседержитель: се азъ послю на ня мечъ, и гладъ и моръ, и положу я яко смоквы худыя, ихже не мощно ясти, понеже зѣло худы быша, и сотру я мечемъ, и гладомъ, и моромъ, и дамъ я въ погубленіє всѣмъ царствамъ земнымъ, и въ проклятіє, и въ оудивленіє, и въ посмѣхъ, и въ поруганіє всѣмъ языкомъ, къ нимже извергохъ я. Занеже не послушаша словесъ моихъ, глаголетъ Господь, яже послахъ къ нимъ рабы мои пророки.

До сих виїмків додає автор від себе: „Зовсім ту саму гадку виразив і Шевченко.“ „Гадка Єремії підпала в поезії Шевченка тільки формальній зміні, т. є. такій, якій підпасти мусить кожда гадка, коли її виражаєть ся поетично.“

Тимчасом кожний, хто порівнає наведені цитати, побачить ясно, що між ними нема нічого спільного, — якже тут говорити про вплив? Сі самі вірші Шевченка від слів: „Неначе“ до „избрать“ цитує також Ф. Свистун (Чѣмъ есть... ст. 78) і пише далі:

„Мысль, що монархическая власть только для людей злыхъ и испорченныхъ — не нова. Тягнеться она нитью въ историческихъ сочиненіяхъ Тацита, который на римскую монархію смотрѣлъ только изъ точки необходимости конечного зла. Думалъ онъ, що самовластіе кесарей было нужно ради великого пространства имперіи и испорченности людей, що при семъ образѣ правленія упрочились вправдѣ порядокъ и миръ, но потеряли свобода и добродѣтельность, процвѣтавши за республики. По мнѣнію Тацита люди, состоящіи въ природномъ состояніи, безъ державного строя, суть нравственно лучшии, и въ томъ дусѣ написана его „Германія“, подающая идеальный образъ народа, живущего на лонѣ природы, безъ утонченности жизни“ (ст. 79).

Поминаємо дальші „розглагольствованія“ Свистуна на тему монархізму і монархічної власти та докази, що у „русскихъ“ конечный абсолютизм і наведемо ще лиш конецъ із його балаканки: „Шевченко отдалился отъ воззрѣнія своего народа (що абсолютизм конечный для Росіи) и стануль на ненародной почвѣ, выступая противъ монархической власти (очевидно під впливом Тацита). Извиняеть его однако то обстоятельство, що ему ходило о волю крепачковъ, которой сопротивлялось тогдашнее правительство, такъ що онъ отвѣтственность за плохую долю крепачковъ сваливалъ на самодержавіе“ (ст. 87).

Тепер заходять три можливости що до висновків обох авторів про вплив на Шевченка в цитованім віршу: а) Або один має рацію, а другий помиляеть ся. б) Або оба мають рацію, і Шевченко написав сей вірш дійсно під впливом Єремїі і Тацита. в) Або оба не мають рації. Ми не вважаємо потрібним порішувати се питанє в який будь бік і полишаємо читачам волю, за чим вони схочуть заявити ся тим більше, що виїмки говорять ясно самі за себе.

Більше як тут скомплікована справа, коли в однім віршу видно впливи аж кількох письменників. А подібна обставина заходить приміром у „Причинній“. По дослідям критиків написав сю поему Шевченко під впливом: 1) Жуковского; 2) Пушкина; 3) Козлова; 4) Міцкевича; 5) народнім. Виходить отже, що Шевченко сїдаючи до писаня сеї поеми, обкладав ся творами згаданих поетів і етнографічними збірниками і як пчїлка підщипував то звідси, то звідти по трошки. Можливо, що так було, особливо коли Шевченко хотів показати, як то деякі з його наступників будуть колись ро-

бити, але се певно не було правило, на що критики не повинні забувати.

Інші поеми, як показують висліди, не підпадали під вплив більшого числа письменників, та за те являли ся не чим іншим, як простою копією. Найліпшим доказом того може послужити „Сон“, майже в повні — коли вірити дослідникам — відписаний від Міцкевича.

Д-ру В. Щурату видимо не подобали ся такі розсліди, як се можна-б думати з отсих його слів: „Чому національна амбіція своєрідній Шевченковій Музі визначувала нераз трохи не ролю покоївки в Міцкевича, чому вчена бистроумність прикладала єї, як п'ястук до носа, до Гегля і до Руссо... не тут місце над тим застановляти ся“ (ст. 6). І він пішов у інший бік, а до чого договорив ся, покажемо далі.

Що саме спонукало д-ра В. Щурата піти в інший бік, се також знаємо: „Драгоманів сказав, що він (Шевченко) в основі своєї творчости зістав біблейцем аж до смерти. Драгоманів найдрібнішій гадки не вмів виссати з пальця. Кожда гадка такого чоловіка повинна-б заслугувати на особлившу увагу, а вже гадка про Шевченка-біблейця серед спеціалістів передовсім“ (ст. 5—6). Наслідком сих слів була названа праця, в якій хід думок меньше-більше такий:

Автор вибирає біографічні звістки про Шевченка, в яких говорить ся, що він читав Сьвяте Письмо і на їх підставі доказує, що поет не розставав ся з ним ціле житє, почавши від наймолодших літ, через що й вплив Сьвятого Письма на нього мусів бути великий. Що так було, на се наводить докази: 1) Згадки про Сьвяте Письмо, розсіпані в поезіях Шевченка. 2) Епіграфи до деяких поем (завважимо, що одних і других дуже маленько). 3) Наслідування псалмів, разом 11. 4) Явні наслідуваня (себ то такі, про які не можна сумнівати ся, що вони дійсно наслідуваня), разом три. 5) Інші наслідуваня, про які згадаємо далі.

Ми не будемо заперечувати, що Шевченко знав Сьвяте Письмо і що подекуди ним користував ся, але щоб його вплив відбив ся на поетови так, як сього хоче др. В. Щурат, на те не можемо згодити ся, і цілий другий розділ його праці, в якій він збирає звістки про лектуру Сьвятого Письма Шевченком, уважаємо за надто пересоленим. Робити висновки на підставі того, що батько Шевченка (коли той був іще дитиною!):

Бувало, в неділю, закривши М и н е ю,
По чарці з сусідом випивши тієї і т. д.

або що поет учив ся читати на Псалтирі, а вивчившись і пробуваючи в дяка (досить коротко) ходив читати Псалтир до мерців — на наш погляд — абсолютно не можна. Є між нами старші люди, які тут, у Галичині, переходили також подібну школу: вчили ся на Псалтирі, ходили її читати до мерців, і нічого не розуміли, як ми знаємо від них самих. А що люди тішили ся їх гарним читанєм, се також не доказ: люди слухають читаня томú, бо се сьвяте письмо, але не томú, що розуміють читане. Дру В. Щурату не можуть бути невідомі перекручування найзвичайніших молитов задля їх нерозуміння пр. Мняці (нам. во імя Отца), яков на небі, яков на землі і т. д. або відповіді селян про те, що читається в церкві — аби міг поважно се твердити. В правді історичні уступи, притчі і т. п. більше доступні і зрозумілі селянам, але Псалтир сюди не належить. Виказувати отже, що Сьвяте Письмо мало вплив на Шевченка вже від наймолодших літ, уважаємо що найменше науковим ризиком.

Очевидно, з часом обставини змінили ся, але тут знов виходить із представлення д-ра В. Щурата, будім то Шевченко за час свого пробуваня в Петербурзі в Академії, за час зносни із Костомаровом і Кулішем (перед арештом) і на засланю нічого майже не читав крім Біблії. Хиба се правда і хиба ми не знаємо, що навіть на засланю він діставав книжки від своїх приятелів і знайомих? А хоч би й не діставав, то чи се вже доказ, що він мусів бути під таким великим впливом Сьвятого Письма, як хоче др. В. Щурат? Чи одну то річ читає чоловік і вона не полишає на ньому тривких слідів! А що й Шевченко не одушевляв ся так цілим Сьвятим Письмом, видно з отсього епізоду, який цитує й др. В. Щурат:

„Ми з В. Н. (Далем) — пише Шевченко — якось несподівано зачепили в розмові Давидові псалми і в загалі Біблію. Спостерігши, що я не байдужний до старозавітної поезії, Даль спитав у мене, чи читав я Апокаліпсис? Я відповів, що читав, та нічого не зрозумів. Він узяв ся з'ясувати мені розум і поезію отієї богонатхненої нісенітниці і нарешті подав мені перечитати власний його переклад „Откровения“ з коментаріями і прохав, щоб я, перечитавши, сказав йому свою думку. Не до

душі мені останнє; без сієї умови можна-б не читавши подякувати, а тепереньки треба читати. Побачимо, що воно за зьвір у перекладі.“

По прочитаню того перекладу Шевченко вписав у свій „Журнал“ таку рецензію: „Читаль и сердцемъ сокрушился, зачѣмъ читать учился. — Читаючи оригінал, себ то переклад Апокаліпсеіса на мову славянську, приходить гадка, що апостол писав його про своїх неофітів і щоб закрити від приставів певний розум свого напучування, уживав умовлених виразів. А може ним керувала й мета матеріальна — щоб пристави подумали, що старий збожеволів і верзе нісенітницю і тоді може швидче визволять його з заслання. Остання гадка здасть ся мені більше подібною до правди. З якої-ж речі така розумна людина, як Даль, перекладав і товмачив отсю алегоричну нісенітницю? Не тямлю! І з якою думкою дав він мені перечитати свій убогий твір? Чи не міркує він завести в Нижньому катедру теології і зробити мене своїм неофітом? Ледви чи так! А яку-ж думку я йому висловлюю про його чудернацький твір?“ (Ibid. ст. 14—15).

Яснійше говорити чейже не треба, але др. В. Щурат уміє й се пояснити, аби воно лиш не колідувало з його тенденцією. В загалі належить сконстатувати, що автор підбирає в цілій своїй брошурі цитати так, аби вони з його тенденційністю не розбігали ся. Се видно з наведеного в горі і в дальшого, се видно з його частих відкликів до свідоцтва Куліша, хоч відомо загально, що погляди останнього на Шевченка перед смертю поета і по смерті противні собі діаметрально, а про ті другі автор власне мовчить.

Взірцем авторової тенденційности може послужити й отсей уступ:

„В „пречистої, сьвятої“ Музи,¹⁾ в своєї „порадоньки і долі молоді“ просив Шевченко, щоб вона ніколи не покидала його. Він так просив її:

В ночи,
І в день, і в вечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду! Поможи
Молитву діяти до краю...

¹⁾ Дивно, що в сих словах автор не бачить впливу сьвятого письма!

Ото-ж „сказати правду“ і „молитву діяти“ то дві задачі, які Шевченко не лиш собі поклав, але й кождому народному поетови, вважаючи єго становище високим достоїнством народного сьвященослужителя.¹⁾ Народний поет повинен бути посередником між людьми а Богом, бо лиш в Бога є та правда, яку він має сказати, і лиш Богови належить ся молитва. Лиш до такого поета-сьвященослужителя дадуть ся примінити слова Шевченка :

Жива

Душа поетова, сьвятая,
Жива в сьвятих своїх річах;

І ми, читая, оживаєм

І чужем Бога в небесах!“ (ст. 30—31)

Вертаючи до „впливів“, зазначаємо, що автор виключив із під них отсі чотири поеми (які знов не підходять під його тенденцію!): „Саул“, „Царі“, „Во Іудеї, во дни они“ і „Марія“ тому, „що в них Шевченко лиш формально опер ся на Сьв. Письмі... Відступаючи подекуди в основнім напрямі від Св. Письма, вони не можуть бути предметом студії про Св. Письмо в Шевченковій поезії (ага!) — студії, що має виказати звязок Св. Письма в Шевченковою поезією“ (ст. 17). Натомість зачислив сюди згадки про Сьвяте Письмо, в роді:

І у ченця, як трапить ся :

Нехай не гуляє,

А Сьвяте Письмо читає,

Людей поучає і т. д.

хоч вони могли приходити в поезіях Шевченкових навіть тоді, як би він зовсім не знав і не читав Біблії, та епіграфи, які можна класти й без особливих впливів. Тих згадок і епіграфів одначе так мало, що вони ледви можуть входити в рахубу при иньшій методі праці навіть на сю саму тему, що й в автора.

Наслідувань більше, бо 14, а деякі з них навіть досить обемисті. На жаль, автор збуває їх дуже побіжно тому, що вони можуть бути кождому відомі, бо сам поет назвав їх наслідуванями. Др. В. Шурат називає їх явними і відсунувши їх на бік, вишукує неявні впливи, а як вони виглядають, подамо кілька взірців.

¹⁾ Ми такої зарозумілости не подибуємо ніде в творах Шевченка!

Ось як виглядає образ суду в Ісаїї :

„Зане ярость Господня на вся языки, и гнѣвъ на число ихъ, еже погубити ихъ и предати я на закланіе. И язвенни ихъ повергнутся, и мертвецы, и въздетъ ихъ смрадъ и намокнуть горы кровію : и истають вся силы небесныя, и свіеть ся небо акн свитокъ, и вся звѣзды спадуть яко листвіе съ лозы : и якоже спадаеть листвіе смоковницы. Оупися мечь мой на небеси : се на Ідумею снідетъ, и на люди пагубныя съ судомъ“.

„И падуть съ ними силніи, и овны и юнцы, и оупіється земля отъ крове, и отъ тука ихъ насытится. День бо суда Господня, и лѣто воздаянія суда Сіюня. И обратятся дебри его въ смоду, и земля его въ жупелъ. И будетъ земля его горящи яко смола днемъ и ноцію, и не оугаснетъ въ вѣчноє время, и въздетъ дымъ ея висоцѣ, въ роды своя опустѣеть.“

„Чи ті картини не пригадують зараз грізного образу суду в Шевченковім „Посланиї“ ? Таж зовсім подібно змалює він его :

Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори,
І потече сто ріками
Кров у сине море
Дітей ваших ; і не буде
Кому помагати :
Одпураєть ся брат брата
І дитини мати ;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на віки проклинетесь
Своїми синами.“

„Трупи, кров, пожар, дим і пільму — грізну декорацію страшного суду вивів перед нашими очима Шевченко зовсім так само, як Ісаія. Можливе, що він читав і в інших пророків опис суду — в Іезекїїла і в Іоїла. Та в них він не міг знайти ніяких нових рисів. Їх описи не різнять ся від опису Ісаїї.“

„В Іезекїїла таке читаєть ся“ :

„И повергу плоти твоя на горахъ, и наполню кровію твоєю всю землю. И напіється земля отъ гноя твоего, отъ множества тво-

1) Цитуємо з книжки автора цілий відповідний вмінок.

єго на горахъ: и дебри наполю отъ тебе, и покрыю небо, єгда уогаснеши, и помрачу звѣзды єго, солнце въ облацѣ скрью, и луна не явить свѣта своего. Вся свѣтила небесная помрачу на тя и дамъ тму на землю твою, глаголетъ Адонай Господь.“

„А Іоїл виражаєть ся коротше :

„И дамъ чудеса на небеси и на земли, кровь и огонь, и куреніє дыма. Солнце обратится въ тму, и луна въ кровь, прежде неже прїйти дню Господню великому и просвѣщенному“.

„В порівнаню в Ісаією Іезекїїл і Іоїл є скупїйші на краски. Значить ся, міг Шевченко і їх описи суду тямити, але без опису Ісаїї він не обїйшов ся. А сьак, чи так в своїм описї він опер ся о пророків“ (ст. 35—37).

Ми вмисно навели такий довгий цитат, бо кождий читач маючи тексти перед очима, може собі сам виробити гадку про впливи. Жалуємо лише, що автор не сказав тут нічого про взаїмні впливи всіх трьох пророків на себе, яких виясненє було-б і для нас вельми цікаве. Додамо надто, що подібні цитати про страшний суд можемо найти в письменників, яких Шевченко абсолютно не знав і виказувати описля, що він був під їх впливом.

Таких порівнань, як повисші, багато.

Ісаія каже: „Одебелѣ бо сердце людей сихъ, и оушима своима тяжко слышаша, и очи свои смѣжиша, да не когда оузрятъ очима, и оушима оуслышатъ и сердцемъ оуразумѣють.“

„І в Єремїї сказано подїбно:

„Се не обрѣзаша оушеса ихъ, и слышати не возмогутъ“.

„А Шевченко в „Посланиї“ жалуєть ся:

І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
А ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують...

„Схожість вислову Шевченка в висловом Ісаїї хїба очевидна“ (ст. 38).

„Иньший образ — то печайний напад злодіїв у ночи. Він часто стрічаєть ся в пророків. Авдїй питає: Аще бы татїє влѣзли къ тебѣ, или разбойници ночью, камо бы поверженъ былъ еси? Єда не оукрали бы довольныхъ себѣ?“ В Іоїла вороги „оконцами внидутъ, якоже татїє“. І так само в Єремїї: „аки татїє въ ночи

возложать руки своя". Шевченко знає сей образ і уживає его. Але і вмів він збагатити его новими красками :

Та не однаково мені,
Як Україну злиї люде
Присплять лукаві в огні
Її окраденую збудять... (Ст. 48—49)

Чи сього образу не міг узяти Шевченко з життя і мусів за ним бігати аж до пророків тим більше, що до пророцького він зовсім не подібний ?

„І в пророка Єремії Шевченко зазичав ся деякими декораціями. Єремія, пророкуючи народови за непослух знищене, каже :

„И будетъ трупіе людей сихъ въ снѣдь птицамъ небеснымъ, и звѣремъ земнымъ, и не будетъ отгоняющаго.“

„В Шевченкових „Гайдамаках“ зовсім та сама картина представляєть ся після гайдамацького подвигу :

На улицах, на розпутьях
Собаки, вороны
Їдять шляхту, клюють счи ;
Ніхто не боронить“. (Ст. 43)

„До Бога говорить Єремія : „покры ся еси облакомъ, да не дойдетъ къ тебѣ молитва“. Той сам образ Бога за хмарою є і в Шевченковім „Сні“ :

Чи бачить Бог ізза хмар
Наші сльози, горе?“ (Ст. 50)

Надіємо ся, що досить сих цитатів, аби переконати ся, про „вплив“ тих уступів Сьвятого Письма на Шевченка. Таких цитатів є ще багато, але в них може добачити яку небудь звяз із Шевченком лиш той, хто видить там, де иньші не видять, значить сновида. Ми до таких не зачисляємо ся.

До таких висновків, як автор, мусять доходити всі ті критики, що кладуть із гори собі за задачу доказати якусь тенденцію на підставі писань поета (не лиш Шевченка), а не мають на увазі лише правди і чистої науки. Що наш закид тенденційности не видуманий, посьвідчать отсі слова д-ра В. Щурата : „Фактом єсть, що того „святого наитія“, яке напоїло Шевченкову Музу, доси не прояснено, хоч таке прояснене повинно мати не лиш літературно-наукову вартість. Під нинішне время люте воно повинно стати у нас кріпким громозводом. Бо кілько то громів

посипалось хочби в найновіших часах на нас ніби то через те, що ми наші національні ідеали взяли з руки Шевченка — того богохульника, чи, делікатнійше сказавши, раціоналіста! А врешті Шевченко-біблесць може представляти для декого також індивідуальний інтерес. Признаюсь отверто, що такий індивідуальний інтерес він представляє для мене. Вольно богохульникам дошукуватись в Шевченковій поезії богохульств, раціоналістам — раціоналізму, а всяким иньшим спеціялістам — знову чого иньшого, так чому б мені не вольно було глядати в тій поезії того, що в ній найскорше знайти можна — слідів Св. Письма? Аджеж Шевченка не взято еще в аренду!“ (Ст. 6.)

Ми не будемо тут констатувати літературно-наукової вартости праці, про яку автор згадує. Що її одначе признано вже за „громозвід“, се видно було в дневниках із згадок про неї. Та такий громозвід потрібний лише тісним умам і лишень вони потребують окремої брошури для оборони Шевченка перед напастями таких же тісних умів. Сам Шевченко не потребує ніякої оборони, бо його боронять найліпше його твори, якими одушевляєть ся і багатий і бідний, і учений і простий, і старий і молодий — стілько вже літ і далі буде одушевляти ся. Через те, на нашу думку, й ціль брошури схиблена. А всякі тенденційні пайованя тих творів і виказуване впливів, яких нема і не було, вважаємо пустою роботою. Не порівняна метода отже винувата тут, лише тенденційність у ній і її надуживанє. Се вважали ми своїм обов'язком сказати і остерегти будучих дослідників над творами Шевченка.

Ми звернемо тут іще увагу, що до тепер не виказаний подрібно вплив народньої поезії на Шевченка, який був дійсно і в великій мірі, почавши від розміру багатьох поезій Шевченка, а скінчивши на живцем цитованих піснях. Коли-б хто підняв ся праці виказати ті впливи, а поступав методою попередніх критиків і прилучив ся до їх поглядів, тоді могло-б показати ся, що Шевченко сам не написав нічого, бо чого не взяв від названих нами письменників, то взяв певно від народа. Та сю пересаду зрозумів би вже мабуть кождий і не повірив би їй. Тому маємо надію, що дальші дослідники будуть мати виключно правду і науку перед очима при дослідах, а не які будь побічні ціли і наміри.

Non severus.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Нова проба видавання українського журналу. Громадка літературів у Києві задумала видавати український журнал, тижневник, п. н. „Вік“. При журналі був би також літературний додаток, що виходив би окремими книжками, по 4—6 у рік. Редактором мав би бути д. С. Єфремов. Просьбу за дозвіл видавати журнал уже внесено до міністерства внутрішніх справ. Хоч як нам мило було б повітати нового товариша на полі нашої літератури, та маючи перед очима дотеперішні подібні заходи російських Українців і уперті відмови російського уряду — зрештою нічим неоправдані — не маємо найменшої надії, аби й ся найновіша просьба мала якісь вигляди.

В.
Галицьке рутенство 60-тих років redivivum на канадійській землі! Саме тепер появилось ся перше число нової часописи-тижневника, п. з. „Слово“, що стала виходити в Вінніпеґу в Канаді.

Тижневник видаєть ся українською мовою, декуди навіть досить гарною (пр. фейлетон п. з. „Драма на селі“), хоч іще етимольогічною правописю. Одначе се не було би ще ніяке сгімен, коли пригадаємо собі ті американсько-українські обставини, де навіть головний орган американської України-Руси п. з. „Свобода“ видаєть ся поки-що також етимольогічною правописю. Але тут річ зовсім у чім иньшим; який напрямок репрезентує новий тижневник і яка потреба викликала його появу, коли зважимо, що в тім самім Вінніпеґу виходить уже другий рік великий український тижневник фонетичною правописю п. з. „Канадійський Фармер“? Розвязку тої цікавої загадки подибуємо таки в згаданім „Кан. Ф.“ (ч. 39 з 29 вересня 1904 р.). „Зачуваємо, говорить ся там у передній статі п. з. „Ті що не з нами то проти нас“, що у Вінніпеґу виїде якась руска газета на час виборів, котра здаєть ся буде стояти по стороні консерватистів.

Як її нарід прийме, не знаєм, однак кожний правдивий, щирий і поступовий Русин не повинен нікому дати збаламутити себе, а керувати ся своїм власним розумом і пізнати, хто його хоче просвітити і провадити до волі, а хто хоче закути в кайдани вільність його духа.“ І ті здогади редакції „К. Ф.“ зовсім правдиві; їх потверджує програмова стаття від редакції в 1 числі вінніпеґського „Слова“. Подамо найхарактеристичніші виривки: „Задачею отже нашої газети, говорить ся там, котрою хочемо серця всѣхъ Русинѣвъ до купы злучити, буде: стояти вѣрно при правдивой вѣрѣ дѣдѣвъ нашихъ безъ взгляду на тое, чи она греко-католицка, чи православная.. образовати и підносити нарѣдъ Русекій (частійше вживає ред. одного с) черезъ науку, подаючи єму примѣры и вказѣвки ученыхъ и заслуженыхъ людей.. провадити политику народну руску (sic!), а не дѣлити ихъ на партіи, бо мы всѣ одной неньки дѣти.. пиятиувати зрадникѣвъ нашої вѣры и народа“ і т. д. „Становиско наше буде всегда народне.. Не будемо поперати политики ани української ани російської (отже не новочасні Українці, але й не москвофіли!), але хочемо працювати для Русинѣвъ въ Канадѣ, и будемо провадити политику Канадійско-руску (отже епігони колишніх галицьких Рутенів, що „возглашали смиренно“: „ми не Українці ані Москалі, а сини Червоної Руси, триміліонові австрійські Русини!“)... Будемо ся лучити зъ тою пар-

тією политичною въ Канадѣ, котра буде прихильнѣйша Русинамъ і т. д. і т. д.“ І от у тім остатнім реченю важне признанє: будемо лучити ся з тою партією, котра буде прихильнѣйша Русинам, у засаді річ дуже гарна, але яка то партія буде по думці редакції „Слова“ найприхильнѣйшою до Русинів? Відповідь на се знаходимо таки в тім числі „Слова“, де з цілої душі захвалюють ся політика консерватистів, бо „хто тільки має трохи розуму, то признає намъ, що консерватистѣвъ проєктъ есть мудрий и для Канады наилучшій...“ От тут і причина, що викликала появу „Слова“; услуга для консерватистів і рутенська політика. Зовсім те саме, що було в 60-тих роках у Галичині. Але правда, Русини „смирненний“ народ (у програмівій статі „Слова“ наводить ся навіть декілька рядків звисної пісні „Мир вам братя“), їх розвій відбуваєть ся не революцією (борони Боже, щоб барикадовою, а хоч би таки культурною!), а черепашою еволюцією. Тому й канадійське рутенство — історична конечність...
Кр.

Москвофільська наука росте!

В IX кн. ЛНВ-а згадували ми про вихід першого випуска „Научно-Литературнаго Сборника галицко-русской Матицы“. Сими днями появил ся другий випуск і стверджує в повні наш погляд на се видавництво, висловлений тоді. В новім випуску маємо 15 листів Куліша до якогось вислуженого фельдфебля Юркевича, які не приносять зовсім нічого нового з наукового погляду, та конєць статі Свистуна, про яку ми вже

згадували перше. Далі йде стаття А. Будиловича: „Реформа руського правописання“ (подана тут, як тема „на часі“), передрукована з „Правительственного Вѣстника“, 1904 р. і дві замітки (обі Мончаловського): а) „О названіяхъ „Украина“, „украинскій“, — до якої написаня дав привід авторови фейлетон „Słowa Polskiego“ 1902, ч. 522; б) „Наука, фонетика и политика“ — се знов передрук (у перекладі) статі львівського „Przeglądu“ з 1892 р. ч. 89. На тім „науковий“ відділ збірника кінчить ся. В белетристичнім відділі самі передруки з Чехова та інших Росіян. В.

Старинний грецький театр в Індії. Що старинна грецька культура сягала аж до країни Браманів, про те свідчить старинний грецький театр, відкритий недавно Т. Бльохом у Рамбаш-Гілі в індійській державі Сіртґуя. Він має вид півколеса, викований у скалі і містить у собі всі головні складові часті старинного театру; ряди сиджень, що підходять терасами до гори і поділені на поодинокі клини (супеї), оркестру і сцену. На сцені замітні ще сліди приладу, де була куртина. От куди заблукав ся геній Геленів...

Тибетанська біблія. Тибетанська біблія „Каджур“ складається зі 108 томів по 1000 сторін і поділена на 1083 книги. Кождий том важить коло $4\frac{1}{2}$ kg. і має 65 см. довготи, 20 см. ширини і 20 см. грубости. Щоб перенести той „скромний“ твір, треба 12 возів, а деревляні дошки, з яких друкована та біблія, зберегли ся в цілім ряді домів, що творять ціле містечко. Одно монгольське племя купило собі одного

разу сю лямайську біблію за ціну 7000 волів. Але щоб її порозуміти, треба ще до того „Малого підручного коментарія“, що складається з 225 таких томів. Тим, що мав зібрати всі ті святі книги Тибету, які нині існують під назвою „Каджур“, був історик Вустон, що жив при кінці XIII і на початку XIV ст. Сей тибетанський „отець церкви“ ходив усе в червоній одежі, подібно як наші кардинали.

Знане обігу крови у старинних Єгиптян. Сього року, як доносить американський археологічний місячник „Biblia“, відбуло ся в амер. „Royal College of Physicians“ святоче засідане в пам'ять Гарвея, що перший мав відкрити обіг крови. На тім засіданю виголосив др. Річард Катон цікавий реферат, про медицині відомости у старинних Єгиптян. Єгипетські твори про медицину і анатомію, казав він, сягають дуже старинних часів. Жив тоді визначний геній І-ем-готеп, жрець бога сонця Ра і лікар короля Торзотра, що визначав ся не тільки в медичних науках, але також в архітектурі, астрономії й алхімії. По смерті вважали його навіть за бога і первородного сина Пта і Нути. Греки називали його Імутом і ідентифікували його з Асклепієм. В його честь збудовано на його могилі святиню, а в Мемфісі і інших містах шпиталі, де коло хорих ходили жерці. І як раз ті жерці, каже др. Катон, були першими людьми, що мали понятє про обіг крови. В їх папірусах є вже на кілька тисяч років перед появою Гарвеевого „De motu cordis et sanguinis“ натяки на серце, кровні судини і живчик. Пе-

редовсім багато знали про серце і в їх писаннях згадується про бите серця, роздуте, затовщене, пересув і ин. Та в однім місці говорить ся спеціяльно про роздуте серця і дихавицю, що повстають із причини застою крови і браку правильної циркуляції. З того видно, що вже в тих прадавніх часах займали ся в Єгипті раціональною медициною і анатомією і що те, що знали про циркуляцію крови Греки, довідали ся від старинних Єгиптян. Також звернув др. Катон увагу на ті ради, які подавали єгипетські лікарі на бите серця перед 4000 роками; вони радили, щоб серцю дати як найбільше спокою. Та саміська рада подається й нинішніми лікарями.. *Г. Кр.*

II. Нові книжки.

Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Частина друга. (Руська Історична Бібліотека. Т. XXIV). У Львові, 1904. Накладом і з друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 177—462, 8^о. Ціна 2 кор. Зміст: 1) М. Владімирський-Буданов, Німецьке право в Польщі й Литві (кінець) Ст. 177—308. — 2) В. Антонович, Українські міста. Ст. 311—383. — 3) Д. Благалій, Магдебурське право на Лівобічній Україні. Ст. 387—442. — 4) Показчик імен для т. XXIII і XXIV. Ст. 443—455. — 5) Поправки. Ст. 457—459.

А. Кримський. Мусулманство і його будучність. Минула доля ісламу, теперішнє становище ісламських народів, їх інтелігентність, їх відносини до європейської цивілізації. Нове перероб-

лене видання. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 88—90). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. VIII+296, 16^о. Ціна 1-70 кор. Зміст: 1) Передмова. Ст. I—VI. — 2) Могаммед і коран. Ст. 1—22. — 3) II. Короткий нарис історії ісламу. Ст. 23—54. — 4) III. Теперішнє становище ісламу. Ст. 55—222. — 5) IV. Чи довго ще жити-ме іслам і чи могли-ме він засвоїти собі нашу цивілізацію? Ст. 223—285. — 6) Друкарські помилки та пропуски. Ст. 286—288. — 7) Зміст. Ст. 289—293. — Уже з самого титулу і змісту кожний бачить, про що говорить ся у книжці. Ми зі свого боку додамо тільки, що книжка написана незвичайно ясно і приступно та добірною мовою. А має вона ще й те за собою, що може її кожний прочитати з користком і зрозуміти, чи інтелігент, чи простий чоловік. Що до самої матерії, то книжка єдиною працею у нас, із якої можемо довідати ся про такі східні народи, як Турки (і Татари), Араби, Перси — майже зовсім у нас не знані. *В.*

Іван Вазов. Під ярмом. історична повість з часу боїв Болгар з Турками в 1876 р. (Бібліотека найзнаменитших повістей. Том LXVI.) Авторизований переклад з болгарского. Львів, 1904. Накладом редакції „Діла“. Ст. VII+598, 8^о. Ціна 3 кор. В кінці діждали ся ми повного українського перекладу гарного романа голосного болгарського письменника Івана Вазова п. з. „Подъ и гото“, діждали ся тоді, коли давно вже повиходили ана-

льогічні переклади на англійській, французькій, шведській, німецькій і майже на всіх славянських мовах. Ми все і всюди мусимо бути останніми! Що-ж до самого перекладу, то тут зайшов такий факт: 26 перших аркушів перекладав др. В. Щурат, 12 останніх д. О. К. Сам переклад друкував ся повні три роки (1901—1904). Такі практики відбивають ся помітно на стилі і язових нюансах перекладу, що, розуміється, не виходить в його користь. Впрочім переклад взагалі гарний, передовсім та його частина, що вийшла зпід пера д-ра В. Щурата. Переклад попереджає коротка біографія й історія літературної діяльності Івана Вазова. *Кр.*

Др. В. Щурат. Св'яте письмо в Шевченковій поезії. (Відбитка з „Діла“). Львів, 1904. З друкарні Народової. Ст. 68, 8°. Ціна 2 коп.

З Озаркевичів Наталія Кобринська. Казки. Чернівці, 1904. Наклад власний. Видане Дениса Лукіяновича. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. XX+104, мал. 8°. Зміст: 1) Передне слово видавця. Ст. VII—XIX. — 2) Що мене вражало. Ст. 1—4. — 3) Судільниця. Ст. 5—48. — 4) Чортище. Ст. 49—74. — 5) Хмарниця. Ст. 75—81. — 6) Простибіг. Ст. 82—85. — 7) Рожа. Ст. 86—104.

А. Е. Крымський. Изъ повістокъ и эскизівъ. (Українська Бібліотека. Ч. 5) Выдання третє, виправлене. Звыпогородка, 1904. Друкарня Я. А. Ниренберга. Ст. 138, 8°. Ціна 50 коп. Зміст: 1) Не порозуміють ся. (Із життя істериків). Ст. 1—65. — 2) Батьківське право. Ст. 67—96. — 3) Та хто-ж таки справді винен?

(Із життя міщан у Київщині). Ст. 97—138.

Борысь Гринченко. Безъ хлиба. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 34.) У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 26, 8°. Ціна 3 коп.

Борысь Гринченко. Хата. Оповідання (Выдавництво „Викъ“. Ч. 35.) У Києви, 1903. Ст. 36, 8°. Ціна 4 коп.

Бордулякъ Тымофій. Бидный жыдокъ Ратыця. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 36.) У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 58, 8°. Ціна 5 коп.

Марко Вовчокъ. Кармелюкъ. Невильнычка. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 37.) Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києви, 1904. Друкарня Петра Барського. Ст. 84, 8°. Ціна 10 коп.

Марко Вовчокъ. Сестра та инши оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 38.) Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києви, 1904. Друкарня Петра Барського. Ст. 86, 8°. Ціна 10 коп. Зміст: 1) Сестра. Ст. 3—39. — 2) Чумак. Ст. 40—47. — 3) Сон. Ст. 48—62. — 4) Два сини. Ст. 63—74. — 5) Не до пари. Ст. 75—85.

Трыста найкращыхъ украинськихъ писень. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 39.) Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києви, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 232+VIII, 8°. Ціна 20 коп. — В сій брошурці зібрані тексти пісень, до яких ноти підложені в ріжних збірниках М. Лисенка.

Панась Мырный. Морозенко. Оповідання. (Выдавництво „Викъ“. Ч. 40.) У Києви, 1904.

Друкарня Петра Барського. Ст. 60, 8°. Ціна 8 коп.

Лев Лотоцкий. „Заверуха“, комедія в одній дії і „**Два домики і одна фіртка**“, комедія в одній дії. Обі комедії нагороджені на конкурсі драм. Товариства ім. Ів. Котляревського. (Руска драматична бібліотека. III в.) Львів, 1904. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 44, 8°. Ціна 50 сот.

Дмитро Дмитерко. **Алькоголізм.** Тернопіль, 1904. З друкарні Л. Вербицького. Ст. 32, мал. 8°. — Автор говорить у сій брошурці про виріб алкоголю, його консумцію, його лихий вплив на людський організм, а далі про причини п'янства та боротьбу з ним. Книжечка надає ся до читання для тих, що займають ся пропагандою тверезости: священників і учителів (коли вони самі не п'ють!), а далі для брацтв тверезости, Січій і Соколів. *В.*

Історія християнсько-католицької церкви для середніх шкіл. Пісія учебника д-ра Ан. Ваплера обробив і доповнив о. Ал. Стефанович. У Львові, 1903(1). Накладом краєвого фонду. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 268, 8°. Ціна 2 кор.

Історія основанія и розвою русско-народного театру въ Галичинѣ, составлена однимъ изъ найстаршихъ артистовъ русской сцены. Коломыя, 1904. Черенками и изданіємъ М. Бѣлоуса. Ст. 52, 16°. Ціна 60 сот.

Дубовый Крестъ. Оповідане після Руского Сіона переробивъ Даміянъ Шарабунъ. (Бібліотека для рускои молодежи. Вып. XLIII. Т. LXXXVI). Коломыя, 1904. Зъ печати А. І. Мизевича. Ст. 65, мал. 8°.

На лонѣ природы. Оповідане Г. Р. Каргрема въ переводѣ Н. Н. (Бібліотека для рускои молодежи. Вып. XLIII. Т. LXXXVII). Коломыя, 1904. Зъ печати А. І. Мизевича. Ст. 60, мал. 8°.

Вѣдьмы, комедія въ двохъ актахъ, написавъ Андрій Веретельникъ. (Театральна Бібліотека Посланника. Ч. 2.) Перемышль, 1904. Зъ печати „Удѣловой“. Ст. 48, 16. Ціна 40 сот.

Ruski elementarz porównawczy do nauki drugiego języka krajowego, opracował Edward Szajowski. Lwów, 1904. Nakładem autora. Z drukarni Nauk. Tow. im. Szewczenki. Ст. 16, 8°. Чим раз більше відчуваєть ся в нас у практичнім житю потреба знанія української мови для Поляків і чим раз частійше появляють ся відповідні підручники в польській мові. Одним із таких підручників має бути „Ruski elementarz“ д. Е. Шайовського, одначе його уклад не зовсім удачний і далеко кориснійшим виходить тут таки офіціальний „Буквар“, виданий краєвою Радою шкільною для вжитку в народних школах. *Кр.*

List pasterski Andrzeja Szptyckiego Metropolity Halickiego, Arcybiskupa Lwowskiego, Biskupa Kamieńca Podolskiego do Polaków obrządku grecko-katolickiego. Żółkiew, 1904. W drukarni OO. Bazylianów. Ст. 30, 8°.

Я. Ярославенко. **I-ий народний марш** зложеній з українських пісень. Липськ, 1904. Літогр. інститут Ф. Гайдля. Ст. 4, 4°. Ціна 1 кор.

Переклади з української мови. В Берліні вийшла недавно книжечка: **Шевченко. Марія.** (Собраніє лучшихъ русскихъ про-

изведеній. Ч. 95.) Берлінъ, 1904. Изданіе Гуго Штейница. Druck von Rosenthal et Comp. Ст. 36, 8°. Ціна 1 марка. — В названій бібліотеці виходять переважно твори заборонені в Росії, а до них належить очевидно й „Марія“. Переклад владжений на російську мову пок. Драгомановом і був уже друкований у Женеві. Розуміть ся, берлінський видавець ані одного, ані другого не зазначив.

В ч. 44 місячника „Южныя Записки“ поміщено переклад новельки В. Стефаника п. з. Дѣдушка. Перекладу доконав М. Филиппов.

В 172 ч. віденського двенника „Arbeiter Zeitung“ надруковано „Кленові листки“ В. Стефаника в перекладі Кл. Функенштайна п. н. „Ahornblättchen“.

В черновецькій газеті „Bukow. Post“, ч. 1661—2 надруковане оповіданє Ю. Федьковича „Опришок“ у перекладі Ірини Коралевичівни п. н. „Der Räuber“.

Праці Українців у чужих мовах. В „Трудахъ по востоковѣдѣнію, издаваемыхъ Лазаревскимъ Институтомъ Восточныхъ языковъ“ (выпуск XII і XVIII) надруковано простору працю д. А. Кримського п. н. Історія Мусульманства. Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы изъ Дови и Гольдциэра. Изданіе второе, значительно измѣненное и дополненное. Москва, 1904. Типографія Варвары Гатцукъ. Ст. XXXVI—166+162+16, 8°. Ціна 3·50 руб.

Сими днями появил ся у продажи „Энциклопедическій словарь, А. Брокгауза и И. Ефрона“ 81-ий півтом, у яким між иньшим надру-

ковано під н. „Южно-русская литература“ простору статью д-ра І. Франка про нашу літературу від найдавніших до найновіших часів.

В Чернівцях вийшла брошура: Zur Regelung der Gemeindeumlagen-Leistungen der Grossgrundbesitzer in der Bukowina. Ein Beitrag zum Besteuerungsrechte der Ortsgemeinden. Von Dr. B. Dutczak, Adwokat in Czernowitz. Czernowitz, 1904. Buchdruckerei des Vereines „Ruska Rada“. Ст. 21+2, 8°. Ціна 2 кор. Автор виказує в сій брошурі, що по закону дідичі повинні платити громадські додатки найменше від $\frac{1}{6}$ всіх посіlostий, але до тепер не платили. Він домагаєть ся тому, щоб усі сі додатки, залеглі від 1863 р. стягнути і в будучности побирати вже правильно.

Україніца в чужих виданях. В XIV т. „Записокъ имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей“, що вийшов недавно, надрукована статья п. Іванова: „Къ исторіи Запорожскихъ козаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи“, IV, ст. 20—40.

Тажже надруковано замітку О. Кочубінского і О. Марковича п. н.: „Докладъ о поѣздкѣ для осмотра бывшей хотинской крѣпости“, IV, ст. 80—90.

В петербурьскім місячнику „Журналъ для всѣхъ“, кн. VIII, поміщено статью „М. П. Старичкій, малорусскій писатель“.

В ч. 41 одеського тижневника „Южныя Записки“ поміщено з нагоди сто лѣт від уродження М. Максимовича цікаву статью І. Жи-

тецького п. з. „Памяти М. А. Максимовича“.

В ч. 42 того тижневника знаходимо допись Л. Сокальського п. з. „Изъ сельско-хозяйственной жизни Новороссiв“.

В ч. 44 поміщено вступну статтю М. Славинського п. з. „Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ“, де автор опираючи ся на статі, друкованій в нашій журналі п. з. „Не было, вѣтъ и быть не можетъ!“, представляє поведене цензури в відношенню до українського письменства. Стаття кінчить ся надією, що новий міністер внутр. справ ки. Свѣтополк-Мірекий зверне при пропонуванім перегляді цензурного закона також свою увагу і на Україну. *Кр.*

Додаток до „Kurj. Lw.“ „Tydzień“ надрукував у ч. 30 коротку рецензійку на збірку новел В. Стефаніка в польськiм перекладі М. Мочульського п. н. „Klonowe liście“.

Довшу рецензію написав на сю збірку Др. В. Морачевскій у краківській „Kryty-ці“ (річ. VI, зош. II, ст. 173 - 174).

Дуже прихильно заговорили про „Klonowe liście“ також щоденні часописи: „Naprzód“, „Przeгляд“, „Gazeta Narodowa“, „Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ і „Gazeta Lwowska“.

Деякі новелі зі збірки передрукували „Monitor“ і „Głos Robotniczy“.

Додаток до „Kurjera Lwowskiego“ — „Tydzień“ надрукував у ч. 41 - 44 статтю д-ра М. Гроховського п. н. „O garncazach na Huculszczyźnie“.

В віденській часописи „Mitteilungen d. Anthropol. Gesellsch. in Wien“, т. XXXIV, 1904 на-

друковано рецензію д-ра В. Бугля на статтю В. Гнатюка: Пісенні новотвори в укр.-руськiй нар. словесности.

В часописи „Der christliche Orient“ за вересень надруковано статтю: „Ein Blatt aus der Geschichte der Stundisten in Russland“.

III. Некрольоґ.

Через смерть знаної буковинської письмениці Євгенії Ярошинської втратила наша література одну з талановитих сил, а буковинська Русь одну з ліпших суспільних діячок.

Сила покійної лежала в її педагогічній діяльності. Була се одна з найліпших сил учительських на Буковині, займала видне місце в учительськiм тов. „Руська Школа“ беручи живу участь у діяльності товариства, в офіціальних окружних конференціях та учительських зборах.

Чуючи у себе літературний хист, узяла ся до літературної праці, а ся очевидно стояла в звязку з педагогією; отже нема ні одного руського учебника для народних шкіл на Буковині, в яким не було-б її оповідань та повісток, так само річники діточої часописи „Дзвінок“ і повістєвого додатка тої часописи містять дуже багато праць покійної, то оригінальних то перекладів, а крім того видало „Руське товар. педагогічне“ у Львові окремо три її книжочки для дітей.

В тім обсягу діяльності літературної і практичної поклала Ярошинська великі заслуги. В тім крузі одначе її літературна діяльність не замкнула ся: покійна на-

писала чимало оповідань і новель, а також одну повість. Та на сі писаня без сумніву поклала свою печать праця педагогічна, а слідно се в дуже простій, поєдинчій композиції оповідань, у випадковій розв'язці, не все ясним степеню акції та в моралізаторській тенденції. Не від річи буде при тім згадати, що подібно як Кобилянська, так і Ярошинська, вихована на буковинсько-німецькій культурі, почала писати по німецьки, і аж під впливом свідомих Русинів узяла ся писати по руськи.

Із усіх її писань одна тільки повість „Перекинчики“ появилася окремою книжкою як 54-ий випуск у белетристичній серії „Видавничої Спілки“; всі иньші оповідання й новелі друковані в черновецькій „Буковині“, в буковинських календарях, у „Зорі“, „Вістнику“ і „Нашій Долі“. Покійна заходила ся зібрати й видати їх в одній чи двох книжках, та перешкодила їй слабість, яка й закінчила ся смертю.

Покійна родила ся 18 жовтня 1868 р. в селі Чункові, кіцманецького повіта, на Буковині, учила ся в Чернівцях, учителювала літ 14, а з того 5 літ служила при школі в Раранчу, де її батько Іван Ярошинський є управителем школи. Померла д. 22 жовтня, в 37-ім році житя, отже в самім розцвіті сил і праці, яких Русь Україна так потребує. Л.

IV. З громадського житя.

Шкільництво в київській губернії. Недавно оголошено урядове справозданє про шкільну справу в київській губернії. Дати того справозданя такі цікаві, що

ми постановили познайомити з ними й наших читачів у Галичині тим більше, що в нас ся справа зовсім невідома. Отже в 1903/4 шкільнім році було всіх шкіл (висших, середних і низших) у київ. губ. 2.371 із 180.282 учеників, із чого припадало 137.276 на хлопців і лише 43.006 на дівчат. Переважна частина тих шкіл, бо 1887, із 117.121 учеників, належала під духовну управу, а 464 шкіл (отже лише коло 20%) із 55.785 учениками під управу міністерства осьвіти. Під управою міністерства фінансів було 8 шкіл із 3.154 учениками; під управою міністерства рільництва 3 школи зі 175 учениками; під управою міністерства війни 3 школи („военное училище, кадетській корпусъ, военно-фельшерская школа“) з 1 497 учениками; під управою міністерства комунікації 2 школи („техническое железнодорожное училище; городское двухклассное железнодорожное училище“) з 666 учениками; в кінці під „вѣдомствомъ императрицы Маріи“ 2 школи (женская гимназія і институтъ Императора Николая I) з 1794 учениками.

Майже всі висші й середні школи поміщені в Києві. В повітових містах і місточках є лише 7 гімназій (4 хлопчачі, 3 дівочі) з 2.455 учениками (1.530 хлопців і 925 дівчат), одна дівоча прогімназія зі 137 ученицями і одна учительська семінарія зі 129 учениками, разом 9 шкіл із 2.721 учениками. В Києві натомиєть є 43 висші і середні школи з 17.818 учениками. З того вчать ся: в університеті 2629 учеників, в духовній академії 101, політехніці 1370, в шістьох хлопчачих гімна-

зіях 3.507, в трьох реальних школах 1.319, в вісьмох дівочих гімназіях і прогімназіях 3.925, в 13 приватних школах 1.126, в духовній семінарії 487, в військовій школі (военпомъ училищъ) 410, в кадетських корпусі 551, в двох торговельних школах 1.021, в дівочім інституті царя Миколи I 283, в двох єпархіяльних дівочих школах 833, в дівочій торговельній школі ім. Л. Н. Володкевича 228 і церковно-учительській семінарії 28. Разом у Києві є 192 школи з 32 002 учеників (19.056 хлопців і 12.946 дівчат); в повітових містах є разом 108 шкіл з 10 995 учеників (6.662 хлоп. і 4.333 дів. (в повітах 2.071 шкіл із 137 285 учеників (111.568 хлоп. і 25.727 дів.)). Разом у повітових містах і повітах є 2.179 шкіл із 148.280 учениками. Коли приймемо число населення Києва кругло на 330.000 (329.657), а повітових містечок і повітів разом на 3.714.000 (3.713.911), то побачимо, що на кожен школу в Києві припадає 1.718 душ населення, а в повітах на 1.704 душі. Коли приймемо далі, що на молодіж у шкільнім віці припадає 7% населення (се властиво мало), то побачимо, що ніякої науки не побирає більше ніж 100 000 дітей (103 тис.). Шкільні влади визначають число дітей у шкільнім віці в київській губернії на 317.598, а число тих, що не ходять до школи, на 170.188 душ і ця цифра мабуть правдоподібніша. До наведених цифр не втягнуто 15 спеціальних шкіл (музична, дентистична, дентистичні курси, школи сліпих, глухонімих і ин.) з 1.766 учеників і ще кілька иньших шкіл, але вони разом узяті не змінять

загального образу шкільництва в київській губернії.

В.

Людовий університет у Празі.

Перед кількома тижнями появився в „Zentrallblatt für Volksbildungswesen“ річне справозданє (за 1902/3) людового університету німецького в Празі. Виймаємо з нього дещо цікавіше. Виклади відбувалися в самій Празі, а крім того на провінції; усіх викладів у Празі було 13, а то 12 шістьгодинних і один сімгодинний, на провінції девять, а то 7 шістьгод. і 2 тригодинні. Число слухачів хиталося між 20, і 618 у самій Празі, а на провінції між 123 а 824. Найбільше слухачів стягали виклади про землю і небо, а далі історичні і медичні. Найменьшою фреквенцією тішилися відчити спеціально медичні і ботанічні. Найвисше число слухачів осягнули виклади проф. Спіталера „Загальна географія“ (824 сл.) і „Будова всесвіта“ (802 сл.), потім відчити 7 професорів про старинну літературу (Біблію, Веди, Гомера, Софокля, Августина, Коран), що мали пересічно 618 слух., і виклад Оппенгаймера „Про фізичні прикмети небесних тіл“ (481 слух.). Найменьше слухачів мали виклади Люкша про патологічні переміни кістної системи (лише 20 сл.), Спіталера про основні підстави означування погоди (30 сл.), Піка про хвороби у промисловців (39 сл.) і Фішля про плеканє немовлят (48 сл.). В часі вакацій устроєно заходом людового університету вакаційні курси в Літомирицях, що тревали від 17 до 29 серпня. Всіх записаних було 334, з того 242 мушци (72%) і 92 жінки (28%); переважну частину слуха-

чів творили учителі і учительки, бо 74% (мушци 84%), по них ішли студенти і студентки всяких шкіл, а то 19 мушци і 3 жінчині (себ-то 7%), а решта 19% належала до всяких станів. Викладів було шість, з того два шістьгодинні, а иньші 12-годинні. Пересічна фреквенція викладів виносила 175. Найбільше число виказують виклади Вебера про Наполеона і його часи (221 слух.) і Гауффена про історію німецької літератури (218, з того 85% усіх вписаних жінчин); найменше ходили на виклади хемії (120 сл., жінок лиш 18%) і фізики (149 сл., жінок 22%). Доходи виносили 21.723 кор. 16 с., з чого за самі вступи вібрано 5.995 кор., розходи 13.486 кор. 81 с. 3. *Куз.*

Конкурс.

Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка розписує отсим кон-

курс на одну запомогу з фонду пок. Антона Бончевського, призначену для студентів університету світських факультетів. Висота запомоги виносить 440.52 кор. Кривні фундатора мають першєство. Наділений запомогою має підписати реверс, в яким зобов'язеть ся звернути побрану запомогу в цілости фондови, коли дійде до самостійного становища. Удокументовані подання належить внести на адресу Виділу до дня 15 падолиста, 1904 р. За Виділ: *М. Грушевський*, голова. *В. Гнатюк*, секретар.

Від адміністрації.

На перепасках сеї книжки зазначено, кілько ще хто винен до кінця року. Просимо в як найкоротшім часі вирівняти всі залєглости, бо інакше будемо примушені дальшу висилку здержати.